

Gedeeld **verleden,** gezamenlijke toekomst

aspecten van de Nederlandse koloniale geschiedenis:
lezingen en discussies in Rotterdam.

onder redactie van Marjan Beijering

Rotterdam 2004

Voorwoord

In Nederland is onmiskenbaar een groeiende belangstelling waarneembaar voor de periode van het kolonialisme. Die wordt geïllustreerd door bijvoorbeeld de herdenking van 300 jaar relaties Ghana-Nederland in 2001, de onthulling van het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden en de viering van 400 jaar VOC in 2002. Langzaam is een groeiende bereidheid ontstaan om onze nationale geschiedenis opnieuw te bestuderen en te toetsen aan huidige inzichten. We constateren dat de Gouden Eeuw niet exclusief de eeuw van Rembrandt was, van technische innovaties, fier koopmanschap en religieuze tolerantie, maar ook de eeuw waarin Nederland zich begaf op het pad van gewelddadig kolonialisme, slavenhandel en slavernij, zowel in 'de West' als in 'de Oost'.

Als stad heeft Rotterdam weinig fysieke herinneringen te bieden aan de periode van het kolonialisme en de slavernij. Geen pakhuizen en grachtenpanden, zoals die het typische stadsbeeld bepalen van Amsterdam, Middelburg en andere Hollandse en Zeeuwse steden. Nee, Rotterdam is voor velen vooral de Verwoeste Stad. En de stad van de Wederopbouw. De Kist van Quist. De Kop van Zuid.

Wegens het gebrek aan historische stadsbeelden is de rol van ons gemeentearchief en het Historisch Museum Rotterdam wellicht dubbel zo belangrijk. Niet alleen bevatten deze instellingen een schat aan materiële bronnen, ook spelen zij een sleutelrol in het toegankelijk maken daarvan voor de bewoners van Rotterdam.

Het project 'Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst' is een initiatief van het programma Veelkleurige Stad dat startte in 2001 met als doel verschillende aspecten van de koloniale geschiedenis vanuit meerdere invalshoeken te vertellen. Deze publicatie is een bundeling van de lezingen en discussies die onderdeel zijn geweest van het project. Een bundeling van de talrijke geschiedenissen van ons koloniaal verleden vanuit evenzo talrijke perspectieven. Geschiedenissen die net zo veelkleurig zijn als de bewoners van Rotterdam.

Ik hecht daar veel waarde aan. Immers, om elkaar te kunnen begrijpen en waarderen, en om als bewoners te kunnen bouwen aan de gezamenlijke toekomst van onze stad, is het van groot belang dat wij van onze eigen en elkaars geschiedenis en cultuur kennis hebben. Hierbij moet sprake zijn van tweerichtingsverkeer. Men moet open durven staan voor elkaars standpunten en zienswijzen. Juist op dit punt van openheid is het project 'Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst' succesvol geweest. Door de lezingen op verschillende plekken, bij verschillende 'achterbannen' te organiseren, gaf men invulling aan die openheid. De ene keer in een wijkgebouw of ontmoetingscentrum, en dan weer in een museum of theater. Drempels werden geslecht, waardoor verhalen en visies over het koloniale verleden niet alleen binnen de eigen groep bleven circuleren, maar ook erbuiten een geïnteresseerd publiek vonden.

Cultureel erfgoed, in de meest brede zin van het woord, is van belang voor het beleven van de identiteit van de Rotterdammers, voor het culturele zelfbewustzijn en voor de integratie van de oude en nieuwe Rotterdammers. Rotterdam is niet zozeer vele steden, maar vooral één stad met vele betekenissen en geschiedenissen. Tegen deze achtergrond is de behoefte aan kennis over de eigen koloniale geschiedenis onverminderd groot. Ik hoop van harte dat deze bundel in die behoefte kan voorzien.

Mr. Ivo W. Opstelten
Burgemeester van Rotterdam

Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst

Lezingen 2002

Voorwoord Mr. Ivo W. Opstelten, Burgemeester van Rotterdam

Inhoudsopgave	2
Inleiding Wim Reijnierse, secretaris van de programmaraad van Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst	4
1.1 ‘Marrons zijn loyale medeburgers.’ Inleiding door Eddy Dap.	7
1.2 Marrons in Suriname en Frans Guyana: Verleden, Heden, Toekomst. Lezing door Richard Price en Sally Price.	9
1.3 Vragen en discussie, 1 juni 2002.	22
2.1 ‘Jongere kiest uit wat de wereld te bieden heeft.’ Gesprek met Ganesh Atwaroe.	24
2.2 Identiteit en gemeenschapsvorming van de Indiase diaspora. Lezing door Sandew Hira.	26
2.3 De geregisseerde vorming van een Hindostaanse identiteit. Lezing door Ruben Gowricharn.	31
2.4 Vragen en discussie, 7 juni 2002.	35
3.1 ‘Je kunt de geschiedenis pas achter je laten als je het hele verhaal kent.’ Gesprek met Humphrey Veira en Nora Schadee.	40
3.2 De noodzaak van het slavernijmonument. Lezing door Frank Dragtenstein.	42
3.3 Vragen en discussie, 26 juni 2003.	45
4.1 ‘Je burens moeten weten wat je achtergrond is.’ Gesprek met Rudie Somohardjo.	47
4.2 Herdenking 112 jaar Surinaams-Javaanse immigratie. Lezing door Yvette Kopijn.	49
5.1 ‘Geschiedenis leert je dat niets vanzelfsprekend is.’ Gesprek met Anne van Veenen.	55
5.2 De VOC is een geloof; het publieke imago van de Vereenigde Oostindische 57 Compagnie. Lezing door Alex van Stipriaan.	57

5.3 Rotterdam en de VOC. Lezing door Paul van de Laar.	66
5.4 Vragen en discussie, 12 september 2002.	74
6.1 ‘Economisch nut is de maatstaf in Nederland.’ Gesprek met Vernon Daal	77
6.2 Nederlanders en hun koloniën: opvattingen door de jaren heen Lezing door Hugo s’Jacob	79
6.3 Nederland is een koloniale natie Lezing door Susan Legêne	82
6.4 Vragen en discussie, 28 november 2002	88
Colofon	95
Noten bij 5.2, De VOC is een geloof	96

Inleiding

De wortels van het project ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’ liggen in 1999. In dat jaar werd in het kader van het programma Veelkleurige Stad van de gemeente Rotterdam een (hernieuwd) contact gelegd tussen enkele gemeentelijke diensten en organisaties van allochtone Rotterdammers, met het oog op samenwerking rondom het thema ‘het verwerken van het koloniale verleden’.

Geschiedschrijving van de stad en haar bewoners behoort tot het werkterrein van drie gemeentelijke diensten: het Gemeentearchief Rotterdam, het Historisch Museum Rotterdam en het Wereldmuseum Rotterdam. In het verleden hebben deze diensten incidenteel aandacht besteed aan de geschiedenis van migranten. Het boek ‘Vier eeuwen migratie, bestemming Rotterdam’, een uitgave van het Historisch Genootschap De Maze en Monditaal uit 1988, bundelde voor het eerst enkele wetenschappelijke studies over immigratie naar onze stad. Ongeveer in dezelfde periode vond er een omslag plaats bij de genoemde gemeentelijke diensten. Zij begonnen structureel aandacht te schenken aan het verschijnsel immigratie en het cultureel erfgoed van ‘nieuwe Rotterdammers’. Enkele voorbeelden illustreren die omslag:

- de tentoonstelling ‘Rotterdammers’ (2001) in het Wereldmuseum Rotterdam en het boek ‘Het geheugen van de stad’ (2001), waarin Anil Ramdas in opdracht van het Wereldmuseum Rotterdam de verhalen van drie generaties migranten in de twintigste eeuw heeft opgetekend.
- de tentoonstellingenreeks ‘Rotterdam feest’ (2001) van het Historisch Museum, waarin ook aandacht werd besteed aan Ketji Koti;
- het ontwikkelen van het lespakket en de website ‘Sporen van migratie’ door het gemeentearchief;
- de in 2003 geopende permanente expositie stadsgeschiedenis van het Historisch Museum, waarin aandacht wordt besteed aan migratie;
- de tentoonstelling ‘De erfenis van slavernij’ van het Wereldmuseum Rotterdam, die tot eind 2004 te zien is.

Het archief en de twee musea hebben niet alleen onderling een hechtere samenwerking opgezocht, maar ook contacten gelegd met migrantenorganisaties. Vroeger hielden die contacten soms niet veel meer in, dan dat voor bepaalde evenementen een stapel folders naar deze organisaties werd gestuurd. Tegenwoordig wordt gepoogd op structurele manier samen te werken. Het project ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’ is daar een voorbeeld van. In 2000 resulteerde deze samenwerking in de vorming van een programmaraad met de volgende deelnemers:

Gemeentearchief Rotterdam	Apna Bhawan
Bibliotheek Rotterdam	Manda ‘84
Wereldmuseum Rotterdam	Wajonong
Historisch Museum Rotterdam	Historisch Genootschap Roterodamum
Comité 1 Juli Rotterdam	Setasan
Mivro Orsa	St. Welzijn Antillianen en Arubanen

Tijdens een bijeenkomst ten stadhuis op 9 februari 2001 gaven burgemeester Ivo Opstelten en de programma-manager Veelkleurige Stad, Wilma Gillis-Burleson, het officiële startsein voor de programmaraad. De programmaraad werd opgericht voor een periode van vier jaar. In 2001 vonden de eerste activiteiten van ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’ plaats. In wijkgebouw Odeon gaf André Mosis een lezing getiteld ‘De cultuur van de marrons’ (120

bezoekers). In Calypso gaven Frank Dragtenstein en Wim Hoogbergen een lezing over ‘De geschiedenis van de marrons’(70 bezoekers).

Voor het jaar 2002 werd een nieuwe reeks van lezingen bedacht, waarmee verschillende aspecten van de koloniale geschiedenis konden worden belicht. Van deze reeks treft u in deze bundel een verslag aan. De lezingen in 2002 werden bezocht door ongeveer 450 bezoekers. Terugblikkend op de eerste periode van het project kunnen verschillende conclusies, zowel inhoudelijk als organisatorisch, worden getrokken:

De programmaraad heeft de haar toebedachte rol in de praktijk goed kunnen waarmaken. Alle activiteiten zijn tot stand gekomen door interactie binnen de programmaraad, zowel inhoudelijk als organisatorisch.

De activiteiten hebben plaatsgevonden op verschillende locaties in de stad. Dit heeft mede tot gevolg gehad dat nieuwe publieksgroepen konden worden bereikt. De bezoekersaantallen zijn door collega-deskundigen beoordeeld als goed. Hierbij speelde vooral de overweging dat *lezingen* doorgaans veel minder bezoekers trekken. Alleen de opkomst tijdens de lezing in het Maritiem Museum was lager dan gemiddeld. De reden daarvoor is waarschijnlijk dat het onderwerp, de VOC, in die week werd overschaduwd door de herdenking van de aanslag op 11-9-2001 en de vele debatten die over dit onderwerp werden georganiseerd. Overigens geldt voor alle lezingen dat de PR sterk te wensen overliet; hier wreekt zich het feit dat de programmaraad niet wordt ondersteund door een projectorganisatie.

Over de samenstelling van het publiek kan nog worden opgemerkt dat die sterk wisselde. Bij de lezing van Richard en Sally Price in Odeon bijvoorbeeld bestond het publiek vrijwel geheel uit Afro-Surinamers. Bij de lezing van Frank Dragtenstein in het gemeentearchief bestond het merendeel uit autochtone Nederlanders. Andere lezingen trokken een meer divers publiek. Natuurlijk spelen verschillende factoren een rol: wie is de organiserende partij, de herkenbaarheid van het onderwerp, de naam en faam van de sprekers en *last but not least* de locatie.

Alle uitgevoerde activiteiten zijn uitgevoerd volgens een formule waarbij de lezing gecombineerd werd met een discussie achteraf. Ook is er gekozen voor zowel autochtone als allochtone deskundigen op het podium, zodat de geschiedenis vanuit een meervoudig perspectief belicht werd. De combinatie van een lezing en discussie – over dit onderwerp! - bleek voor sommige leden van de programmaraad een innovatie. In alle gevallen heeft deze ‘formule’ gewerkt, in de zin dat deelnemers actief vragen stelden en mee discussieerden. De inleiders zelf hebben van hun kant aangegeven dat het project Gedeeld verleden gezamenlijke toekomst zeer waardevol is, met name door de bewuste interactie dan wel confrontatie tussen het witte en het zwarte perspectief.

Een belangrijk thema dat meermalen in de discussies terugkwam, is dat voor het verwezenlijken van ons doel -een dieper of breder historisch besef over de koloniale geschiedenis- het onderwijs een cruciale rol vervult als opvoeder van de volgende generaties. Dit gegeven is door de programmaraad als uitgangspunt genomen voor de plannen voor het jaar 2003.

Tenslotte een opmerking over de reikwijdte van het project ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’. Bij de aanvang is expliciet gekozen voor het ‘kolonialisme’ als thema. Deze invalshoek appelleerde weliswaar aan de gedeelde geschiedenis van Nederland, Suriname, de Antillen, de Molukken en Indonesië (en in mindere mate aan Zuid-Afrika, Ghana en Brazilië), maar sloot andere landen min of meer uit van deelname. Marokko en Kaapverdië bijvoorbeeld, hebben wel een koloniaal verleden, maar niet met Nederland. Uit de bijdragen

in deze bundel moge blijken dat het thema ‘kolonialisme’ nog altijd veel vragen en discussie oproept. Deze ervaring onderstreept niet alleen de juistheid van de themakeuze, maar laat zien dat de dekolonisatie van het Koninkrijk der Nederlanden in historisch-psychologisch opzicht nog lang niet is afgerond, en derhalve volop ruimte biedt voor méér exposities en debat. Tegelijkertijd groeit het besef dat de term ‘gedeeld verleden’ breder is dan alleen de koloniale geschiedenis; het omvat ook de geschiedenis van de twintigste-eeuwse migratie vanuit bijvoorbeeld Oost-Europa, China, Turkije, Marokko en Latijns-Amerika. We willen daar in de toekomst graag meer aandacht voor vragen. Want in een grote stad als Rotterdam wordt elke dag geschiedenis geschreven.

Wim Reijnierse, secretaris van de programmaraad

1.1 ‘Marrons zijn loyale medeburgers.’

Drs. Eddy Dap is een van de oprichters van de marronvereniging in Nederland. In het dagelijks leven is hij voorzitter van de welzijnsstichting voor Surinamers in Tilburg. Hij verzorgde de inleiding bij de lezing van Richard en Sally Price.

De marrongemeenschap is een gemeenschap die voortdurend ondergesneeuwd dreigt te raken zowel hier (in Nederland) als in het warme Suriname. Voor een deel is dat te wijten aan het door de cultuur bepaalde gedrag van de marrons, de nakomelingen van gevluchte slaven in Suriname.

Beleidsmakers in Nederland hebben het begrip integratie heilig verklaard. In mijn visie is integratie echter fictie zonder acceptatie van minderheden door de dominante groep. In een discussie met een wethouder van Welzijn in Tilburg heb ik eens gezegd: ‘Wethouder, al zou ik mij 24 uur per dag inzetten om te integreren, als de ontvangende gemeenschap mij niet wil accepteren kan ik het vergeten’. In mijn beleving wordt er te weinig ingezet op acceptatie door de autochtone gemeenschap. Zonder kennis over en belangstelling voor de nieuwkomers zal integratie een moeilijk begaanbare weg blijven. Het is een waar spreekwoord dat zegt: onbekend maakt onbemind. Autochtone Nederlanders die ooit in Turkije of Suriname zijn geweest, staan anders tegenover de allochtonen die daar vandaan komen, dan de mensen die de landen alleen van de televisie kennen.

Suriname is ruim 300 jaar kolonie geweest van Nederland. De Surinamers waren ervan overtuigd dat ze gewone Nederlanders waren, alleen al omdat ze de geschiedenis van Nederland moesten leren. Iedere Surinamer wist waar de Rijn het land binnenstroomt en wie de Batavieren waren. Eenmaal in Nederland kwamen ze erachter dat Nederlanders niet veel van Suriname afweten, en dat was een enorme shock.

Het is belangrijk om enige kennis van de herkomst van de medebewoners van dit land te hebben. Daarom juich ik het initiatief van Manda '84 en Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst, om de cultuur van marrons voor het voetlicht van de medeburgers te brengen, toe.

De Marron heeft in Suriname sinds 1760, ruim 100 jaar voor de afschaffing van de slavernij, een eigen gebied en een onafhankelijke positie ingenomen. Marrons hebben eigen normen en waarden ontwikkeld en gehandhaafd. Een gebied in Suriname, ten zuiden van de 4^e breedtegraad, is vanaf 1760 officieel erkend als het gebied van de marrons en als zodanig in een vredesverdrag vastgelegd.

Buiten dit gebied en vooral in Paramaribo hebben de marrons een niet al te sterke positie. De bewoners van de kuststrook hebben zich nooit willen verdiepen in de normen, de waarden en de referentiekaders van de marrons. Een sterk voorbeeld daarvan was het congres in Amsterdam met de titel ‘Beschouwingen over de talen en nationale cultuur van Suriname’. Alle Surinaamse talen en subculturen zijn daar besproken, behalve die van de marrons en de indianen, die toch de autochtone bevolking van Suriname vormen. De integratie van de marrons in de Surinaamse samenleving is dan ook nog niet volledig voltooid.

Voor 1975 was het alleen de bovenlaag van bevolking gegeven hun kinderen naar Nederland te sturen voor een hogere opleiding. Minderbedeelden die een beurs vanuit Nederland kregen, konden eveneens een overstap maken. Voor 1975 waren de marrons in Nederland dan ook bijna uitsluitend studenten. Zij wilden afstuderen en zo snel mogelijk teruggaan naar Suriname, met een hogere status, een hogere maatschappelijke positie en een hoger inkomen.

Vanaf 1974 kwamen met de grote migrantenstroom ook veel marrons mee naar Nederland. Een tweede golf trok naar Nederland tussen 1986 en 1992, tijdens de periode van de burgeroorlog in Suriname.

Het beeld dat de doorsnee Surinamer in Suriname van Nederland heeft, is misschien niet erg reëel, maar is wel eeuwenlang ingeprent. Als er indertijd een referendum was gehouden over de onafhankelijkheid, dan was het voorstel waarschijnlijk met een overgrote meerderheid verworpen. De marrons in het binnenland van Suriname zijn eveneens erg koningsgezind en pro-Nederlands. Maar bij degenen die eenmaal in Nederland merken dat de kennis over Suriname en de Surinamers gering is en de acceptatie dientengevolge zeer matig, ontstaat de neiging op de eigen soort en eigen groep terug te vallen.

De beweging voor onafhankelijkheid is in Amsterdam ontstaan onder de naam: Wi Egi Sani = onze eigen zaak. In Wi Egi Sani werd ieder lid dat Nederlands sprak in plaats van Sranang Tongo gestraft met een boete. Maar andere Surinaamse talen dan het *sranan* telden voor hen niet mee. Dat, terwijl jonge marrons eveneens bij voorkeur in hun eigen taal communiceerden.

Marrons bezitten een aangeboren overlevingsdynamiek. Dit mechanisme stelt hen in staat zich snel aan te passen aan plaatsen en omstandigheden. Het zijn de meest loyale medeburgers die men zich kan voorstellen. Mensen die, als ze de nodige ruimte hebben, een wezenlijke bijdrage kunnen en zullen leveren aan de multiculturele, multi-etnische samenleving. Ik zou willen afsluiten met de volgende vergelijking:

'Een harmonische multiculturele samenleving is een tuin vol prachtige bloemen; ieder met zijn eigen geur en kleur en als geheel toch een streling voor neus en oog'.

1.2 Richard Price en Sally Price

De antropologen Richard en Sally Price doen al bijna veertig jaar lang onderzoek naar de afstammelingen van gevluchte slaven, marrons. Het echtpaar publiceerde talloze boeken en artikelen en is verbonden aan het William & Mary College in Virginia. Hun geografische interesse beslaat Afro-Amerika; van Brazilië tot Toronto. Sally is gespecialiseerd in kunst en gendervraagstukken, Richard focust op geschiedenis en mensenrechten. Daarnaast schrijven zij veel over de bewoners van Martinique, het eiland waar ze een groot deel van het jaar wonen.

Marrons in Suriname en Frans Guyana: Verleden, Heden, Toekomst

In de zeventiende en achttiende eeuw lukte het veel Afrikanen op het westelijk halfrond om aan hun slavenbestaan te ontsnappen. Zij vormden gemeenschappen buiten het bereik van de plantage-eigenaren. Hun nakomelingen, de marrons, vormen tot op de dag van vandaag aparte gemeenschappen in verschillende delen van het Amerikaanse continent. De situatie waarin zij als minderheidsgroep verkeren, is per land verschillend, al wordt hun territorium en culturele identiteit overal bedreigd door bijvoorbeeld multinationale houtkap- en mijnbouwondernemingen. Momenteel zijn er aanzienlijke marrongemeenschappen in Brazilië, Colombia, Ecuador, Jamaica, de Verenigde Staten, Suriname en Frans Guyana. In al die landen voeren marrons een juridische strijd om hun politieke, economische en culturele rechten te behouden.

Een chronische plaag

De term marron is afgeleid van het Spaanse woord *cimarrón* – dat op zijn beurt weer gebaseerd is op een woord uit de taal van de Arawakan-sprekende Taino Indianen van de Grote Antillen. Oorspronkelijk duidde *cimarrón* op tam vee, dat zich een weg gebaand had naar de heuvels in Hispaniola. Kort daarna veranderde de betekenis en werd het gebruikt om Indiaanse slaven, die ontsnapt waren uit de handen van de Spanjaarden, mee te beschrijven. Halverwege de zestiende eeuw doelde men met *cimarrón* op Afro-Amerikaans weglopers en kreeg het bijbetekenissen zoals ‘fel’, ‘wild’ en ‘onbreekbaar’.

De marrons vestigden zich oorspronkelijk aan de randen van de plantagegebieden in Amerika - van Brazilië tot Florida en van Texas tot Peru. In de Spaanse koloniën werden ze gewoonlijk *palenques* genoemd, in Brazilië stonden ze bekend als *mocambos* of *quilombos*. In grootte varieerden de marrongemeenschappen van kleine groepjes - die het vaak dan een jaar volhielden-, tot machtige staten die duizenden leden omvatten en generaties lang, of zelfs eeuwen lang overleefden.

Meestal tolereerden planters *petit marronnage* – dat wil zeggen het voor kortere tijd weglopen, bijvoorbeeld om vrienden of geliefden op een naburige plantage te bezoeken. Maar in de meeste slaafhoudende koloniën werden slaven die trachtten te ontsnappen of meerdere keren voor kortere tijd wegliepen, wreed gestraft: amputatie van een been, castratie, ophanging door middel van een vleeshaak door de ribbenkast, langzaam roosteren tot de dood er op volgt. Deze straffen waren vaak wettelijk vastgelegd, omdat marronnage de fundamente van het plantagesysteem aantastte en een militaire en economische bedreiging vormde, die de kolonisten zwaar op de proef stelde. Mannen uit marrongemeenschappen pleegden soms overvallen op plantages om vuurwapens en gereedschap, maar ook vrouwen te veroveren. De overvallen resulteerden er vaak in dat families, die zich tijdens de slavernij hadden gevormd, herenigd werden. Niet zelden voelden plantage-eigenaren zich gedwongen om hun

voormalige slaven te smeken om vrede. In Brazilië, Colombia, Cuba, Ecuador, Hispaniola, Jamaica, Mexico, Panama, Peru, Suriname en Venezuela sloten de marrons zeer tegen de zin van de blanken verdragen die hen vrijheid gaven, erkenning van hun grondgebied en tegemoetkoming in hun economische behoeften. Als tegenprestatie eisten zij dat de vijandigheden ten opzichte van de plantages stopten. Ook moesten toekomstige weglopers worden teruggebracht.

Tegelijkertijd werden vele marrongemeenschappen door de blanken vernietigd, ook wanneer er overeenkomsten gesloten waren. Er ontstonden echter snel weer nieuwe gemeenschappen en voor plantagehouders bleef marronage 'een chronische plaag' tot het moment van de emancipatie (de afschaffing van de slavernij).

Symbol van verzet

De eerste marrons kwamen uit veel verschillende samenlevingen in West en Centraal Afrika en deelden geen taal of cultuur. Zij hadden de taak om, eenmaal in de bossen, bergen of moerassen, nieuwe gemeenschappen en gewoonten te creëren door een proces van inter-Afrikaanse culturele samensmelting. De wetenschappers die de marrons van nabij hebben onderzocht, zijn het erover eens dat zulke maatschappijen zich erg Afrikaans voelen, terwijl het duidelijk is dat geen van de sociale, politieke, religieuze of esthetische *systemen* van de marrons herleid kunnen worden tot een bepaalde Afrikaanse etnische herkomst. Deze systemen reflecteren meer een compositie van Afrikaanse, Europese en Amerikaans-indiaanse invloeden uit de dynamische nieuwe wereld. Maar door de zeldzame vrijheid om ideeën op te doen uit diverse Afrikaanse samenlevingen en die aan te passen aan veranderde omstandigheden, zijn marron groepen nog steeds zichtbaar Afrikaans, terwijl ze tegelijkertijd een van de meest levende Afro-Amerikaanse culturen vormen.

Antropologisch veldwerk benadrukt al tientallen jaren lang de kracht van het historische besef van de afstammelingen van deze rebellen, en de dynamiek en originaliteit van hun culturele gewoonten. Inmiddels heeft ook historisch onderzoek de mythe van de dociele slaaf ontkracht. Marronage door individuele personen, in kleine groepen of grootschalig verzet, vertegenwoordigt een belangrijke vorm van het verzet van slaven. Marrongemeenschappen staan symbool voor de heldhaftige strijd tegen blanke autoriteiten. Ze zijn het levende bewijs dat er slaven waren die zich niet lieten intimideren door blanke opvattingen over het ontbreken van zelfbewustzijn bij slaven. Het is dan ook geen toeval dat in het hele Caraïbische gebied de historische marron een maatstaf is voor identiteit. Regionale schrijvers, kunstenaars en intellectuelen gebruiken dit beeld als ultiem symbool van verzet en de strijd voor vrijheid.

Marrons in Suriname en Frans Guyana

De marrons in Suriname en Frans Guyana (vroeger bekend als 'bosnegers') vormden lange tijd de grootste marrongemeenschappen van het westelijke halfrond. Zij zijn in sociaal, politiek en economisch opzicht het meest onafhankelijk, maar worden sinds de jaren zeventig en tachtig ook het meest bedreigd.

Van 1650 tot eind achttiende eeuw ontsnapten vele slaven van plantages aan de kust van de Surinaamse kolonie. Zij vluchtten vaak meteen na hun aankomst uit Afrika naar het beboste binnenland. Daar begonnen zij in kleine groepen een bestaan op te bouwen in een nieuwe en ongestuurde omgeving. Deze afschrikwekkende uitdaging werd nog moeilijker gemaakt door volhardende pogingen van de regering een einde te maken aan marronage, dat een bedreiging vormde voor de bloeiende plantage-economie van de kolonie. De kolonisten gebruikten extreme straffen voor opnieuw gevangen genomen slaven zoals vierending, amputatie van ledematen en een variatie aan marteldoden. In het begin van de achttiende eeuw werd een

gevangen dorpslaaf veroordeeld, 'opdat hy straf ontfangen zou tot spiegel van anderen' en in het openbaar terechtgesteld :

als dat hy levendig zou gevierendeeld werden en de stukken in de Rivier gesmeten; hy wird dan losbandig op de aarde neder gelegd, zijn hoofd op enen lange balk, d'eerste slag die hy in de benede buik kreeg, deed al zijn water uit de blaas barsten, zonder dat hy het minste geluit gaf en zag 'er zelf nog na; de tweede slag met de Bijl die wou hy met de hand afkeren, maar den hand en de boven buik wierden door gehouwen, nog al zonder geluid; de Slaven den Slavinnen hier over lachende, zeiden tegens malkanderen dat is een Man! eindelijk de derde slag op 't borst en hert deed hem de dood, zijn hoofd werd afgehouden, 't lighaam vorder in vier stukken, en in de Rivier geworpen.

Een aantal jaren later werden er twee militaire expedities ondernomen tegen het Saramakavolk, dat toen aan het ontstaan was. Een aantal dorpingen werd gevangengenomen. Het Hof van Politie veroordeelde een aantal dorpingen tot de volgende straffen:

Te weeten de Neger Joosie, om met een Ysren Haak door zyn ribben geslaagen aan de Galg te werden opgehangen en aldaar te blyven tot dat 'er de dood na volgt, gestorven zynde de Kop te werden afgekapt en alhier op een Staak, aan de Waterkant, te werden gesteld en de romp ten prooi der Volgelen te blyven; en de Negros Wierrie en Manbote, omme aan een Paal te werden gebonden en dezelve met klein vuur levendig tot affiche verbrand, brandende intusschentyd met gloeiende Tangen geneepen.

De Negerinnen Lucretia, Ambira, Aga, Gomba, Marie en Victoria op een Kruis te werden geligd, om aldaar eerst allen levendig geradbraakt, en na gedaane Executies de Koppen afgehakt, op Stakken alhier, aan de Waterkant, gesteld: de Negerinnen Diana en Christina, omme de Koppen met een byl te werden afgeslaagen en alhier mede aan de Waterkant op Paalen te werden gesteld.

De georganiseerde achtervolging van de marrons en de expedities om hun nederzettingen te vernietigen zijn minstens terug te leiden tot 1670, toen er een burgerlijke militia voor dit doel werd samengesteld. Daarop volgden vele kleinschalige militaire expedities, in sommige gevallen een kostbare aangelegenheid voor planters. Successen waren zeldzaam, omdat de nederzettingen van de marrons tamelijk ontoegankelijk waren en de marrons experts in het voeren van guerrilla. Tussen 1730 en 1750, toen 'de kolonie het toneel van een voortdurende oorlog was geworden', vonden de meeste en omvangrijkste militaire expedities plaats. Archiefmateriaal leert ons dat er in 1730 een expeditie op pad was die bestond uit 50 burgers en 200 slaven. In 1743 startte er een expeditie van 27 burgers, 12 soldaten, 15 Indianen, 165 slaven en 60 kano's. Een van de meest succesvolle expedities kwam terug met '47 gevangenen en zes handen van marrons gedoden', maar verreweg de meeste pogingen waren vruchteloos. Na 1745 meenden de kolonisten dat de kosten overweldigend waren. Expedities kostten soms meer dan 100.000 gulden doordat ze 'veertig bergen en zestig krekren' over moesten steken eer de verscholen marrondorpen konden worden bereikt. De kolonisten zagen ook in dat de expedities zelf leidden tot nog meer ontsnappingen, omdat de slaven er de ontsnappingsroutes vanaf de plantages en de ligging van de marrondorpen door leerden kennen.

De steeds kostbaarder wordende strijd tussen de kolonisten en marrons, die halverwege de achttiende eeuw al bijna een eeuw duurde, leidde er rond die tijd toe dat de blanken besloten hun vroegere slaven een voorstel te doen voor een duurzame vrede. Maar vrede bleek onhaalbaar en in 1754 en 1755 besloten de kolonisten weer om een omvangrijke expeditie uit

te rusten tegen de Saramakaners, die uit 500 man moest bestaan. Zij wilden daarmee ‘als dan nog een tenteren tot een vaste geduurige vrede en haar als dan ten uitersten te vervolgen, en wast mogelijk geheel en al uit te roeijen’.

In 1760 en 1762 werd uiteindelijk vrede gesloten met de twee grootste marronvolken, de Ndyuka en de Saramakaners, in 1767 met de veel kleinere Matawai. Nieuwe slavenopstanden en de grootschalige oorlog van de daarop volgende decennia, waarvoor een huurlingenleger uit Europa werd gehaald, leidden ten slotte tot het ontstaan van de Aluku (Boni) en de kleinere Paramaka- en Kwinti-groepen.

Antropologisch veldwerk

Momenteel zijn er zes politiek belangrijke marrongroepen in Suriname en Frans Guyana. De Ndyuka en Samarakaners tellen elk ongeveer 50.000 mensen, de Aluku en Paramakaners elk ongeveer 6000 mensen, de Matawai ongeveer 4000, en de Kwinti nog eens 500 – in totaal bijna 120.000 mensen. Hoewel deze samenlevingen in vergelijkbare historische en ecologische omstandigheden gevormd zijn, verschillen ze erg van elkaar als het gaat om taal, eetgewoonten, kleding, de huwelijken die gesloten worden, wonen en arbeid.

De grootste culturele verschillen zijn die tussen de marrons van Centraal Suriname (Saramakaners, Matawai en Kwinti) en die van Oost Suriname en West Frans Guyana (de Ndyuka, Aluku en Paramakaners). De taalgrenzen volgen dezelfde lijnen: variaties van het Saramakaans worden gesproken door de Saramakaners, Matawai en Kwinti, variaties van Ndyuka worden gesproken door de Ndyuka, Aluku en Paramakaners.

Toen wij in de jaren zestig ons veldwerk onder de Saramakaners begonnen, werden alle zes de groepen nog beschreven als ‘stammen’ die functioneerden als ‘staten in een staat’. De Saramakaners organiseerden hun eigen politieke en juridische zaken, daarin geleid door de stamhoofden en dorpsoudsten. Zij stonden bij buitenstaanders bekend om exotische praktijken polygamie, het aanbidden van orakels, geestbezwerings, het aanbrengen van littekens, voorouderverering, een uitgesproken stijl van muziek, dans, plastic beelden en vele andere uitingen die hun compromisloze onafhankelijkheid ten opzichte van andere bevolkingsgroepen in Suriname en Frans Guyana lieten zien. Alleen de mannelijke marrons hadden met de buitenwereld te maken, omdat zij er geld verdienden om er zeep, zout, gereedschap, stoffen, kerosine, keukengerei en andere benodigdheden mee te kopen. Marrons waren buitengewoon trots op wat hun heldhaftige voorouders hadden bereikt en bleven heer en meester over hun rijk in de bossen.

De afgelopen veertig jaar heeft de wereld van deze mensen dramatische veranderingen ondergaan. In de jaren zestig besloot de koloniale regering in samenwerking met bedrijf Suralco het land te onteigenen van ongeveer 6000 Saramakaners die dat land in de achttiende eeuw hadden verworven. De reden was dat men een stuwmeer en een waterkrachtcentrale wilde bouwen. In de periode 1960 – 1970 werd Suriname langzaam gemoderniseerd. Gemotoriseerde bootjes maakten reizen over de rivieren in het binnenland gemakkelijker, landingsbanen maakten het binnenland toegankelijk voor vliegtuigen. Radio- en cassetterecorders vergemakkelijkten de communicatie, generatoren zorgden in sommige dorpen voor elektrisch licht en een enkele koelkast. Missiescholen bereidden marronjongens en soms ook meisjes voor op het contact met andere Surinamers. Maar over al deze veranderingen werden gesproken tijdens dorpsbijeenkomsten, goden en voorouders werden geraadpleegd en lokale heilige middelen zoals orakels werden ingezet.

Burgeroorlog

In de jaren zeventig waren er nog meer dramatische veranderingen. Suriname nam afstand van Europa door een onafhankelijke republiek te worden. Frans Guyana werd juist meer

betrokken bij Europa door Franse programma's in het kader van de European Space Center in Kourou. Deze verschuivingen hadden uiteindelijk grote consequenties voor de territoriale soevereiniteit, de politieke onafhankelijkheid, de culturele integriteit en de economische mogelijkheden van de marrons, en dan hebben we het nog niet eens over basale zaken zoals gezondheid en persoonlijke ontwikkeling.

Sinds de onafhankelijkheid in 1975 voert de Surinaamse staat in toenemende mate een militant en vernietigend beleid tegen de marrons. De rechten op land en natuurlijke rijkdommen worden hen ontnomen, hun recht op eigenheid als volk is in gevaar. In 1980 nam het leger door middel van een staatsgreep de macht over en kwam het land in een dalende spiraal waar het nooit van hersteld is: een economie in verval, een enorme braindrain naar Nederland en een sterke toename van armoede, drugshandel en misdaad. Toen er in 1986 een burgeroorlog uitbrak tussen de marrons en de militaire macht, vluchtten duizenden marrons de grens over naar Frans Guyana. Zo'n 10.000 Ndyuka werden als vluchtelingen opgesloten in kampen omheind met prikkeldraad. Ontelbare anderen (met name Saramakaners) probeerden als clandestiene immigranten een nieuw leven op te bouwen en daarbij onzichtbaar te blijven voor de Franse autoriteiten die illegalen uitzette. De gevechten duurden tot 1992 en brachten de verschrikkingen uit de slavernij in herinnering. Afrikaanse medicijnen die al tweehonderd jaar onder de aarde begraven lagen, werden opgegraven en de strijd ingedragen. Marron mannen en jongens met enkel geweren, stonden tegenover de automatische wapens, tanks en helikopters die napalm afwierpen. Hele dorpen, met name in de Cottica - Ndyuka regio, werden vernietigd, doordat soldaten honderden vrouwen en kinderen vermoorden met machetes en kogels.

Toen de burgeroorlog in 1992 eindigde werden de vluchtelingkampen in Frans Guyana gesloten en hun bewoners werden 'geregulariseerd' of teruggestuurd naar Suriname. De levenskwaliteit van de overblijvende 'illegalen', duizenden mensen, is afhankelijk van het immigratiebeleid dat in Parijs wordt gevoerd. In 1997 vertelden enige Saramakaanse mannen bijvoorbeeld dat ze hun vrouwen naar Suriname hadden teruggestuurd omdat zij niet snel genoeg weg konden komen wanneer de gendarmerie hun houtsnijwerkkraampjes overviel en hun huizen in brand stak.

Eenmaal terug in Suriname is het leven van de marrons na de burgeroorlog totaal veranderd door schrijnende armoede en ondervoeding, ernstige verslechtering van onderwijs- en medische voorzieningen, de verspreiding van AIDS en prostitutie. Het officiële herstel van de vrede in 1992 had een prijskaartje, omdat de marrons gedwongen werden een verdrag te tekenen, waarbij de Surinaamse staat de rechten op land, mineralen en andere natuurlijke grondstoffen claimde. De regering is begonnen met een rigoureuze programma gericht op de unificatie, uniformering en toe-eigening van de marron-(en Amerikaans-indiaanse) minderheden. Wettelijk zal worden vastgelegd dat de marrons, maar ook andere inheemse groepen, geen speciale rechten op het land mogen opeisen, in 'het belang van de gehele ontwikkeling van het land.' In de praktijk betekent dat het persoonlijk welvaren van de regering en zijn handlangers.

In actie tegen internationale ondernemingen

De bossen waarin het bloed van de voorouders van de marrons is vergoten, worden door de regering verkocht aan Chinese, Indonesische, Maleisische, Australische, Amerikaanse, Canadese en Braziliaanse hout- en mijncorporaties. Rapporten van de non-gouvernementele organisaties en andere onafhankelijke observanten beschrijven daar de consequenties van. Bijvoorbeeld de *World Rainforest Movement*:

[21 augustus 1996] De Saramakaanse marrongemeenschap Nieuw Koffiekamp moet een gedwongen verhuizing tegemoet zien om plaats te maken voor een multinationale goudmijn, die is ontwikkeld door Golden Star Resources van Denver, Colorado en Cambior Inc. van Montreal. De marrongemeenschap betwist de verhuizing en eist dat de bedrijven met hen onderhandelen, als de traditionele eigenaars van het gebied. Golden Star heeft een aantal poorten en andere instrumenten neergezet, onder andere een hoge wal van aarde, om de leden van de gemeenschap in hun bewegingen te beperken en hen de toegang tot hun agrarische gebieden, jachtgronden en religieuze plekken te weigeren. Surinaamse politie en bedrijfsbeveiligingsbeambten zijn aanwezig en werken nauw samen: het hoofd van de Golden Star beveiliging is de officier van de politiedetachement van de Gros Rosebel mijn. Hij heeft het Golden Star beveiligingspersoneel van door de politie uitgegeven wapens voorzien. Een unit van zwaarbewapende, elite, anti-terrorist Police Support Group is op dezelfde plek gestationeerd. De beveiligingsbeambten hebben leden van de gemeenschap bedreigd, lastig gevallen en geïntimideerd. Verscheidene malen hebben patrouilles levende munitie op of langs de Nieuw Koffiekampers afgeschoten, zelfs op degenen die aan het werk waren in het agrarische gebied of eten verzamelden in het bos.

Recentelijk hebben Chinese houtbedrijven de druk op het grondgebied van de marrons opgevoerd. De volgende beschrijving komt uit een artikel over Suriname, in de *Philadelphia Inquirer* (2001):

De Chinese bedrijven zijn relatief gezien nieuwkomers in een internationaal tafereel, dat wordt gedomineerd door Maleisische, Indonesische en Europese bedrijven. De Chinezen zijn actiever in het buitenland sinds er een verbod is op houthakken in China, na de vreselijke overstromingen op de Yangtze Rivier. Door buitenlandse regeringen worden ze verwelkomd. 'Als een bedrijf hier wil investeren, voor werkgelegenheid zorgt en bereid is zich aan de regels te houden, dan vinden wij dat ze een kans moeten krijgen', zei René Somopawiro, plaatsvervangend directeur van de Surinaamse Foundation for Forest Management. Surinaamse vertegenwoordigers stellen dat maar acht miljoen van de 32 miljoen acres regenwoud voor de kap geopend is. Helaas voor de Saramakaanse marrons, zijn dat net de acres waar de marrons leven. 'Dat is een probleem' gaf Somopariwo toe. 'Altijd als we het over bosontwikkeling hebben, komt het vraagstuk van de inheemse bevolking naar boven. En tot nu toe hebben we daarvoor nog geen goede oplossing gevonden.'

De vernietiging van het milieu was maar al te duidelijk toen we door de Jin Lin concessie liepen. Het bedrijf had lange, modderige wegen aangelegd, zo'n 15 meter breed, dwars door het bos. Er waren enorme bergen aarde opgehoopt, en stinkende poelen groen en bruin water gecreëerd. Omgehakte en gebroken bomen lagen overal, en daar waar de marrons eens *patatas* (aardappelen), pinda's, gember, kassave, palm en bananen verbouwden, waren modderige gaten ontstaan.

Nog maar een jaar geleden, heeft de *Vereniging van Saramakaanse Gezagdragers* een document ingediend bij de *Inter-American Commission on Human Rights*, waarin gesteld werd dat:

De bedrijven die in het Saramakaanse gebied bezig zijn, weigeren om enige verantwoordelijkheid te nemen voor hun activiteiten. Behalve dat ze volkomen inadequate aanbiedingen doen die de vernieling van het boerenland moeten compenseren, voelen ze zich volkomen in hun recht staan omdat ze handelen volgens

door de regering uitgegeven vergunningen. Ze verwijzen alle klachten door naar de autoriteiten. Bijvoorbeeld, een Saramakaanse vrouw, Silvi Adjako van het Kaayapati dorp, werd 15.000 Surinaamse guldens (= 6 euro) geboden ter compensatie van het verlies van haar kostgrond, op voorwaarde dat ze een officiële klacht bij de regering indiende. Haar kostgrond was vernietigd doordat er een weg overheen was aangelegd. Van de opbrengst van de kostgrond kon ze haar gezin een jaar lang voeden en bovendien zorgde de verkoop van een deel van de oogst voor een broodnodig inkomen. Ze is nu afhankelijk van haar familieleden die haar gezin te eten geven. Tijdens de bouw van dezelfde weg die Silvi Adjako's boerderij en die van vele anderen heeft vernietigd, heeft hetzelfde bedrijf, Jin Lin Wood Industries, ervoor gezorgd dat de beek die er stroomde geblokkeerd werd. De beek was de voornaamste bron van fris water voor de gemeenschap, water dat werd gebruikt als drinkwater, om in te baden, en voor huiselijk gebruik. De gemeenschap heeft nu geen toegang meer tot een waterbron en is gedwongen lange afstanden af te leggen om aan fris water te komen. De beek was ook belangrijk voor de visvangst, een van de voornaamste bronnen voor proteïne in het voedsel van de Saramakaners. De activiteiten van het bedrijf, zoals ook op andere plaatsen in het Saramakaanse gebied is gebeurd, hebben ook andere waterbronnen ernstig vervuild.

De rol van de Surinaamse regering

In juli 2001 deed de Surinaamse regering nieuwe plannen uit de doeken om meerdere Saramakaanse dorpen, die bovenop of vlakbij een winstgevend goud reserve liggen te verwijderen, en de uitbaatrechten exclusief aan de Golden/Star Cambior te geven. Als rechtvaardiging, noemen zij dat het 'ten goede komt van het hele land'. Nog onheilspellender is het dat de Surinaamse president zich rechtstreeks heeft uitgesproken ten opzichte van de Saramakaners die proberen hun rechten te verdedigen door de Inter-American Commission on Human Rights in te schakelen. Hij dicht hen de rol van anti - regeringsgezinde terroristen toe. De krant *De Ware Tijd*, verslaat President Venetiaan's woorden in het parlement als volgt:

‘Op websites zie je dat mensen bereid zijn een guerrilla oorlog te beginnen met behulp van indrukwekkende namen van guerrilla organisaties in Colombia, als hun wensen niet worden ingewilligd.’ Volgens het staatshoofd zijn er groepen die proberen een permanente, bewapende strijd te beginnen in Suriname, zoals ook in landen als Colombia en Sri Lanka gebeurd. ‘Is dat wat men wil in Suriname’ vroeg hij. ‘Laten wij niet denken dat mensen niet dat soort wensen voor ons land hebben,’ waarschuwde hij verder. Hij zei dat als mensen dachten dat dit slechts bluff was, ze in de gaten moesten hebben dat de ‘kleine’ mensen uit Brokopondo en Sipaliwini [i.e. de Saramakaners en andere marrons] in staat zijn naar buurlanden te gaan en petitie in te dienen bij de OAS.’

Als we naar de toekomst kijken, kunnen we alleen hopen dat internationale samenwerking en pressie de regering van Suriname, die arm en wanhopig is, ertoe kan bewegen een manier te vinden om de rechten van de marrons veilig te stellen, hun onvervangbare bossen te behouden en de economische ontwikkeling van de marrons (met name met hoognodige ziekenhuizen en scholen) aan te moedigen, terwijl ze tegelijkertijd de autonomie van de marrons en hun recht op hun eigen identiteit respecteren. Maar voorlopig lijkt het ons dat de toekomst alles behalve veelbelovend is. Suriname wordt nu regelmatig beschreven als een ‘narcocratie’, waar bedrijfsbelangen in samenwerking met het leger in stand worden gehouden. Met behulp van

vliegtuigen worden in het binnenland wapens voor drugs ingeruild van de Columbiaanse guerrilla, om vervolgens de drugs naar Europa te transporteren.

De veroordeling van Desi Bouterse voor internationale drugshandel in 1999, waarbij hem 16 jaar gevangenisstraf met een boete van 2,3 miljoen US dollars werd opgelegd door het Nederlands gerechtshof, heeft weinig effect gehad op de algemene malaise van het land.

Chinese en Indonesische multinationale houtkapbedrijven werken via talloze kleine bedrijven, waardoor het lijkt of ze binnen de wetten blijven, die de maximale grootte van de concessies voorschrijven. Zij hebben nu toezeggingen gekregen voor ongeveer een miljoen hectare bos; aan Canadese goudmijnbouwers is meer dan een miljoen hectares bos toegezegd, waarin tenminste 19 marrondorpen zijn gehuisvest (geen van hen is geïnformeerd over deze toezegging); ongeveer 30.000 tot 40.000 Brazilianen hebben zich bij de 10.000 Surinamers (vooral marrons) gevoegd die goud delven in het binnenland. Een van de meest recente gevolgen is dat:

De grote toevloed van [Braziliaanse] mijnwerkers heeft geleid tot enorme sociale- en milieuproblemen in het binnenland. Er zijn berichten van vuurgevechten tussen Brazilianen en marrons, waarbij marrons zijn gedood en het boerenland is vernietigd. Alleen al in 1998 is 20 ton kwik in het milieu terecht gekomen, waardoor veel water in het binnenland nu ongeschikt is voor menselijk gebruik. Malaria en seksueel overdraagbare aandoeningen, zoals AIDS, hebben epidemische vormen aangenomen in de meeste gebieden van het binnenland. De situatie is zo verslechterd dat delen van het binnenland nu worden omschreven als ‘het wilde westen’ door de overheden en de media.

De algemene achteruitgang in Suriname in de laatste twintig jaar, heeft grote gevolgen voor de marrons. Openbare voorzieningen in de marrongebieden – klinieken, ziekenhuizen en scholen – functioneren amper meer. Een duidelijk voorbeeld is dat de staat momenteel 5 cent per leerling per jaar betaald voor het onderhoud van schoolgebouwen en onderwijsmaterialen in het binnenland. Medische en andere essentiële voorzieningen zijn consequent minder goed dan die aan de kust, waar de situatie ook al is verslechterd. Mensenrechtenorganisaties hebben een discussie op gang gebracht aangaande ‘het basale rechten van de marrons om

- vrij te zijn van discriminatie, hun land en levensbronnen te behouden en van te genieten, mee te beslissen, hun culturele gewoonten te blijven bedrijven, etc. – Deze worden routinematig overtreden door steeds veranderend beleid en wetten, door houtkap- en mijnconcessies zonder overleg met de marrons af te sluiten, de degradatie van het milieu, onteigening en het negeren van de marronverdragen.

In 1998, heeft Suriname een opmerkelijke PR-campagne gevoerd, met als hoogtepunt een hoofdartikel in *The New York Times* met als kop: ‘Het Surinaamse voorbeeld’. Bij een persconferentie in New York waar ook de Amerikaanse filmster Harrison Ford sprak, kondigde Conservation International, de organisatie die zich inzet voor de bescherming van het regenwoud, en samenwerkt met het bedrijf Bristol-Myers Squibb, aan dat er een natuurpark van ongeveer 4 miljoen hectare vrij gehouden zou worden van houtkap- en mijnactiviteiten. Het park zou in stand gehouden worden met behulp van fondsen van Conservation International en geen eigendom worden van de inheemse bevolking. Maar mensenrechten werkers Ellen-Rose Kambel en Fergus MacKay hebben gesteld dat de claim dat het gebied niet bewoond zou zijn ‘verrassend is omdat de marron (Kwinti)

gemeenschappen van Witagron en Kaimanston, die zich bij en in de reservaten bevinden, niet op de hoogte waren gesteld over het vestigen van een nieuw reservaat.’

‘Het is twijfelachtig dat de Trio [Indianen, die traditioneel in dit gebied jaagden en verzamelden] of de Kwinti zullen worden toegestaan gebruik te maken van het reservaat.’

Ook al weet *The New York Times* het niet, Conservation International weet vast en zeker dat het project een tijdelijk rookscherm is voor de voortdurende vernietiging van het bos ten westen van het park, door de Surinaamse overheid. De situatie lijkt erg op die van 1960, toen Suriname het Saramakaans gebied liet overstromen voor een hydro-elektrisch project maar daarnaast een grote hoeveelheid publiciteit maakte voor het *International Society for the Protection of Animals* project. Het is gerechtvaardigd de publieke aankondiging van het natuurreservaat te zien als een prachtige afleidingsmanoeuvre voor de verwoesting en misbruik van de gebieden waar de marrons en indianen leven.

Het lijkt hard nodig dat de wetgeving in Suriname snel wordt aangepast aan de verschillende mensenrechtenverdragen. Toch lijkt de regering er zelf niet mee te zitten dat de behandeling van de inheemse bevolking Suriname een beschamende onderscheiding geeft:

‘De enige staat op het westelijk halfrond, waar inheemse mensen [en marrons] leven die niet erkend dat deze groepen wettelijk recht hebben op de gebieden van hun voorouders,’

schrijft het Forest People Programme. Vanuit ons eigen perspectief gezien, staat het intrekken van de achttiende-eeuwse verdragen met de marrons door de regering, gelijk aan etnocide.

De situatie in Frans Guyana

In het buurland Frans Guyana zijn de economische en sociale omstandigheden heel anders dan in Suriname. De bedreigingen zijn voor de marrons echter even verwoestend. Frans Guyana is een Frans *département*, dat zich snel ontwikkelde dankzij de aanwezigheid van het European Space Center. Het land staat echter onder grote druk vanwege de immigratie (Haïtianen, Brazilianen, Surinamers en anderen), de criminaliteit en de sociale wanorde.

Veranderingen in de situatie van de Aluku marrons – die de Franse nationaliteit hebben doordat ze ten oosten van de Marowijne en Lawa rivieren geboren zijn – worden gedreven door een agressief programma van *francisation*. Dit assimilatie programma verspreidt de Franse taal en cultuur, verschaft gulle sociale uitkeringen, herdefinieert de aard van het politiek leiderschap en de landverdeling van de marrons, moedigt koopgedrag aan in de winkels in Frans Guyana maar ook door middel van Europese catalogi, en noemt de visuele en performance-art van de marrons een onderdeel van de culturele overlevering vanuit het overzeese Frankrijk.

De traditionele Aluku dorpen in het binnenland, zoals zovele marrondorpen in Suriname, hebben te maken met een massale intocht van goudmijnwerkers en ongecontroleerde houtkap in de bossen. De reactie van de Frans-Guyanese overheid is er een van ‘we trekken onze handen eraf en laten ze hun eigen zaken oplossen.’

In 2000 bereikten de problemen een dieptepunt door de botsing van de Aluku marrons, die grote goudmijnen bestuurden, de Wayana (en enkele Emerillon) Indianen die net stroomafwaarts van mijngebieden wonen en de Franse staat die officieel het gebied

controleert. Alle eerder genoemde elementen speelden een rol: er werd snel geld verdiend in de goudmijnen en er was sprake van bosvernietiging en vergiftigd drinkwater. In het eens zo rustige dorp Maripasoula, dat een Aluku burgemeester heeft en wordt bewoond door Aluku en Creolen, Braziliaanse goudmijnwerkers en Haïtaanse immigranten, plus een brigade Franse gendarmes en een Franse arts, liep de situatie uit de hand. Een officieel rapport, geschreven in 2000, beschrijft dat:

‘Goud is de enige economische activiteit geworden –buiten de door de staat gesubsidieerde banen – waarmee men een inkomen kan verwerven. Het brengt echter ook een stroom van activiteiten met zich mee die het dorp verwoesten – bars, prostitutie, drugs en wapen smokkel, discotheken die de jongeren aantrekken. Er is zelfs een immigratie van criminelen – de Surinaamse politie claimt dat gezochte misdadigers de rivier oversteken naar Frans Guyana’.

De huidige sfeer in Maripasoula, en in delen van het binnenland van Suriname, is gelijkgesteld met het wilde westen. Clandestiene helikopters brengen brandstof van de zwarte markt van Suriname voor de terreinwagens van de Aluku- en Braziliaanse mijnwerkers, maar ook voor de bulldozers en andere mijnmachinerie. Alukukinderen voor wie er onvoldoende plaats is op school, kijken toe hoe mijnwerkers met geld aan hun shirt gespeld, grote brokken goud laten zien. Vrouwen lopen halfnaakt rond, en prostitutie is aan de orde van de dag. De grote afstand van de hoofdstad, gecombineerd met de algemene desinteresse in de regio van de politici, heeft de Franse plannen voor de culturele en sociale assimilatie van de Aluku veranderd tot een voortdurende nachtmerrie. Het recente nieuws is dat ‘grote mijnbouwbedrijven zich gevestigd hebben in de [door de Ndyuka bestuurd] commune Grand Santi en de [door de Aluku bestuurde] commune Apatou. Zij hebben de Aluku en Ndyuku dorpelingen verboden om zich vrij door het bos te bewegen om bij hun kostgronden te komen.’ Dat suggereert een sterke tactiek van multinationals om zich in de ‘Europese’ wettelijke/ politieke context van Frans Guyana net zo te gedragen als in de post-koloniale/derde wereld van Suriname.

Als resultaat van deze twee ontwikkelingen – het *francisation* programma en de inbreuk van de mijnbouw- en houtkapmaatschappijen in het gebied – is het dagelijks leven van de Aluku die in de dorpjes stroomopwaarts van de rivier wonen onomkeerbaar verstoord.

De keerzijde van welvaart

Het is wel erg simpel om te denken dat alleenstaande marrongemeenschappen in Suriname en Frans-Guyana zich staande kunnen houden tegen de aanvallen van de multinationals of overheden. Zowel de houtkap als de mijnbouw verschaffen een ongekende welvaart aan de marrons, met name marronleiders en hun familie. In sommige gebieden, zijn het marrons die de meeste van de kleine-mijn concessies bezitten. Marroneigenaars delen de winst met de Braziliaanse mijnwerkers die machines bedienen en kunnen in veel gevallen prima met ze opschieten. Een aantal marronvrouwen is in de seksindustrie gestapt, en marronmannen bezoeken geregeld de Braziliaanse of marronprostituees die kamers huren in snel opgebouwde bordelen door het hele mijngebied, een uurtarief rekenen en betaald worden in goud of in Franse Francs. Op een bepaalde manier hebben de marron- en Braziliaanse mijnwerkers een eigen cultuur – bijna allemaal dragen ze wapens (pistolen, geweren of automatische wapens), ze gebruiken dezelfde sekswerkers (Braziliaanse en marrons) en kennen dezelfde gevaren, van AIDS en malaria tot dagelijks geweld. Suriname heeft momenteel het hoogste aantal malaria infecties op het Amerikaanse continent. Het niveau van geweld in Oost Suriname mag beoordeeld worden op grond van het feit dat de Paramaka-marron mijnwerkers voormalige Franse legioenstrijders hebben ingehuurd als beveiligingsbeambten.

Ondanks deze ontwikkelingen zullen bezoekers van een Saramakaans of Ndyuka dorp in het binnenland nog steeds vrouwen rijst ziet stampen of de was doen in de rivier. Mannen maken nog steeds kano's, repareren geweren, mensen raadplegen orakels en bidden bij een voorouderlijk altaar. Het ritme van het dagelijks leven blijft -net zoals in het verleden- op veel manieren doorgaan. De bedreigingen waar de marrons mee te maken hebben, verschillen per regio en veranderen snel, houtkap is de grootste bedreiging in het ene gebied, mijnbouw in het andere. Maar armoede en degradatie van het onderwijs en medische voorzieningen hebben bijna overal hun sporen achtergelaten.

Illegalen

Hoe staat het met de marrons in Frans Guyana die niet tot de Aluku behoren? Maar een op de zes marrons die in Frans Guyana leven is Aluku en heeft de Franse nationaliteit. Er zijn zes keer meer Saramakaners, Ndyuka en Paramakaners. Aluku's hebben echter, als Franse burgers, veel meer privileges en meer macht en welvaart dan de andere marrons die daar leven. De meerderheid van de Saramakaners en de Ndyuka die vandaag de dag in Frans Guyana wonen zijn 'illegalen', wat betekent dat ze geen Franse verblijfsvergunning hebben. Ze lopen constant het risico om door de politie te worden opgepakt en teruggestuurd te worden naar Suriname.

Saramakaanse mannen zijn al sinds het midden van de negentiende eeuw naar Frans Guyana gekomen om werk te vinden als kanovaarder. Zij hadden in feite bijna het monopolie op het transport over de rivieren in Frans Guyana (behalve langs de Marowijne, waar de Aluku en Ndyuka werkten). Saramakaanse dorpen aan de Oyapok en Approuague rivier hadden rond de 400 inwoners in de eerste helft van de twintigste-eeuw. Later, met de komst van het European Space Center in Kourou, is de Saramakaanse arbeid naar de kust verschoven.

Tot ongeveer dertig jaar geleden kwamen er alleen Saramakaanse mannen naar Frans Guyana om te werken. Dat is veranderd, mannen brengen hun vrouwen mee en krijgen kinderen in Frans Guyana, in grote aantallen. Het aantal geboortes onder Saramakaners en Ndyuka in Frans Guyana is twee keer zo groot als van de andere inwoners.

Dat marrons in Frans Guyana blijven, ondanks de moeilijke omstandigheden, heeft een aantal redenen. In de eerste plaats biedt Frans Guyana gratis gezondheidszorg en onderwijs voor kinderen. Ten tweede is er voor veel mannen werk op de zwarte markt. Om een paar voorbeelden aan te halen: als men de keuken van wat voor restaurant dan ook ingaat in Frans Guyana, een Chinees restaurant, een pizzeria door blanke Fransen gerund, een gourmet Frans restaurant of een Creools restaurant, dan zijn de mannen die de afwas doen en koken, met een heel enkele uitzondering, Saramakaners. Deze mannen werken voor de helft van het minimumloon en de eigenaar betaald geen sociale verzekeringen of andere arbeidsvoorwaarden. Hetzelfde geldt voor de groeiende bouw. Een Franse multinational met een contract om een nieuwe middelbare school te bouwen, zal een Saramakaner inhuren die de papieren heeft, maar hem zeggen tien van zijn vrienden mee te nemen die dat niet hebben. De anderen zullen contant betaald worden voor de helft of een derde van het wettelijk salaris. Zulke exploitatie "werkt" op een bepaalde manier voor iedereen: de werkgever krijgt goedkope werkkrachten, en de Saramakaanse mannen krijgen wat broodnodig geld om hun vrouwen en kinderen mee te kunnen onderhouden, te voeden, en toegang te hebben tot gezondheidszorg en onderwijs.

Frans Guyana heeft veel moeilijkheden met zijn nieuwe immigranten, waartoe ook de Brazilianen en Haïtianen behoren. Het dorp Saint-Laurent-du-Maroni (*Soola* voor de marrons) bouwt een nieuwe middelbare school per jaar en kan het nog steeds niet bijhouden. De kraamafdeling in het St Laurent ziekenhuis is overvol doordat marrons van de andere kant van

de Marowijne naar het ziekenhuis komen om hun baby op Frans grondgebied geboren te laten worden. Daarmee is het kind Frans staatsburger, met alle privileges van dien. De drugssmokkel vanuit Suriname stroomt over naar Frans Guyana, waar jonge Ndyuka uit de Cottica-regio motoren krijgen van de mannen van Ronnie Brunswijk om de verkoop van drugs in Frans Guyana te vergemakkelijken. De gevangenis in Cayenne zit vol met jonge marrons, alsmede een paar ouderen, die vaak slachtoffer zijn van een systeem en een taal die zij niet volledig verstaan. Het inwonertal van Frans Guyana is de laatste tien jaar met 40% gegroeid. Er zijn verschillende sociale problemen. Desondanks biedt Frans Guyana voor veel jonge Ndyuka en Saramakaners de beste mogelijkheden voor de toekomst. Steeds meer van deze jongeren maken gebruik van dit voor ons ver weg gelegen deel van Europa in Zuid Amerika.

Belangrijke internationale rechtszaken

Tenslotte willen we nog twee nieuwe ontwikkelingen aanhalen. De eerste heeft te maken met de geografische verspreiding van de marrons. Toen wij veertig jaar geleden voor het eerst in Suriname kwamen, leefden bijna alle marrons traditioneel in het binnenland. Tegenwoordig geldt dat voor nog maar een derde van alle marrons. Een kwart van hen woont tegenwoordig in Paramaribo of aan de kust bij Moengo. Acht tot tien procent van alle marrons leeft in Nederland. Een derde van de marrons leeft in Frans Guyana, even zoveel leven nog steeds in het binnenland van Suriname. Het aantal marrons in Frans Guyana groeit snel. Als het economisch slecht blijft gaan in Suriname, zullen er binnen afzienbare tijd evenveel Surinaamse marrons in Frans Guyana als in Suriname zelf wonen.

De tweede nieuwe ontwikkeling heeft te maken met twee zaken waarover binnenkort uitspraak wordt gedaan in de Inter-American Commission on Human Rights of the Organization of American States, om vervolgens te worden voorgelegd aan het Inter-American Court of Human Rights in Costa Rica.

De eerste zaak is aangespannen door de Vereniging van Saramakaanse Gezagdragers tegen de Surinaamse staat. In deze belangrijke zaak gaat het om de Saramakaanse rechten op de gebieden waar door voorouders voor gevochten is, maar ook om de strijd tegen de ontbossing en de exploitatie van mineralen door Chinese en andere multinationals. De zaak is een primeur voor Suriname, maar ook voor andere gebieden op het Amerikaanse continent, waar de rechten van de inheemse bevolking geschonden worden.

Ons is kort geleden gevraagd een spoedrapport te schrijven voor de Inter-American Commission on Human Rights, omdat er baanbrekende nieuwe ontwikkelingen zijn in de zaak. Getracht wordt een verbod te krijgen op alle houthak- en wegwerkzaamheden door de Chinezen in het Saramakaans gebied.

Een Chinese containerbedrijf uit Hongkong gebruikt hout van Saramakaanse bossen om houten vloeren voor hun metalen containers te maken. Het meeste hout dat uit Suriname wordt geëxporteerd, is gekapt uit de concessie van dit bedrijf. Momenteel kappen Chinese arbeiders, naar men zegt Chinese gevangenen, bomen in Saramakaans gebied. Zij worden tegen aanvallen van Saramakaners beschermd door Surinaamse soldaten. De Chinezen claimen het bos en bouwen een weg over de Kleine Saramaka Rivier, zodat het gebied achter Abenaston, Dombikonde en stroomopwaarts toegankelijk zal worden voor Chinese houthakkers en Braziliaanse mijnbouwers. Wij proberen aan te tonen dat daarmee etnocide wordt gepleegd tegen de Saramakaners door de regering van Suriname.

De tweede zaak voor het Inter-American Court behandelt de massamoord in het Ndyuka dorp Moiwana in 1986, dat gezien wordt als een misdad tegen de menselijkheid. Het nationale leger heeft meer dan vijftig ongewapende burgers uitgemoord, vrouwen, kinderen en ouderen. Wij hebben begrepen dat de aanklager in die rechtszaak Desi Bouterse ervan beschuldigen zal

het bevel voor deze moorden te hebben gegeven, en het bewijsmateriaal te hebben verdoezeld.
We hopen dat u ook in deze zaak de ontwikkelingen met ons zult blijven volgen.

Deze lezing is gebaseerd op het boek 'Les Marrons' van Richard Price and Sally Price
(Chateaufort-le Rouge: Vent d'ailleurs 2003)

www.richandsally.net

1.3 Vragen en discussie, 1 juni 2002

Waar komt uw interesse in de cultuur van de marrons vandaan?

Richard: 'Het antwoord daarop is zowel professioneel als persoonlijk. We waren op de universiteit geïnteresseerd geraakt in de geschiedenis van Afrikanen die als slaven naar Amerika waren gebracht, in het bijzonder degenen die zich vrijvochten en zich vestigden in het binnenland. Kort gezegd, het proces van Afrikaan tot marron. Eenmaal in Suriname, in 1966, kwam er een persoonlijke vraag aan de orde, namelijk of wij tussen de Saramakaners zouden kunnen wonen. Het was nogal een gevoelig moment om antropologisch veldwerk onder de Saramakaners te organiseren omdat er spanningen waren vanwege de transmigratie die nog maar kort geleden had plaatsgevonden, maar het lukte ons om toestemming te krijgen van de Surinaamse regering en daarna van de belangrijkste leider van de Saramakaners.

Had u voorzien dat dit onderwerp uw leven zou beïnvloeden en wat heeft dat voor uw relatie betekend?

Sally: 'Ja en nee. In eerste instantie waren we in Suriname vanwege het afstuderen van Richard. We zouden onderzoek doen en eventueel boeken schrijven over het sociale systeem van de Saramakaners. Uiteindelijk is dat uitgemond in een verblijf van een aantal jaren tussen de Saramakaners waarin we vele nieuwe zeden en gewoonten hebben leren kennen.

Er zijn nu een aantal zaken in behandeling bij het Inter-American Court of Human Rights. Kunt u de reactie van de Surinaamse regering op de uitkomst van deze zaken inschatten.

Richard: 'Ik kan het niet inschatten, ik ben geen jurist. Maar toen in 1992 de zaak over de moord van verschillende Saramakaanse jongeren voorkwam, wisten we het ook niet, maar we wonnen. Ik zal een voorbeeld geven. Er was verschil van mening tussen de Surinaamse overheid en de rechtbank ten aanzien van de erfgenamen van een vermoorde man. De Surinaamse overheid gaat ervan uit dat alleen de kinderen van een wettig gehuwde vrouw kunnen erven. Maar Saramakaners leven met meer dan een vrouw en wilden dat de kinderen van andere vrouwen ook in de erfenis zouden kunnen delen. Het hof heeft de Saramakaners uiteindelijk in het gelijk gesteld.

Surinaamse militairen begeleiden de Chinezen bij hun activiteiten, zegt u. Is er een crisis in het binnenland en wat kan gedaan worden om deze te beëindigen? Richard: 'We zijn geen Surinamers, we ondersteunen slechts de Granman en Kapiteins. En wat we weten komt van hen.'

Sally: 'We weten ook niet hoe effectief onze hulp is of welk verschil onze inmenging in de problemen zou maken. De marrons leven overal verspreid. Een samenwerking tussen de marronorganisaties in verschillende landen zou heel effectief zijn om de druk op de Surinaamse overheid vergroten.'

Uit de discussie blijkt dat er geen samenwerking is tussen de marrongemeenschap in Nederland en andere organisaties. Hoe zijn marronorganisaties te bereiken en wie zijn de aanspreekpunten van de marrongemeenschap?

'Manda '84 is een aanspreekpunt. Daarnaast is er een contactgroep in Tilburg. Voor nadere informatie kan contact worden opgenomen met Manda '84.'

De vragenronde loopt uit op een discussie. De heer D. Winter van Dunya wil heel graag hulp bieden op het gebied van muziek. Hij zal contact opnemen met het bestuur van Manda '84. Naar zijn zeggen treedt de marrongemeenschap nog maar net naar buiten. Als reactie hierop wordt gezegd dat de isolatie van de marrongemeenschap te maken heeft met herhaaldelijke

misbruik van het vertrouwen door andere groeperingen. Als voorzorgsmaatregel houden ze enige afstand.

Volgens een ander ligt het wantrouwen niet alleen bij de marrons. Er is een wantrouwen tussen bevolkingsgroepen in het algemeen. Er zijn heel veel problemen in Suriname, maar als we van hieruit beginnen en komen tot een bundeling is er al een goede stap gezet tot verbetering. Een enkeling is een drenkeling.

De stichting Cottica is geen voorstander van bundeling, dat zal geen wezenlijke verbetering brengen in de integratie van de marrongemeenschap.

Het overgrote deel van de aanwezigen is het niet eens met deze stelling. Eenheid maakt macht was het advies. In Schiedam is men reeds bezig samen te werken. Onlangs is in deze stad de marron-jongerenvereniging opgericht. Deze organisatie wil de uitdaging aanvaarden en kijkt uit naar samenwerking met andere organisaties.

Tenslotte werd uitgesproken dat de aanwezigen graag door wilden praten over de integratie van de Marrons, de internationale samenwerking en het vormen van een aanspreekpunt tussen de marrongemeenschap in Suriname en Surinaamse overheid.

2.1 ‘Jongere kiest uit wat de wereld te bieden heeft.’

Apna Bhawan, de welzijnsorganisatie voor de Hindostaanse Surinamers, organiseerde een lezing over de Hindostaanse migratie. Ganesh Atwaroe is coördinator van deze stichting.

Pijnlijk verleden

‘Geschiedenis gaat altijd over vragen als *Wie ben ik* en *Waar kom ik vandaan*,’ antwoordt Ganesh Atwaroe op de vraag waarom Apna Bhawan deelneemt aan Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst. ‘Juist in deze tijd van maatschappelijke onrust is het belangrijk dat migrantenorganisaties hun deuren openzetten en laten zien wie ze zijn’.

Voor Atwaroe zelf was het organiseren van de avond aanleiding om zich te verdiepen in de Indiase *roots* van de Hindostanen. ‘Ik ben wel eerder bezig geweest met de manier waarop Hindostanen die eenmaal in Suriname waren aangekomen, hun leven hebben ingericht. Maar de lezing van Sandew Hira, met al die detailkennis over hoe contractarbeid was georganiseerd, was voor mij een openbaring. En ik zou graag nog meer willen weten over de vraag waarom het juist Indiërs waren die naar Suriname werden gehaald.’

De historische kennis van de meeste Hindostanen beperkt zich tot de grote lijnen, meent Atwaroe. ‘Men weet dat de voorouders uit Bihar komen omdat die kennis mondeling is overgedragen. Alleen een kleine groep geïnteresseerden is beter op de hoogte.’ Dat komt misschien doordat veel Hindostanen vooral gericht zijn op een succesvolle toekomst. ‘Je ziet steeds weer dat Indiërs flexibel zijn, ze passen zich gemakkelijk aan’, zegt Atwaroe. ‘Ik ben soms verbaasd als ik zie op welke plaatsen in de wereld je ze aantreft. Laatst zag ik op televisie een documentaire over Eskimo’s, en zelfs daarin liep een Indiër rond. Hindostanen zijn bovendien vaak succesvol in de handel: in de top-10 van rijkste Engelsen kom je ook enkele Indiërs tegen. Maar de aandacht voor het verleden is beperkt.’

‘Voor mensen die in Suriname geboren zijn is dat land natuurlijk de bakermat, voor mijzelf bijvoorbeeld is de geschiedenis van Suriname essentieel. Voor andere Hindostanen is Suriname een tijdelijke verblijfplaats geweest die herinnert aan een pijnlijk verleden. Het valt op hoe weinig culturele uitingen er in Suriname zijn achtergebleven. Het geloof, de muziek, de klederdracht en andere tradities zijn niet geïnstitutionaliseerd.’

Wereldburgers

‘Hindostaanse jongeren zijn ook niet erg bezig met Suriname. Ze hebben een enorme hang naar India, of beter gezegd naar het geïdealiseerde leven van Bollywood. Die Indiase films zijn populair in heel Azië en de Arabische Wereld en worden toegankelijk gemaakt voor de rest van de wereld. De voertaal in de films is steeds vaker Engels en traditionele kleding verdwijnt langzamerhand uit de films. Dat levert ook wel eens spanningen op. In Indiase films wordt tegenwoordig bijvoorbeeld echt gekust en zijn er pikante filmscènes te zien. Dat levert in het normale leven spanningen op omdat jongeren dat van huis uit absoluut niet meekrijgen.’

Atwaroe betwijfelt of Hindostaanse jongeren echt geïnteresseerd zijn in hun achtergrond. ‘Ik wordt niet veel gebeld met vragen daarover. Jongeren denken globaler, ze kijken wat de wereld hen te bieden heeft. Suriname biedt hen weinig mogelijkheden. De Indiase cultuur is voor hen interessanter en wordt uitgedragen in taal, film en kleding. Maar ze zullen nooit in India gaan wonen of studeren.’

Oudere Hindostanen reizen wel graag naar India en drijven er handel of zoeken naar geestelijke verdieping door de religie en de literatuur te bestuderen. Die zoektocht pakt niet altijd positief uit. ‘Mensen worden vaak beroofd of opgelicht. Men kijkt daar neer op ons, Hindostaanse Indiërs. Wij willen misschien op zoek naar onze *roots*, maar je kunt je afvragen

of Indiërs wel een band met ons hebben. Iemand die net terug was uit India zei eens tegen mij schertsend: 'Ik begrijp niet waarom God -in de gedaante van Rama- India heeft gekozen als land voor zijn wedergeboorte.'

Tradities

In de Hindostaanse gemeenschap in Nederland verandert er veel. 'Met name vrouwen uit de tweede generatie zijn volop in beweging', meent Atwaroe. Zelf merkt hij ook dat hij is veranderd. Hij kwam als twaalfjarige in Nederland wonen, in Dieren, een kleine plaats in het oosten van het land. 'Ik had altijd Hollandse vriendjes en vriendinnetjes en heb altijd christelijke scholen bezocht. Later ging ik naar de sociale academie. Maar mijn ouders wilden per se dat ik wel met een Hindostaanse vrouw zou trouwen. Dat heb ik gedaan en ik merkte dat toen ik zelf kinderen kreeg, mijn culturele achtergrond weer belangrijker werd. Ik leef volgens de Veda's, universele normen en waarden die mij vertellen dat ik iets van mijn leven moet maken. Dat wil ik mijn kinderen meegeven. Ze hebben een kleur en zullen nooit helemaal Hollands worden. Ze moeten weten wat hun vertrekpunt is, het punt van waaruit ze de wereld kunnen veroveren. Aan sommige traditionele waarden houd ik daarom vast, al zijn de scherpe kantjes er intussen van af.'

2.2.1 Sandew Hira

Sandew Hira is historicus en schrijver. Hij vond en publiceerde het dagboek van Rahman Khan, een contractarbeider die in 1898 vanuit India naar Suriname kwam. Op basis van dit boek werd een documentaire gemaakt. Sandew Hira is daarnaast actief als consultant op het gebied van allochtonenbeleid en grootstedelijke vraagstukken.

Identiteit en gemeenschapsvorming van de Indiase diaspora

Voordat ik inga op het verhaal van de migratie vanuit India naar Suriname, wil ik even wat titels noemen van studies die in de afgelopen jaren zijn uitgebracht door uitgeverij Amrit. In de eerste plaats is er het basiswerk van pater C. de Klerk over de Hindostaanse immigratie in Suriname. Het boek is in 1953 voor het eerst verschenen, tegelijk met zijn proefschrift over cultus en ritueel van het orthodoxe hindoeïsme in Suriname. Twee jaar geleden is het heruitgegeven. R. Bhagwanbali heeft een hele boeiende studie geschreven over de arbeidsmigratie vanuit Brits-Indië in de periode 1873 tot 1916. In zijn boek beschrijft hij met name de organisatie van het contractstelsel in India en de werving van arbeiders. Samen met Maurits Hassankhan van de Universiteit van Suriname heb ik een boek geredigeerd met artikelen over 125 jaar Hindostaanse immigratie: *Van Ghya tot Boodheea tot Lachmon en Djwalapersad*. Twintig jaar geleden alweer schreef ik *Van Priary tot en met De Kom : de geschiedenis van het verzet in Suriname 1630-1940*, een sociaal economische geschiedenis van de kolonie. Tijdens een reis in India heb ik 25 families geïnterviewd die in India op zoek waren naar hun familie. De interviews zijn verschenen in het boek *Terug naar Uttar Pradesh, op zoek naar de wortels van Surinaamse Hindostanen*. Mocht u wat dieper op het onderwerp willen ingaan, dan kunt u een van deze studies raadplegen.

Vertrek uit India

Tussen 1834 en 1937 zijn 30 miljoen Indiërs, ongeveer tien procent van de bevolking, vertrokken uit India. De meeste mensen hebben zich in naburige landen gevestigd, zoals Sri Lanka, Birma, Maleisië. 1,2 miljoen Indiërs kwamen als contractarbeider in het Caraïbisch gebied aan.

Doordat de emigratie een periode van 100 jaar besloeg was de impact voor India niet zo groot. Om een vergelijking te maken: de helft van de Surinaamse bevolking is in de vorige eeuw in een periode van minder dan tien jaar naar Nederland vertrokken. Dat had voor Suriname grote gevolgen.

Van de 30 miljoen mensen die migreerden zijn er 24 miljoen teruggekeerd naar India.

Anderen hebben gemeenschappen gesticht in landen zoals Zuid-Afrika, Mauritius, Fiji en het Caraïbisch gebied. Van de 34 duizend mensen die naar Suriname gingen keerde een derde terug naar India. Naar Jamaica vertrokken 42.000 mensen, maar opmerkelijk genoeg is er op Jamaica geen Hindostaanse gemeenschap. Hoe dat kan, is voor historici een interessante vraag.

Contractarbeid in Suriname

Er bestonden verschillende contractsystemen. De contracten werden voor het Caraïbisch gebied gesloten volgens het *indentured-labour* stelsel. Dat systeem heeft betrekkelijk kort stand gehouden, namelijk tussen 1873 en 1916.

In Suriname zijn twee maal zoveel mannen als vrouwen gekomen. Een derde van hen kwam in familieverband, als man en vrouw, met broers of zussen of met kinderen. Een groot verschil met slavernij is dat men niet als familie geroofd werd. Het waren overwegend jonge

mensen, 90 procent was tussen de 16 en 35 jaar. De meeste contractarbeiders waren Hindoe en afkomstig uit een lage kaste, ongeveer tien procent was christen of moslim.

Van de contractarbeiders die na afloop van hun contract terugkeerden naar India kwam drie procent na een aantal jaren weer terug in Suriname. Een mooi voorbeeld daarvan is mijn grootvader, die niet meer in India kon aarden nadat zijn oudste dochter daar was gestorven.

De gegevens van onze voorouders zijn opgeslagen in het emigratieregister in Suriname. Een jaar of zes geleden namen de heer Hassankhan en ik het initiatief om deze gegevens in de computer te zetten. Dat werd een database die inmiddels raadpleegbaar is in het nationaal archief en op internet. U vindt daar databases met gegevens over de Hindostanen, een over de Javanen mét foto's, en een over de Chinezen. De database met gegevens over de Javaanse bevolkingsgroep heeft een emotionele lading door de foto's. Bij een presentatie merkten we dat mensen beginnen te huilen als ze die foto's zien, ze herkennen zichzelf er in. Van de aankomst van Hindostanen in Suriname zijn er geen foto's, wel zijn er foto's van Hindostanen in Fiji.

Over de Hindostanen in Suriname zijn wel andere gegevens bekend. Zo waren het allemaal tamelijk kleine mensen, ongeveer de helft was 1.60 meter lang. Een kwart was 1.50 meter, nog eens een kwart was ongeveer 1.70 meter. In de registers werd uitputtend beschreven wat de toestand was van de mensen die in Suriname aankwamen. Zo had negentig procent van de mensen een huidskleur die bruin tot donkerbruin was, anderen waren zwart of lichtbruin pokdalig, driekwart van de mensen had een litteken. Ook werd vermeld welke gezondheidsprobleem en ziekten er voorkwamen, maar opvallend genoeg niet of ze mishandeld waren. Bij alleenstaande vrouwen uit was mishandeling vaak het motief om te emigreren.

Vergelijking met slavernij

De basisgegevens geven een indruk van hoe de migratie is verlopen. Het is goed om de verschillen tussen contractarbeid en slavernij op een rijtje te zetten omdat ik merk dat er in Hindostaanse kringen soms gesproken wordt over de vraag wat erger was. Mij doet dat altijd denken aan het wedstrijdje dat ik wel speelde in onze studententijd: Wie was er vroeger het armst? Als de een zei: 'In Suriname sliep ik niet op een bed maar op een houten bank met een matras', dan zei de ander: 'O, had jij een matras, ik niet', en dan zei de derde: 'Ik had nooit tijd om te slapen.' Diezelfde wedstrijd kom ik regelmatig tegen in de Hindostaanse gemeenschap waar gezegd wordt: 'de Hindostanen kwamen in barakken waar de slaven vroeger woonden en ze deden het werk van de slaven, dus ze hebben net zoveel geleden als de slaven.' Ik en andere historici vinden dat een volstrekt belachelijke redenering omdat iedereen die een klein beetje afweet van slavernij weet dat dat systeem erger was dan dat wij ons kunnen voorstellen.

Je moet niet vergeten dat er 50 miljoen negers zijn vermoord in de 300 jaar dat er mensen uit Afrika werden geroofd. Bij contractarbeid was het zo, dat mensen werden overgehaald om een contract te tekenen en dat ze loon kregen voor het werk dat ze deden. Natuurlijk werden mensen belazerd doordat hen verteld werd dat ze naar het land van honing en suiker zouden gaan. Maar er werden geen mensen vastgehouden in barakken of geketend in het ruim van het schip vervoerd. Er werd op het schip ook niet met fruit –dat wel z'n doel treft maar geen blijvend letsel veroorzaakt - op hen geschoten.

De mensen die als contractarbeiders op die schepen kwamen, verbleven bovendecks en konden gewoon naar buiten om frisse lucht te happen. Wanneer slaven in Suriname aankwamen werden ze gebrandmerkt, dat is geen enkele contractarbeider overkomen. Slaven werden verkocht op pleinen en werden persoonlijk bezit van slavenhouders. Contractarbeiders

dienden hun contract uit en waren na vijf jaar vrij. In de tussentijd konden ze overigens niet zomaar gaan en staan waar ze wilden, wie zich buiten de plantage wilde begeven had daar toestemming voor nodig. Veel contractarbeiders kregen wel de mogelijkheid om naar de Kade te gaan om hun mensen te verwelkomen. Tenslotte waren de lijfstraffen die slaven moesten ondergaan zo vreselijk, dat hebben wij, de Hindostanen, goddank niet gekend.

Historisch bewustzijn

De creolen vieren de afschaffing van de slavernij. Ik vind dat je een vergelijking niet kunt maken, maar in dat licht is het helemaal onlogisch dat wij het begin van de Hindostaanse immigratie zouden vieren: het begin van onze vernedering, uitbuiting en mishandeling. We zouden dan nog beter de aankomst van het laatste schip met contractarbeiders in Suriname kunnen vieren.

Wat wij vieren is het begin van ontwikkelingen van de Hindostaanse gemeenschap, haar Mandirs, haar mensen, cultuur, gewoontes en noem maar op. Dat is wat we vieren en het is goed dat we dat doen. We hoeven daar geen verhalen over te hangen over de ellende die de contractarbeiders hebben mee gemaakt, ook al zijn de verhalen over de uitbuiting en vernedering allemaal waar. We vieren op 5 juni dat er een Hindostaanse gemeenschap in Suriname is ontstaan.

De Hindostaanse gemeenschap in Suriname is voor een deel gevormd door historisch bewustzijn, het bewustzijn dat er een geschiedenis in India ligt. Ik heb het geluk gehad dat ik me daar intensief mee bezig kon houden. Toen ik begon met die database had ik het idee dat onze mensen uit Uttar Pradesh kwamen, in het noorden van India. Ze kwamen uit dorpen waar nog steeds mensen wonen met dezelfde familienamen, die vind je dus zo. Maar de database liet ons zien dat 34.000 Hindoestanen uit 17.000 dorpen kwamen. Uit 13.000 dorpen was zelfs maar een persoon vertrokken. Je gaat niet zomaar iemand in een dorp zoeken. Dat is vergelijkbaar met iemand die naar Amsterdam gaat om z'n familie te zoeken terwijl hij eigenlijk in Rome moet zijn. Het maakte een ding duidelijk over het karakter van de migratie: er was absoluut geen sprake van kettigmigratie, waarbij eerst vader vertrekt, dan moeder, dan de neef van moeder enzovoort.

In India werden mensen ook niet in bepaalde dorpen geworven, zoals dat in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw wel bij Turken en Marokkanen is gebeurd. In India werden arbeidskrachten op pleinen buiten de dorpscentra gecontracteerd.

Volgend jaar brengen we de biografie uit van de enige contractarbeider die zijn levensverhaal op schrift heeft gesteld, Munshi Rhaman Khan. Het verhaal heeft de vorm van een dagboek dat begint bij zijn reis uit India naar Suriname. Hij vertelt hoe hij naar een kantoor op een markt ging en daar vrouwen sprak die hem ervan overtuigden om naar een plek te gaan waar hij nog meer geld kon verdienen. Vervolgens verblijft hij in een depot, hij komt op een schip terecht, hij beschrijft de reis en zijn ontvangst op de kade in Suriname. De dagboeken zijn vertaald uit het Hindi. Ik vond het heel boeiend om te lezen en ben bezig de biografie in het Nederlands te vertalen (Het boek is inmiddels verschenen bij uitgeverij Amrit - red.).

Rhaman Khan is een fantastische verteller, een geletterde man die in India onderwijs genoten had. Zijn dagboek maakt duidelijk wat het verschil is tussen slavernij en contractarbeid en hoe een contractarbeider een plek verwierf in Suriname. Daarnaast is de correspondentie met zijn vader bewaard gebleven. In die brieven wordt duidelijk hoe vader en zoon zich tot elkaar verhielden.

Terug naar India

Er moeten in Suriname meer mensen geweest zijn die correspondeerden met hun familie in India. De band met India is daarnaast ook altijd bevestigd door de import van film, muziek en

door de culturele attachés die Suriname bezochten. Maar dat er zoveel Hindostaanse Surinamers terugkeren naar India om hun *roots* te onderzoeken, is geloof ik iets van de laatste 10 à 20 jaar. Jaarlijks gaan er 5000 tot 10.000 Hindostanen vanuit Nederland met vakantie naar India. Een aantal van hen gaat op zoek naar het dorp van hun voorouder.

Toen we de database presenteerden, belde er een zekere mijnheer Ramsahai uit Amsterdam op. Hij vertelde dat zijn vader, die nog in leven was, met het laatste schip uit India was gekomen. Het leek me interessant om met die man te spreken, dus ben ik samen met Radj Bhondhoe naar hem toe gegaan. De man had inderdaad een boeiend verhaal. Hij was samen met zijn vader, moeder, zus en broertje naar Suriname gekomen. Zijn vader (dat wist hij niet, maar weten wij uit die archieven) kwam in de gevangenis terecht na zijn contractarbeid, en werd teruggestuurd naar India. Ramsahai senior zelf werd samen met zijn zus en broertje in een weeshuis van de Evangelische Broeder Gemeente geplaatst nadat hun moeder overleed. Het eerste wat ze moesten doen was rundvlees eten, zodat ze gekerstend konden worden. Ramsahai senior is getrouwd met een Creoolse vrouw en we zijn met de hele familie naar India gegaan om het dorp van zijn vader te zoeken. Programmamaakster Yvette Forster heeft een documentaire gemaakt over deze reis.

Dorpen in India zijn altijd een aantal kilometers van de hoofdweg verwijderd. Volgens mij was dat 100 jaar geleden, toen onze voorouders er weggingen, niet anders. De huisjes die je onderweg ziet zijn van steen, vaak zie je ook nog lemen hutten. In huis is geen stromend water, het water wordt gehaald uit de put. In de documentaire wordt gaandeweg duidelijk dat de zoektocht van Ramsahai en zijn gezin niets oplevert. Wij denken dat Ramsahai senior afkomstig was uit een van de miljoenen families die door India zwierven en die bij de immigratiedienst zomaar een woonplaats noemden en iets riepen over hun bezit aldaar. Ramsahai herinnerde zich wel dat hij als vierjarige altijd honger had, en dat er iemand was die suiker en roti aanbood. Voor zijn ouders was dat reden om met die persoon mee te gaan.

Verbondenheid

Het verhaal van Ramsahai en het dagboek van Rahman Khan laten ons de geschiedenis op een ander manier beleven. Het gaat niet meer alleen om dorre statistieken, maar om geschiedenis als deel van je identiteit. De computertechnologie biedt ons de mogelijkheid om onze geschiedenis te laten spreken. Dankzij de databases hebben we nu contact met andere mensen in de wereld die met soortgelijke projecten bezig zijn. In Guyana zet men een project op waarbij de gegevens van 200.000 immigranten in de computer worden gezet. Ik zit in een adviesgroep die dat mede vorm geeft, omdat men nadrukkelijk refereert aan de database met gegevens van Hindostaanse Surinamers. We zijn nu in staat om te kijken naar familie verbanden tussen Suriname, Guyana en India. Dat is een nieuwe ontwikkeling, die het gevoel geeft dat je niet alleen deel uitmaakt van de Hindostaanse gemeenschap in Suriname en in Nederland, maar behoort tot een gemeenschap die over de hele wereld is verspreid. Volgende maand (juli 2002-red.) is een conferentie in de Verenigde Staten, waar databases met gegevens van slaven worden gepresenteerd. Je ziet ook daar dat men niet alleen maar zoekt naar abstracte verhalen, maar juist de concrete verbindingen tussen de familie van Kunta Kinte en de huidige generatie. Geschiedenis als deel van onze identiteit, dat is waar het naar mijn idee de komende jaren bij de immigratieviering ook om zal gaan. Geschiedenis maakt deel uit van je *roots*, van wat je bent. Ik heb mensen geïnterviewd die het dorp van hun voorvader zochten. Als ik vroeg wat ze nu precies zochten, dan was dat toch vooral iets van henzelf. Leek die man op me, waar komen mijn grote oren vandaan, wat is er daar dat een deel van mij is. Dergelijke vragen spelen zich af op een persoonlijk niveau, maar maatschappelijk gezien is het de zoektocht naar de verbondenheid met gemeenschappen waar we op één of andere manier van afstammen. Ik denk dat de komende migratievieringen steeds meer in het teken van die verbondenheid zullen staan.

‘Het dagboek van Rahman Khan.’ Documentaire van Yvette Forster en Sandew Hira voor de VPRO, 2002.

‘Het dagboek van Munshi Rahman Khan’, vertaald door Sandew Hira, uitgeverij Amrit Den Haag, 2003.

www.nationaalarchief.nl/suriname

2.2.2 Ruben Gowricharn

Ruben Gowricharn is hoogleraar multiculturele cohesievraagstukken aan de Universiteit van Tilburg. Hij publiceerde onder andere *Het omstreden paradijs: over multiculturaliteit en sociale cohesie* (2002) en *Andere gedachten...over de multiculturele samenleving* (2000).

De geregisseerde vorming van een Hindostaanse identiteit

Ieder jaar opnieuw wordt verteld hoe de Hindostanen van India naar Suriname zijn vervoerd, hoe ze geleden hebben en hoe ze zijn uitgebuit. Ik moet zeggen dat ik zo langzamerhand een beetje genoeg heb van dat verhaal. Het is een slachtofferverhaal met als impliciete boodschap: ondanks alles hebben we het toch maar gemaakt. Er is misschien wel reden om trots te zijn, maar ik vermoed dat de moeizame start in Suriname ook wordt aangezet om het succes te benadrukken. Ik wil daarbij ook de kanttekening maken dat we meesters zijn in het onder het tapijt vegen van allerlei problemen die in de gemeenschap voorkomen. Wat dat betreft doen we echt niet onder voor de Nederlanders.

Hoe de gemeenschap ontstond

Groepsvorming is de taak van iedere migrantengemeenschap, zou je kunnen zeggen. Er zijn duizenden Hindostanen naar Suriname gekomen, maar zij vormden geen homogene groep. De mensen die werden aangevoerd waren heel verschillend. Er waren vele hindoeïstische geloofsrichtingen, waaruit later twee grote stromingen zijn ontstaan: Sanatan Dharma en Arya Samaj. Er was een verscheidenheid aan talen, mensen kwamen uit een heel wijd verspreid gebied. Er waren verschillende kasten en verschillende zeden en gewoonten.

Deze mensen kwamen in Suriname terecht op verschillende plantages, die ver uit elkaar lagen en nauwelijks contact met elkaar onderhielden: transport en communicatielijnen waren zeer slecht ontwikkeld. Een bootreis van Perica naar Nickerie was een zeereis die drie dagen duurde. Het is duidelijk dat gemeenschapsvorming daar een heel moeizame aangelegenheid was, in ieder geval niet iets dat spontaan ontstond.

Hindostanen spreken vaak over hun *joint family* die in Suriname is ontstaan. Dat is echter een mythe. Van gezinsvorming kon niet veel terecht komen, omdat maar een derde deel van de contractarbeiders uit vrouwen bestond. Een op een relaties waren maar beperkt mogelijk of zijn dus later ontstaan. De families woonden bovendien verspreid door heel Suriname. Tenslotte is het onwaarschijnlijk dat een familie over een stuk grond en voldoende voedsel beschikte om al die familieleden te huisvesten en te voeden. Ik denk dus dat er in die periode veel raciaal of cultureel gemengde contacten zijn ontstaan. Nu hoor je Hindostanen vaak vol trots zeggen dat ze niet 'mengen', maar als ik kijk naar het aantal Hindostanen die er niet Hindostaans uitzien, of Creolen met een Hindostaanse naam, dan denk ik: we trouwen misschien niet met elkaar, maar we doen wel andere dingen met elkaar.

Uiterlijk is belangrijk

Er zijn drie factoren die ervoor zorgen dat de emancipatie van de Hindostanen op gang komt. Na de Tweede Wereldoorlog werd Suriname door Nederland opgenomen in allerlei welvaartsplannen. De transport- en communicatiemogelijkheden werden veel groter waardoor het platteland toegankelijker werd en de radio een belangrijke rol kreeg. Suriname verstedelijkte doordat steeds meer mensen van de districten naar de stad trokken. Daarmee vond er ook een proces van sociale stijging plaats: van boer naar arbeider en van arbeider naar middenklasse of van boer naar ondernemer.

Wanneer ben je Hindostaan? Wanneer behoor je tot een etnische groep? In de wetenschap verwijst men naar een gemeenschappelijke afstamming of een gemeenschappelijke geschiedenis. Maar in Suriname hanteert men een definitie die sterk is gebaseerd op uiterlijk. Ter illustratie wil ik een formulering van de Javaanse antropoloog Mustadja aanhalen, die zich in het Surinaamse parlement uitsprak tegen het huisvestingsbeleid van een creoolse minister. Hij wilde zeggen dat Javanen buitengesloten werden in de toebedeling van woonruimte, zonder het woord 'Javanen' in de mond te nemen en zei toen: mensen die lijken op mij. Ik denk dat in Suriname uiterlijk een belangrijke rol heeft gespeeld in de groepsvorming. Maar er hebben ook andere factoren een rol gespeeld.

De vorming van een Hindostaanse identiteit

Na de tweede wereldoorlog werd het parlementaire stelsel in Suriname geïntroduceerd. Er werden partijen gevormd op basis van religieuze of raciale afkomst. Hindostanen werden aangespoord om zich als een blok te scharen achter de Hindostaanse politieke partijen. Een tweede factor was het Indiase consulaat, dat ervoor zorgde dat Surinaamse Hindostanen Indiase zang en dans studeerden en tabla en sitar leerden spelen. Ik weet niet of India deze cultuurpolitiek wereldwijd gevoerd heeft, maar in Suriname heeft dit zeker een rol gespeeld. In de derde plaats is godsdienst heel belangrijk geweest. Al voor de tweede wereldoorlog waren er nationale verenigingen van de Sanatan Dharma en de Arya Samaj. Veel later werden religieuze bhakti films een factor van betekenis in Suriname. Je kreeg pandits die door het district reisden om hun diensten aan te bieden of hun plichten te vervullen. Deze entrepreneurs vormden een belangrijke samenbindende kracht in de samenleving. Ook de invloed van de Indiase filmindustrie, 'Bollywood', moet niet onderschat worden. Kort na de tweede wereldoorlog was er al een aantal cinema's in Suriname. De Bollywoodfilms die er draaiden vertelden over de Indiase cultuur, ontwikkelden een Indiase smaak: wat is een mooie man en hoe stevig moet een vrouw zijn. Hoe kleden vrouwen zich, hoe gaan ze met elkaar en met mannen om. Maar de films lieten ook zien wat de positie was van ouderen, en wanneer er wel of niet gehuild mocht worden. De Bollywood-filmindustrie is een advertentie voor een bepaalde levenswijze, die model staat voor de Indiase cultuur. Dat die cultuur in werkelijkheid heel anders is, maakt met name tieners weinig uit. De Hindostaanse scholen die na de tweede wereldoorlog werden opgericht hechten veel waarde aan een eigen taal, het *Sarnami*. De Sri Vishnu school was de eerste school in Suriname voor Hindostaanse kinderen. Veel Hindostaanse kinderen hadden moeite om zich te handhaven op de overwegend Creoolse scholen in de stad. De Sri Vishnu school was dus een identiteit versterkend element, en mijn schatting is dat ongeveer zeventig tot tachtig procent van de huidige academische althans van mijn generatie die Sri Vishnu school heeft doorlopen, inclusief ikzelf. Tenslotte ontwikkelde men eigen radioprogramma's en er kwam een Hindostaanse televisiezender. Sportorganisaties waren er veel minder dan bij de Creolen.

Mythe van de vooruitgang

Er zijn natuurlijk ook tegenkrachten geweest. Het westerse onderwijs was zo'n tegenkracht, maar ook de verstedelijking. De mensen die van het platteland naar de stad trokken creoliseerden in de letterlijke betekenis van het woord: ze waren in ieder geval niet altijd trouw aan de oude Hindostaanse zeden en gewoontes. Individualisering speelde ook in Suriname een rol. Individuen kregen meer ruimte en vrijheid om hun leven op een andere manier in te richten. Ook doordat een deel van de families naar Nederland emigreerde. Er ontstonden verschillen in hoe men met elkaar omging, in culturele tradities en de manier waarop er met elkaar gesproken werd.

Toch zal iedereen beamen dat Hindostanen in sociaal opzicht vooruit zijn gegaan. Zelf geven zij als verklaring dat ze zuinig en hardwerkend zijn. Creolen zullen eerder zeggen dat Hindostanen gierig en achterbaks zijn. Er zijn verschillende verklaringsgronden voor die sociale vooruitgang. Zeker is dat het ondernemerschap van Hindostanen heel zichtbaar is, eerst in de agrarische sector, later in de handel en ook in de politiek. Het opleidingsniveau van de Hindostanen nam gestaag toe.

Tegelijkertijd is er een aantal sociale problemen die ik zou willen noemen, in Suriname maar misschien vooral in Nederland. Het percentage zelfmoorden onder Hindostaanse tieners is een ramp aan het worden. Het cijfer is vijf tot tien keer zo hoog als bij andere etnische groepen, daar moet veel meer aandacht aan besteed worden. Je praat over jonge mensen die de hand aan zichzelf slaan, maar in de gemeenschap ontbreekt een discussie over dit soort kwesties. Zo is het ook met drankmisbruik, in Suriname werd armoede als een belangrijke oorzaak genoemd. Maar nu zie je datzelfde gedrag persisteren zonder dat het direct gerelateerd kan worden aan armoede. Volgens mij is het gewoon een slechte gewoonte. Mishandeling komt nog veel te vaak voor in Hindostaanse gezinnen. Ik heb het dan niet alleen over vrouwenmishandeling, ook het slaan van kinderen vindt men nog steeds normaal. Tenslotte is er het gegeven dat gezinnen uit elkaar vallen, dat komt op grote schaal voor. Je zou kunnen zeggen dat op microniveau de cohesie een probleem is geworden.

Hindostanen in Nederland

Hindostanen wonen in Nederland in verschillende steden, en binnen de stad in verschillende buurten. De gemeenschapsvorming verloopt hier nog moeizamer dan in Suriname. De druk om te assimileren is groot. In Suriname zul je niet zien dat Hindostanen proberen van een Creool een Hindostaan te maken, of dat Creolen proberen van een Javaan een Creool te maken. In Nederland probeert men je wel wit te wassen, pas als je Hollander bent, ben je respectabel. De dominantie van de Nederlandse samenleving is veel groter, terwijl de groep Hindostanen veel kleiner is dan in Suriname.

In Suriname is er de ideologie van eenheid in verscheidenheid, waarbij de verscheidenheid overheerst. In Nederland is het de eenheid die benadrukt wordt, we praten over verscheidenheid in de multiculturele samenleving maar uiteindelijk moet je lijken op mij. In Suriname was er een politieke partij die het belang van de groep Hindostanen behartigde, in Nederland zijn de Hindostanen met zo weinigen dat ze hun identiteit op een andere manier moeten tonen. Wat maakt dat mensen zich hier Hindostaan voelen en elkaar als Hindostanen herkennen? Het uiterlijk speelt daarin een belangrijke rol. Daarnaast zie je dat godsdienst een andere vorm heeft gekregen. Inmiddels is er een nationale Hindoeraad opgericht. Zo werkt dat in Nederland, je moet je organiseren op dat landelijk niveau en pas dan krijg je erkenning als religieuze gemeenschap, zendtijd op radio en televisie en kun je eigen onderwijs gaan organiseren. Daarmee wordt de Hindostaanse identiteit een bindend element.

Welzijnsinstellingen waren er in Suriname niet, maar in Nederland heeft de koepelorganisatie Lalla-Rookh een belangrijke rol gespeeld. Ook regionale welzijnsinstellingen en culturele organisaties zijn van belang geweest, de SRS in Den Haag Krosbe in Rotterdam en Apna Bhawan.

Bollywood is ook in Nederland niet afwezig, integendeel, je kunt hier de Engelse zenders ontvangen waarop veel Indiase films worden uitgezonden. Moderne Indiase dansen zijn ontzettend populair bij jongeren, bij ieder Hindostaans feestje treden wel een paar meisjes op die dat hebben ingestudeerd. Ook muziek is een hot item, met name Indiase popmuziek. De tweede generatie houdt vast aan de Hindostaanse identiteit door een druk uitgaansleven te onderhouden en rituele bijeenkomsten zoals huwelijken -met dansen na afloop- bij te wonen.

De transnationale gemeenschap

Er zijn Turken in Nederland, in Duitsland, in België en in Turkije. Die mensen staan op de een of andere manier in verbinding met elkaar; ze gaan bij elkaar op vakantie, drijven handel met elkaar, ze rekruteren huwelijkspartners over en weer. Dat doen Hindostanen ook, niet alleen tussen Suriname en Nederland maar ook in India, in Engeland en zo langzamerhand ook in Mauritius en Fiji. Ze zoeken elkaar op en vinden bevestiging van wie ze zelf zijn. In dat proces van transnationale verbindingen is internet een belangrijke factor. Via internet is het gemakkelijk en goedkoop om informatie te vinden en te communiceren.

Gemeenschapsvorming is dus niet alleen een kwestie van geschiedenis, het gaat er om dat je zowel in tijd als ruimte contacten legt met andere culturele centra.

Een bijzonder onderdeel van dit proces van transnationalisering van Hindostaanse cultuur is natuurlijk het contact met India. Reizen naar India is *big business* geworden. Mensen zoeken er naar hun *roots* of bezoeken een bepaalde tempel of religieus centrum. Daarnaast zijn er mensen die voor langere tijd naar India gaan vanwege een studie of religieuze opleiding.

Jongeren

Tot slot wil ik nog iets zeggen over de tweede generatie, die voor grote veranderingen zorgt. Volgens mij is het niet zo dat zij klakkeloos overnemen wat zij meekrijgen van thuis. Zo hoor ik steeds vaker Hindostaanse jongeren zeggen dat man en vrouw gelijk zijn, dat er in de religieuze geschriften niet gerept wordt over ongelijkheid tussen de geslachten. Ik geloof daar niets van, maar het interessante is dat je deze stelling van jongeren kan opvatten als een poging om aan te sluiten bij een westerse waarde, namelijk de gelijkheid van man en vrouw. Wanneer je praat over democratische waarden zoals de scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting en individuele zelfstandigheid zie je dat er bij de jongere generatie geweldige verschuivingen optreden.

In de tweede plaats zorgen jongeren binnen het hindoeïsme voor grote veranderingen. Zo bleek uit onderzoek dat jongeren het niet van belang vinden of ze behoren tot de Arya Samaj of de Sanatan Dharma. Het feit dat ze hindoe zijn is voor hen genoeg. Dat is dus meer een filosofische dan een rituele opvatting van godsdienst, waarbij kennis van een aantal basale waarden genoeg is. Het hindoeïsme, en ik denk dat het ook voor de islam geldt, biedt trots en eigenwaarde aan een minderheidsgroep. Een vorm van *empowerment*, zou je kunnen zeggen, een in psychologisch en cultureel opzicht veilige omgeving waarin je je goed kunt ontplooiën. Daar hoort de kanttkening bij dat een gemeenschap altijd een *exit*-optie moet hebben. Als je iets doet of als er dingen gebeuren die jou schaden, dan moet je vrij zijn om de groep te verlaten.

Migranten en dus ook Hindostanen hebben de opgave gehad om een groep te vormen. Je komt als individu maar je hebt anderen nodig om verder te komen. Dat gold in ieder geval voor de eerste generatie migranten. Hoe het met de tweede generatie zal gaan, moeten we maar even afwachten.

2.3 Vragen en discussie, 7 juni 2002.

Aan de discussie namen deel Sandew Hira, Ruben Gowricharn en Ganesh Atwaroe. Vernon Daal, adviseur van de gemeente Rotterdam, leidde de discussie.

'Hoe gaan we de toekomst in met eenheid en diversiteit, wat moeten onze doelstellingen zijn?'
Gowricharn: 'De Nederlandse politiek is nogal ambivalent in dat opzicht. De grondwet geeft een ieder ruimte om zijn of haar leven naar eigen inzicht in te richten. Maar in de praktijk wordt er wel verwacht dat men in alle opzichten op de Nederlander gaat lijken. Het grote probleem in Nederland is dat men erg onrustig wordt van culturele verschillen. Dat botst met migrantengemeenschappen die er op gericht zijn om een eigen gemeenschap, een eigen identiteit te vestigen. Je ziet natuurlijk ook dat verschillende etnische groepen wel mengen en dat het onderscheid tussen allochtoon en autochtoon steeds minder duidelijk wordt. Maar de strijd om een eigen identiteit, ook als die afwijkt van de Nederlandse normen, zal nog wel even doorgaan.'

Vrijheid en eigen identiteit

'Kun je het hoge aantal zelfdodingen onder Hindostaanse jongeren in verband brengen met druk om te assimileren in Nederland?'

Gowricharn: 'Nee, ik zie daar zelf geen verband tussen. Zelfdoding is iets dat je bij de Hindostaanse gemeenschap in Suriname al heel frequent aantreft. Ik denk dat het te maken heeft met een soort knellende, interne cohesie binnen de gemeenschap. Er zou een wat grotere vrijheid moeten komen, emotioneel maar ook anderszins.'

'Als ik dit goed begrijp heeft de Hindostaanse gemeenschap in Nederland een dubbel probleem. Binnen de gemeenschap moet er meer vrijheid gecreëerd worden, terwijl er naar buiten toe een eigen identiteit gepresenteerd moet worden. Dat is een strijd op twee fronten. Ik denk aan de oprichting van Wi Egi Sani. Een soortgelijke organisatie voor Hindostanen zou een aanwinst geweest zijn.'

Gowricharn: 'Ik heb geprobeerd aan te geven hoe de mogelijkheden voor groepsvorming in Suriname min of meer natuurlijk ontstonden. Het zal ongetwijfeld zo zijn dat het creoolse nationalisme -laat mij het even zo noemen- dat proces heeft versneld, maar ik denk dat er ook zonder die factor verschillende groepen zouden zijn gevormd.'

'Ik denk dat er nog een ander punt van belang is. In 1943 werd de onafhankelijkheid van Indonesië aangekondigd. Dat leidde uiteindelijk ook in Suriname tot autonomie, verkiezingen en het instellen van een parlement. Suriname kreeg een budget via ontwikkelingssamenwerking en de manier om politieke macht te verwerven was door mensen te mobiliseren op grond van hun etnische achtergrond. Er kwam een multi-etnische regering die zich niet bezig hield met de verschillen tussen Hindostanen en creolen, maar met de verdeling van huisvesting, van landbouw, van grond en banen. Maar hier in Nederland zijn we gezamenlijk zo klein, dat we nationaal weinig te vertellen hebben.'

Arbeiders uit India

'Een vraag voor Sandew Hira. Waarom is er na de afschaffing van de slavernij gekozen om juist Indiërs naar Suriname te halen?'

Hira: 'Het is met verschillende groepen geprobeerd, Portugezen, Chinezen, Javanen en tenslotte Hindostanen. Men wilde gewoon goedkope arbeidskrachten. Op plantages zonder contractarbeid lagen de lonen een stuk hoger. Er zijn wel berekeningen geweest om uit te zoeken waar men die goedkope arbeidskrachten het beste vandaan kon halen. Engeland had bovendien ervaring met Indiase contractarbeiders. Contractarbeid heeft er overigens niet voor kunnen zorgen dat de plantagelandbouw teloor ging. In 1900 was 90% van de landbouw in

Suriname plantagelandbouw, in 1950 was dat nog maar 10%. Contractarbeid heeft het proces wel vertraagd. Een bijkomend argument om contractarbeiders te halen was dat Suriname te dun bevolkt was en men een arbeidsreserve wilde kweken. Een van de wetten die in Suriname werd ingevoerd bepaalde dat contract arbeiders niet buiten de landbouw mochten werken.’

‘Zijn er mensen geruild tegen goederen?’

Hira: ‘Ik kan het me niet herinneren dat het dat soort deals waren. De werving van contract arbeiders was een vrij proces dat niet alleen plaatsvond voor Suriname. In Calcutta zie je nog steeds de havenkantoren en de barakken waar mensen moesten wachten op hun vertrek. Sommige agenten werkten voor zowel Fransen als Nederlanders. Mensen werden ook geworven voor de Britse koloniën, dus Jamaica, Guyana, Trinidad. De eerste Hindostanen in Suriname waren afkomstig uit Trinidad.’

‘Ik hoor wel eens dat Hindostanen terug gaan naar een dorpje waar een heel ander dialect gesproken wordt. Ik zou graag iets meer willen weten over de uniformering van het Hindi.’

Hira: ‘De mensen die van uit India kwamen naar Suriname kwamen, kwamen uit verschillende streken uit India, maar belangrijkste taalgroepen waren Bhodjpuri en Avadhi. Het huidige Sarnami is het meest verwant met Bhodjpuri, de taal die in het Noorden van India gesproken wordt. Veel Hindostaanse Surinamers kunnen die taal verstaan. Maar als je vervolgens naar Calcutta gaat, moet je Bengaals spreken.’

Integratie in Nederland

Vernon Daal: ‘Ik wil ook graag vooruit kijken en daarbij dicht bij huis blijven. Hindostanen wonen hier in de wijk, ze koken massala en dat stinkt, vinden de andere buurtbewoners. Er wordt een bruiloft georganiseerd waarbij de hele familie op bezoek komt en tot in de late uurtjes feest viert. Hoe kijken jullie naar de toekomst van de groep Hindostanen in Nederland?’

Gowricharn: ‘Het is een vrij stereotiep beeld, dat voor een deel wordt opgelost door anders te bouwen: een andere inrichting van de keuken en betere ventilatie bijvoorbeeld. Wat echter bepalend is, is of burens met elkaar kunnen opschieten. Als Ahmed een aardige man is, mag hij van mij wel wat familie over de vloer hebben. Maar is het een vervelende vent, dan ga ik mopperen over alles wat hij in mijn ogen verkeerd doet. Dat proces gaat voortdurend door omdat de samenstelling van de wijken voortdurend verandert. Neem de Schilderswijk, daar woonden vroeger veel Hindostanen. Zij doen het steeds beter en trekken weg naar andere buurten, voor hen komen er Turken in de plaats. Over een aantal jaren zullen zij weer wegtrekken om plaats te maken voor weer een andere groep.’

Hira: ‘Ik heb mijn kantoor midden in de Schilderswijk en kwam er vijftien jaar geleden veel omdat ik toen in een bandje speelde, ‘Indian Selection’. Ik geloof inderdaad niet dat ik er toen ooit Turken heb gezien. Het *unheimische* gevoel dat Nederlanders hebben over alloctonen, hebben Surinamers over Turken, Marokkanen en Ghanezen. Toch ben ik zelf optimistisch over de multiculturele samenleving omdat ik zie hoe mijn kinderen van 17 en 11 omgaan met vragen rondom aanpassing en eigen identiteit. Ik denk dat het belangrijk is dat je jezelf open stelt voor culturele diversiteit. Ik raad mensen altijd aan te gaan reizen, dan zie je hoe andere bevolkingsgroepen zichzelf zijn. Als ik een Ghanese winkel binnenstap, zie ik hoe christelijk die lui zijn, en dat ze voor een doop of geboorte de hele buurt uitnodigen. Dan denk ik, leuk, dat deden wij lang geleden ook. Ik wist niks van de Islam maar ik heb ook de Koran zitten bestuderen. Maar kennelijk zijn er veel mensen die daar helemaal geen zin in hebben. Mijn schoonzus is getrouwd met iemand die volgens mij stemt op de Centruumpartij, hij stort voortdurend alle vooroordelen van Hollanders over je uit. Maar hij is wel getrouwd met een donkere vrouw. En ik vind hem sympathiek, hij komt bijvoorbeeld ook uithuilen over zijn

dochter. Waarmee ik wil zeggen dat het allemaal wel gaat zolang je maar contact met elkaar houdt. Ik voorzie problemen op het moment dat mensen zich voor elkaar afsluiten.'

Fundamentalisme

'Hoe denken jullie dat het de Hindostaanse gemeenschap verder zal vergaan?'

Gowricharn: 'De Hindostaanse gemeenschap doet het momenteel goed. Weliswaar zijn er een aantal ernstige sociale problemen, maar de schaal waarop die plaatsvinden is te overzien. Ik denk dat het grootste vraagstuk voor de Hindostanen, maar ook voor de Turken en de Marokkanen is dat naarmate het opleidingsniveau stijgt en de integratie toeneemt de vraag: 'Wat maakt dat ik ben wie ik ben' in alle toonaarden gesteld zal worden. In de tweede plaats maak ik me zorgen over het fundamentalisme dat in alle gemeenschappen zichtbaar wordt. Je kunt heel goed een eigen identiteit hebben zonder dat je meteen tegenover een ander moet gaan staan.'

'Er is een punt dat ik zou willen benadrukken. Een groot aantal Hindoes in Nederland heeft het gedachtegoed van Pim Fortuyn omarmd en is anti-moslim geworden. Ik kom net uit Suriname waar ik met verschillende religieuze voorgangers heb zitten praten. Zij ontkennen dat hindoes daar anti-moslim zijn. Dat gevoel moet dus in Nederland zijn gecultiveerd en dat is verwarrend, want zijn deze Hindostanen daarmee ook tegen de multiculturele samenleving? Mondiale verhalen zoals de kwestie in Kashmir zijn van invloed op de situatie in Nederland. De moord op Fortuyn heeft een gigantisch effect op het politieke klimaat in Nederland teweeg gebracht en na 11 september zijn de verhoudingen in de wereld drastisch veranderd. Ik maak me soms zorgen over de toekomst.'

Vrouwenemancipatie

'Sociale problemen zijn toch de verantwoordelijkheid van de gemeenschap zelf?'

Gowricharn: 'Zelfmoord komt onder Hindostanen 3 tot 4 keer zoveel voor, met name bij meisjes. De gezondheidszorg is daar intensief mee bezig. Maar binnen de Hindostaanse gemeenschap wordt er nauwelijks over dit vraagstuk gediscussieerd. Men gaat liever naar een dansfeest dan dat men over dit soort dingen praat.'

'Dat is niet alleen onverschilligheid. De oorzaken liggen veel dieper.'

Gowricharn: 'Zeker, er zijn veel meer punten. Maar als je merkt dat het vooral om jongeren gaat die te maken hebben gehad met liefdesdrama's, dan duidt dat toch op een grote mate van intolerantie in de gemeenschap ten aanzien van partnerkeuze. Het is natuurlijk een heel pijnlijk onderwerp en je bent sterk afhankelijk van het verhaal van de nabestaanden. Dat heeft een beperking in zich.'

'Het is van belang om je af te vragen hoe psychische problemen ter sprake kunnen komen. Ik doel dan op zelfmoord, incest, drankgebruik en mishandelingen. Dat zou dan moeten via de media, maar ook de *pandit* zou er over moeten spreken. Een van de ergste dingen in onze gemeenschap vind ik de manier waarop mannen met vrouwen omgaan. De drempel om te slaan is heel laag en vrouwen worden vaak behandeld alsof ze een huisslaaf zijn. Dat is een cultureel probleem. Ik denk dat wij niet hebben leren omgaan met verschijnselen als liefde en relaties. Ondanks al die Bollywoodfilms.'

'Er verandert wel iets, ook als je naar de positie van mannen kijkt. De eerste generatie migranten werden weggezet als traditionele, ongeschoolde en starre mannen. Maar diezelfde mannen zie je nu op straat met hun kleinkinderen spelen. Dat zouden Hindostaanse mannen in Suriname nooit doen. Verder zie je bij de jongere generaties een veel grotere vrijheid voor vrouwen, qua gedrag, qua zelfstandigheid en qua assertiviteit. In Suriname zijn vrouwen economisch veel afhankelijker van hun man en dat heeft een enorme impact op hoe je verder

in het leven staat. Waar het om gaat is dat je omgeving bepalend is voor wat voor Hindostaan je bent.’

Terug naar India

‘Kunnen jullie iets zeggen over de verbinding tussen hoe men in Nederland in het leven staat en wat men via een omweg uit India heeft mee genomen?’

Gowricharn: ‘Ik heb het gevoel dat jonge Hindostanen in Nederland een sterkere band met India hebben dan oudere. Ouderen hebben hooguit muziek en bhaktifilms, terwijl de jongeren een moderne westerse leefstijl combineren met traditionele Indiase elementen. Ik heb het gevoel dat jonge Hindostanen zich meer verbonden voelen met India dan met Suriname. Zijn er jongeren in de zaal?’

‘Ik heb tot mijn tiende jaar in Suriname gewoond, en ik herinner me daar veel van. Als ik mocht kiezen tussen een reis naar Suriname of een reis naar India, zou ik naar Suriname gaan.’

Een tweede reactie: *‘Ik ben naar Nederland gekomen toen ik anderhalf was en heb totaal geen binding met Suriname. Ik zou dus voor India kiezen. Wat ik mis in uw verhalen is, waar we die eigen cultuur zouden moeten vinden. U heeft het steeds over Bollywoodfilms, maar dat zijn stereotype standaardverhalen, gecensureerd bovendien. Ik prefereer daar niet naar te kijken. Ik ben bezig met godsdienst, daar vind ik meer van terug in India dan in Suriname. Ik luister naar de verhalen van mijn ouders over het hindoeïsme en ik lees er boeken over. Ik weet niet of wij blij moeten zijn met de immigratie in Suriname, want onze cultuur is daarin erg in verloren gegaan.’*

Hira: ‘Ik vind het interessant van wat u zegt. Toen ik met de familie Ramsahai op reis was vertelde de oudste zoon dat hij net een boek had gekocht: Hindoeïsme voor beginners deel 1. Hij zocht dus niet naar een boek uit Suriname, voor hem was godsdienst de basis. Ik voorzie overigens dat over drie generaties onze kinderen misschien minder diep zullen graven als ze zoeken naar wat ze zijn. Ze zullen hooguit eens naar Varanasi gaan om er te peddelen op de Ganges.’

Gowricharn: Deze discussie is dus interessant. We hebben het over Hindostanen uit Suriname, waarvan een deel losraakt en zich in feite identificeert met India. Er is sprake van verbodding binnen de gemeenschap, en dat zal zich voortzetten omdat India vanuit Nederland gemakkelijker te bereiken is dan vanuit Suriname.’

‘Als die mevrouw moet kiezen tussen Suriname of India, kiest ze voor India. Maar dat komt ook doordat de Hindostaanse cultuur veel dominant is dan de Surinaamse, want daar zit een hele cultuurindustrie vanuit India achter.’

‘In 1984 was ik voor het eerst in India en toen heb ik een kopje thee besteld bij een stalletje langs de weg. Dat kreeg ik van een manspersoon, maar toen ik achter het stalletje keek zag ik daar een meisje zitten in een soort vod, die in de modder bezig was om al die glaasjes om te spoelen. Ik dacht, ik had dat meisje kunnen zijn als mijn voorouders niet de moed hadden gehad om naar Suriname te gaan. Daar ben ik blij om.’

Nergens kunnen aarden

‘Ik heb nog een vraag over zelfdoding bij jongeren. Heeft dat iets te maken met een identiteits crisis, dat ze niet weten waar ze aan toe zijn en tussen wal en schip vallen? Hindostanen zeggen: Na ghar ke bhail na ghad ke.’

Gowricharn: ‘Er zijn verschillende oorzaken. Als je zelfbeeld negatief is, ben je sneller geneigd over te gaan tot zelfdoding. Ik zie dat er vaak een soort Romeo en Julia tragiek achter de zelfmoorden zit. Tieners staan onder zware culturele druk en imiteren misschien ook Bollywood. Verder is er sociale druk: ik mag wel of niet een korte jurk dragen, afhankelijk van of ik een relatie heb. Religie, cultuur, waarden en normen perken het gedrag van

individuen zo sterk in, dat er op enig moment een uitbarsting volgt. Zelfmoord is het gevolg van een conflict in de liefde en een conflict van culturen, een conflict van waarden en normen, van generaties, maar ook een conflict met familie.’

‘De oprichter van het tijdschrift Ebony schreef in zijn biografie wat de formule was van zijn blad. Mensen willen mooie succesvolle zwarte mensen zien zonder de bagage van zwarte ellende. Iets dergelijks kan toch voor Bollywoodfilms gelden?’

Gowricharn: ‘Maar ik vind het niveau van Bollywoodfilms vaak infantiel. Wat maakt dat mensen het toch leuk vinden, is denk ik dat het mensen zoals wij zijn, die er prachtig uitzien. Schoonheid trekt. Daaromheen zitten een heleboel verhalen. Een Indiase hoogleraar zei tegen mij dat Bollywoodfilms iets voor het hele gezin hebben: een grappenmaker die kinderen aan het lachen maakt, liefdesdrama’s voor de tieners, serieuze conflicten met kinderen voor de ouders en dan nog een vleugje godsdienst.’

Etniciteit in Suriname

‘Ik wil terug naar Suriname, naar de groepsvorming in de politiek na 1945. In het Caraïbisch gebied hebben de vakbonden altijd een belangrijke rol gespeeld. Waren die in Suriname ook op etnische afkomst georganiseerd?’

Hira: ‘In Suriname zijn vakbonden in Suriname op bedrijfsniveau zijn georganiseerd, en niet per bedrijfstak. De mensen die actief zijn in het kader van die bedrijfsbonden, waren vooral creolen en eigenlijk is dat nog steeds zo. In Suriname is het blijkbaar nog steeds lastig om mensen te organiseren op basis van belangen in plaats van op etniciteit. Ik vraag me af of het dan maar niet beter is dat mensen zich op basis van etniciteit organiseren. Dat heeft echter het risico in zich dat etnische groepen tegenover elkaar komen te staan.’

Vernon Daal: ‘Ik heb het genoeg om deze avond af te sluiten. Er zullen nog vele lezingen georganiseerd worden vanuit verschillende invalshoeken. Eén van de volgende lezingen zal gaan over het slavernijverleden, waarbij gezocht zal worden naar een gezamenlijke toekomst. Rest mij u een goede avond te wensen en ik hoop tot de volgende keer.’

3.1 ‘Je kunt de geschiedenis pas achter je laten als je het hele verhaal kent.’

Iedere laatste woensdag van de maand vindt in het Gemeentearchief Rotterdam het Historisch Café plaats. Op 26 juni 2002 hield de historicus Frank Dragtenstein een inleiding over het slavernijmonument. De gemoederen liepen hoog op. Humphrey Veira van het Comité 1 juli Rotterdam en Nora Schadee van het Historisch genootschap Roterodamum, die het verslag schreef, vertelden hoe dat kwam.

Humphrey Veira: ‘Ik vond de discussie soms pijnlijk. De aanwezige Surinamers hebben hun mond gehouden en erom gelachen. We zijn er aan gewend en weten dat het belangrijk is om niet boos te worden maar er rustig over te praten. Veel Nederlanders zijn stil blijven staan, ze zijn niet bereid te leren van mensen hier naar toe zijn gekomen. Ik vond dat Frank Dragtenstein het erg goed deed. Hij probeerde niemand de schuld te geven maar wilde van gedachten wisselen, informatie delen.’

Nora Schadee voelde zich gedurende de hele bijeenkomst zeer ongemakkelijk. ‘Ik heb me ontzettend kwaad gemaakt. Er werden opmerkingen gemaakt waarvan ik vond dat ze thuishoren in de categorie ‘broodje aap’. Ik vond de sfeer buitengewoon vijandig en het rare was dat het merendeel van de vragenstellers dat zelf niet eens door had. Eigenlijk was de tendens er een van: wij Hollanders hebben een mooi koloniaal rijk gehad dat we uitstekend bestuurd hebben en ik hoef me daar niet voor te schamen.’

Het lastige is dat er geen onderscheid gemaakt wordt tussen erkenning van het koloniale verleden en de erfenis daarvan.

Nora: ‘In de geschiedschrijving is er een discussie gaande over of je alleen feiten moet beschrijven of ook aandacht moet hebben voor de emotionele impact van de feiten, niet alleen toen maar ook later. Als je naar de Surinaamse geschiedenis kijkt, zoals Dragtenstein doet, dan zie je dat er twee, drie eeuwen stilstand is geweest. Dat laat zijn sporen na. Laten we het daar nu eens over hebben, erken dat het zo is en dan kunnen we verder. Dan begrijpen witte mensen in Nederland beter waar gekleurde mensen zich druk om maken en dan kunnen gekleurde mensen beter onderscheiden wat het gevolg is van die eeuwen stilstand en waar ze moeten zeggen: hier hebben we een eigen verantwoordelijkheid.’

Humphrey: ‘De Europeanen die verantwoordelijk waren voor de slaventransporten, hebben slaven ontmenselijkt. En slavernij is pas 140 jaar geleden afgeschaft. Mensen die nu tachtig zijn, hebben hun overgrootmoeder gekend, die de slavernij nog aan den lijve heeft ondervonden. Een grootmoeder die opgroeide met het idee dat niks mocht en niks kon. Mijn generatie herkent dat nog, mijn vader had dat strenge: ‘Je moet die blanke met opgeheven hoofd tegemoet treden en hem niet recht in de ogen kijken.’ Je mocht ook veel niet. Mijn generatie wilde kinderen anders opvoeden, ze meer vrijheid geven. Ik vind sommige jongeren daarin doorgeslagen, ze hebben geen respect voor ouderen. Maar ik zie ook jongeren die nadrukkelijk op zoek gaan naar het verleden. Ze willen weten welke rol slavernij daarin heeft gespeeld.’

Nora: ‘Als jongeren gaan zoeken, doen ze dat vaak vanuit een bepaald perspectief. Ze willen weten wat er is misgegaan en misgedaan.’

Humphrey: ‘Toen ik in Nederland kwam viel het me op dat er overal bruggen waren. Ik heb me echt afgevraagd waarom Nederland nooit een paar bruggen in Suriname heeft gebouwd, zodat het land meer een geheel werd. Wij zeggen vaak schertsend: ‘Hoe dan ook, Bosje heeft wél drie bruggen gebouwd.’

Met welke beelden zijn jullie zelf opgevoed?

Humphrey: ‘Op de Mulo kregen we Surinaamse geschiedenis en daarin werd wel over slavernij verteld. Maar in de boeken over vaderlandse geschiedenis werden aan dat onderwerp niet meer dan twee, drie regels gewijd. Toen ik Multatuli en Helman las, ging er een schok door me heen. Surinamers zelf brachten de verhalen verbloemd, zodat ze niemand schade zouden toebrengen. Ze zeiden dat het niet zo slecht was geweest, maar je voelde de littekens. Op een bepaald moment hoor je verhalen over hoe het echt geweest is. Dat slaven werden afgeranseld en gruwelijk werden gestraft. Dat er op slavenmarkten werd bedreigd dat degenen die zich niet gedroegen, naar Suriname gestuurd zouden worden.’

Nora: ‘Ik zat op een openbare lagere school in Den Haag, aan de rand van Scheveningen. Dat was een nogal gemengde populatie, van visserskinderen, die we *schollekoppen* noemden, en flink wat kinderen met een Indische of Indonesische achtergrond. Ik groeide op in die sfeer van Indo’s en spijtoptanten. Een van de onderwijzers had in een jappenkamp gezeten. Maar nog in 1956 hing voor de klas een kaart van ‘Nederlandsch-Indië’ – alsof er geen soevereiniteitsoverdracht was geweest. We hadden in de vierde klas een Surinaamse onderwijzer die ons ook wel wat over Suriname vertelde. Maar pas door die boeken van Mies Bouhuys kreeg ik het idee dat er wat aan de hand was. In de jaren zestig verschenen er trouwens ook al kritische boeken over Van Heutz en Colijn, en je had de emancipatiebeweging in de Verenigde Staten. De discussies zijn niet nieuw. En zo’n meneer die zegt dat de inboorlingen op de kade stonden te wenen toen de planters vertrokken: daarover schreef Multatuli al met snijdend sarcasme.’

Hoe belangrijk is geschiedenis voor de multiculturele samenleving?

Humphrey: ‘Het is ontzettend belangrijk dat je weet wat je *roots* zijn, waar je vandaan komt. Ik geloof er heilig in dat via DNA dingen uit het verleden worden doorgegeven. Als Surinaamse kinderen in de problemen komen, is het de vraag of je ze met westerse therapieën kunt helpen.’

‘In Suriname hebben we ervaring met de multicultureel samenleven. Ik denk soms dat er in Nederland teveel regels zijn, dat het juist daardoor niet meer werkt. In Suriname werken we met, voor en door elkaar. Het comité 1 juli wil veel meer samenwerken met de Hindostaanse en de Javaanse gemeenschap. Maar ook met de marrons en de inheemse bevolkingsgroepen. Dat gaat niet altijd even gemakkelijk, want er is eeuwenlang een verdeel-en-heers beleid geweest in Suriname. Daardoor realiseren we ons niet altijd dat we uiteindelijk allemaal hetzelfde hebben meegemaakt.’

Nora: ‘Je kunt de geschiedenis pas achter je laten als je die echt kent. Zo lang dat niet zo is blijft er een vieze, etterende wond zitten. Je ziet dat mensen bepaalde stukken uit de geschiedenis gebruiken en daaraan hun identiteit aan ontlenen. Ik vraag niet van mensen dat ze zich schuldig voelen, maar ik wil wel dat ze de feiten tot zich nemen. Ik betrap mezelf ook op peilloze diepten van onkennis. Ik woon in een buurt waarin iedereen een minderheid is, ikzelf ben dat ook. Ik merk dagelijks dat ik weinig weet van andere nationaliteiten. Maar ik begrijp niets van mensen die eigenlijk nog steeds vinden dat blanken superieur zijn. Dat zijn mensen die nooit buiten de grens zijn geweest, ook al gaan ze af en toe naar het buitenland om bruin te worden. Tegelijkertijd komen er in Nederland steeds meer mensen van over de grens wonen. De combinatie van die twee factoren maakt de multiculturele samenleving vrijwel onmogelijk. Ik denk dat het niet gaat om het afgooien van ketenen, het gaat om het doorbreken van grenzen in je kop.’

3.2 Frank Dragtenstein

Dr. Frank Dragtenstein is leraar geschiedenis en werkzaam bij het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (Ninsee). Hij was mede auteur van het boek *Manumissies in Suriname 1832–1863* en schreef *De Ondraaglijke stoutheid der wegloopers; Marronage en koloniaal beleid in Suriname 1667-1768* (2002).

Het Historisch Café is een in en door het gemeentearchief georganiseerde gelegenheid, waar iedereen met belangstelling voor de geschiedenis van Rotterdam welkom is, om onder het genot van een drankje gezellig met elkaar te praten, gegevens uit te wisselen en/of te netwerken. De gasten van het café zijn veelal leden van het Historisch Genootschap Roterodamum, medewerkers van Gemeentearchief en Historisch Museum, amateur-historici, enzovoort. De gemiddelde leeftijd ligt hoog.

Bij elke bijeenkomst van het café treedt een spreker op die iets vertelt over een onderzoek waarmee hij of zij bezig is, over de historische achtergrond van een actueel gegeven in de stad, over een nieuwe tentoonstelling of een pas uitgekomen boek, of iets anders Rotterdams. Deze ‘barspraak’ geeft meestal aanleiding tot discussie, maar zelden is er meer discussie geweest dan toen Frank Dragtenstein op 26 juni 2002 een lezing voor het Historisch Café hield.

De noodzaak van het slavernijmonument

Mij is gevraagd iets te vertellen over het Slavernijmonument: waarom is het nodig, hoe is het georganiseerd en wat mogen we ervan verachten. Het monument is een initiatief van het Landelijk Platform Slavernijverleden (LPS). In dat Platform zijn nazaten van slaven vertegenwoordigd, zowel uit Suriname als uit de Antillen en Afrika. Het platform is gesprekspartner van de Nederlandse overheid. Dat zijn in het bijzonder het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het Ministerie van Onderwijs. In het Platform was men het er over eens dat er een monument moest komen ter herdenking en overdenking, maar men wilde iets anders dan alleen maar een beeld. Men wilde meer dan ergens weer eens een standbeeld of kunstwerk in de openbare ruimte. Uiteindelijk is een unieke en bijzondere formule gevonden. Het monument ter herdenking van het slavernijverleden zal bestaan uit een statisch deel, het kunstwerk in de openbare ruimte, en een dynamisch deel, een instituut dat zich zal bezighouden met het verleden van slavenhandel, slavernij, de vrijmaking van de slaven en wat er daarna gebeurde. Twee dagen geleden (24 juni 2002) hebben staatssecretaris Van der Ploeg en minister Van Boxtel het bestuur van dit instituut geïnstalleerd. Het monument, het statisch deel ervan, is inmiddels ook af. Het is gemaakt door de Surinaamse kunstenaar Erwin de Vries en zal maandag 1 juli 2002 in Amsterdam worden onthuld.

Overgrootouders

Als ik over het monument vertel, krijg ik vaak de vraag te horen ‘moet dat nou, het is allemaal al zo lang geleden’. Die vraag wordt gesteld door zowel Afro-Surinamers en -Antillianen als ‘autochtone Nederlanders’. De achterliggende gedachte bij de vraag is bij beide groepen wel anders. Nazaten van de Afrikaanse slaven zeggen soms geen behoefte aan instituut en kunstwerk te hebben omdat ze geen slaaf zijn: ze staan met beide benen in de huidige maatschappij en draaien volwaardig mee. Autochtone Nederlanders gebruiken andere argumenten. Zij zeggen dat deze niet zo fraaie bladzijde uit de Nederlandse geschiedenis nu echt wel bekend is, dat er aan de schuld die in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw is opgebouwd toch niets meer te doen is en dat multicultureel Nederland zich beter op

de toekomst kan richten. En meer in het algemeen hoor ik vaak opmerkingen als ‘er zijn al zo veel van dat soort instituten’ of ‘het is zo lang geleden, wel driehonderd jaar, we zullen niet tegenwerken hoor, maar betrokken voelen we ons niet’.

Om met dat laatste te beginnen: zo lang geleden is het niet. De vrijmaking van de slaven vond plaats in 1863, dat is honderdveertig jaar geleden, uw (bet-)overgrootouders kunnen slaven hebben gehad, mijn overgrootouders zijn de laatste generatie slaven geweest. En we moeten niet vergeten dat de slaven weliswaar in 1863 hun vrijheid kregen, maar dat de machtsverhoudingen en de economische verhoudingen daarmee niet meteen veranderden. Die bleven nog heel lang dezelfde. De vrijgemaakte slaaf kon zijn arbeidskracht aanbieden tegen loon, maar van dat loon moet u zich niet te veel voorstellen. Hij kon ook de producten van zijn eigen arbeid op het land te koop aanbieden, maar veel kreeg hij daar niet voor. Door bestaande ‘meester en slaaf’ verhouding werden lonen en beloning eenzijdig vastgesteld. Betalen voor diensten van ex-slaven was niet vanzelfsprekend. Ook de mentaliteit veranderde dus niet snel. Beelden van en denkbeelden over zwarten en blanken, minderwaardige slaven en superieure Europeanen, bleven gewoon in stand. Het monument, zowel het statische als het dynamische deel ervan, is bedoeld om dat beeld te erkennen en ook te verwerken. Het statisch deel geeft uitdrukking aan wat er is gebeurd en hoe dat is beleefd, het dynamisch deel zal zich ook bezighouden met de verdere verwerking van de erfenis.

Want een erfenis is er. Nazaten van slaven die nu zeggen ‘het is geweest, niet meer over zeuren, Surinamers en Antillianen die nu problemen hebben, zijn daar zelf schuldig aan, dat ligt niet aan het of hun verleden’ zijn zo bang voor slachtofferschap dat ze hun verleden ontkennen; autochtone Nederlanders die dat zeggen, willen het verleden ook niet kennen. Dat is, vind ik, niet correct. Want het verleden werpt lange schaduwen, en we moeten weten wat er precies is gebeurd, voor we precies kunnen zeggen hoe lang die schaduw is en hoe zwaar. Tweehonderd jaar stilstand, zo zou je in veel opzichten de geschiedenis van Suriname en de Antillen kunnen kenschetsen, en natuurlijk heeft dat ook nu nog invloed. Vandaar dat er wordt gepraat over excuses aanbieden en herstelbetalingen. Waar dit alles toe zal leiden, niet alleen in Nederland, maar bijvoorbeeld ook in de Verenigde Staten, want ook daar speelt dit thema, is nog niet duidelijk, maar er is veel gaande.

Orale traditie

Tegelijkertijd hoor ik ook andere opmerkingen. Een van de pijnlijkste maar ook belangrijkste is: ‘we weten er niets van’. Dat is tenminste eerlijk. De opmerking geldt overigens zowel voor nazaten als voor autochtone Nederlanders. Gedeeltelijk heeft dit te maken met het onderwijs. De geschiedenisboekjes blinken niet bepaald uit door uitgebreide bespreking van wat de Nederlanders in de tijd van de Republiek en daarna in de Oost en de West hebben gedaan. De glorie van de VOC en WIC, de verovering van Zilvervloot door Piet Hein worden wel belicht, maar niet of in veel mindere mate de geschiedenis van de slaven en het feit dat de West Indische Compagnie vooral en voornamelijk in slaven handelde. Daar komt nog bij dat de wetenschappelijke geschiedschrijving zich vooral richt op vragen over de winstgevendheid van die slavenhandel: de stelling dat de winst al bij al niet zo heel groot was krijgt *bij hen* steeds meer aanhangers. Een dergelijke discussie heeft ook invloed. Want, laten we wel zijn, als de slavenhandel niet zo veel opleverde en als de plantagebezitters er niet zo heel veel beter van werden, waarom bleef men dan in Suriname en de Antillen en waarom bleef de slavernij dan meer dan tweehonderd jaar, tot 1863 bestaan?

Bovendien, en dat is een ander punt, dergelijke stellingen komen voort uit onderzoek dat geheel gedacht is vanuit Europees perspectief, en dan ook nog eens een vrij beperkt, economisch perspectief. Er wordt dus wel onderzoek gedaan, maar niet van uit een Afrikaans, Surinaams of Antilliaans perspectief. Veel van dat perspectief is niet vastgelegd, maar leeft

voort in de orale traditie. Die moet worden opgetekend. Of, met andere woorden, voor een noodzakelijke herziening van het koloniale verleden is nieuw en aanvullend onderzoek nodig, dat beide perspectieven volop aan de orde stelt en aan bod laat komen. Daarvoor is dus het dynamische deel van het monument opgericht.

Vier domeinen

Het is een onderneming die een ambitieus programma wil waarmaken op verschillende terreinen. Er is een museaal domein, dat wil zeggen dat er een museum komt dat bezoekers de geschiedenis van de Afrikaanse slaven en hun nazaten laat zien en beleven. Het museale domein doet ook aan collectievorming. Er is een onderzoeksdomein dat aan geschiedschrijving zal doen op de manier die ik daarnet aanstipte. Het educatief domein beperkt zich niet tot de scholen, maar zal ook via de media werken: radio, televisie en internet. En tenslotte is er het documentatiedomein dat met hulp van bestaande instellingen bronnen, geschreven en gesproken, maar ook zaken als foto's en films en ook eigentijds materiaal, zal verzamelen, bewaren, bijhouden en toegankelijk maken.

Voor dit alles heeft het Instituut een tijdsplanning gemaakt. In de eerste periode moet de infrastructuur tot stand komen –dat is nu zo ongeveer klaar en het instituut is er. In de tweede periode, van 2003 tot 2005, worden in alle domeinen activiteiten op gang gebracht en in de derde periode van 2005 tot 2008 zal het instituut zich een vaste plaats in de Nederlandse samenleving verwerven. Dan worden autochtonen en allochtonen zich bewust van wat er in het verleden is gebeurd en wat daarvan de gevolgen zijn.

Dan zal er vanuit een gedeeld en een door ieder gekend verleden plaats zijn voor een gezamenlijke toekomst.⁷

3.3 Vragen en discussie, 26 juni 2003

Na een beleefd applaus volgde een aantal vragen en opmerkingen uit de zaal waarop Frank Dragtenstein zo goed mogelijk antwoord trachtte te geven.

'Als kind op de lagere school leerden we wel iets over Afrika en ook over Suriname en Indië. We begrepen natuurlijk niets van dat soort dingen. Maar ik leerde er wel van dat hoe dichterbij je bij de evenaar komt, hoe meer pigment er in de huid zit. En ook dat dichterbij de evenaar alles veel minder saai was dan bij ons, steeds interessanter werd. Maar ik dacht ook wel eens 'waarom gaan die negers niet in een chloorbad zitten'. Maar ja, dat helpt natuurlijk niets, de verschillen blijven. En zou zo 'n monument dan wel helpen, ik geloof daar niets van.'
Dragtenstein: 'Daar kan ik geen zinnig woord op te zeggen.'

'Het monument en Instituut beide dienen nu juist om dat soort misverstanden uit de weg te werken. We moeten het verleden leren kennen, ook waar het voor een zogenoemde autochtone Nederlander misschien niet zo prettig is om te horen. Het gaat er juist om dat we verder komen, samen verder komen, dan stereotypen en stereotype gedachten en uitspraken.'

Een tweede reactie: *'Ik wilde weten hoe u denkt dat Amerika eruit zou hebben gezien als er geen slavernij was geweest. De negers in Amerika hebben het veel beter dan die in Afrika. En hoe zou Suriname eruit hebben gezien. Zou dat gewoon oerwoud zijn gebleven?'*

Dragtenstein: 'Als-geschiedenis stelt vragen die eigenlijk niet te beantwoorden zijn. Hoe zou Nederland er hebben uitgezien als de Batavieren niet de lage landen waren binnen gekomen? En misschien waren in Amerika en Suriname dan nu de Indianen nog steeds een meerderheid, wie zal het zeggen.'

'Wat de mensen hier in het café waarschijnlijk niet weten, maar ik heb het zelf gehoord in gebieden waar de Hollanders hebben gezeten, maar waar eerst Portugezen waren, -dat was dat ouders tegen kinderen die vervelend waren zeiden, 'als je nu niet ophoudt dan komen de Hollanders je halen'. De Hollander, dat was de boeman. Over de Portugezen werd niet zo gepraat. Het is goed om je dat te realiseren.'

'Verder wilde ik vragen of het inderdaad juist is dat na de opheffing van de slavernij de vrijgemaakte slaven nog tien jaar lang verplicht op de plantages moesten werken, tegen een door de Nederlandse overheid vastgestelde vergoeding.'

Dragtenstein: 'Dat was inderdaad het geval. Bij de vrijmaking van de slaven ging de aandacht van de overheid vooral uit naar de belangen van de plantagebezitters. Als die zonder goedkope werkkrachten zouden komen te zitten, dan zou de economie geheel ten onder gaan was de redenering. En die tien jaar konden bovendien mooi worden gebruikt om van de voormalige slaven goede Nederlandse staatsburgers te maken. De vrijheid van het verbreken der ketenen was een vrijheid op voorwaarden, er was een verschil tussen officieel vrij en werkelijk vrij. Wie er echt vrij waren, dat waren de blanke ondernemers.'

'Kunt u aangeven wat het nut en het belang van het monument is voor autochtone Nederlanders?'

Dragtenstein: 'Dat zal een langzaam proces zijn dat het Instituut moet vormgeven. Ik denk dat het goed is als iedereen in dit land weet en zich realiseert wat er is gebeurd, in Afrika, in Suriname, op de Antillen en ook in Indonesië. Het is niet de bedoeling dat het instituut en kunstwerk alleen maar van en voor de nazaten van de Afrikaanse slaven zijn, ze zijn er voor iedereen. Wel is het zo dat de beleving van de slaven en hun nazaten centraal staat. Tenslotte moet het zo zijn dat beide perspectieven, het Afrikaanse en het Europese, uiteindelijk samen zullen komen, tot één nieuw perspectief.'

'Van familieleden heb ik gehoord dat de mensen op de kade stonden te huilen als een plantagehouder terugging naar Nederland. Niet van plezier, maar omdat die ondernemer een goede baas was geweest, uit dankbaarheid dus. En verder vind ik dat u wel erg vaak het woord 'moeten' gebruikt. Waarom zou ik iets moeten, ik voel me niet schuldig en zie ook niet in waarom ik me schuldig zou moeten voelen. Ik heb van dat verleden niet zo veel last, in tegenstelling tot de nazaten, maar moet ik er last van hebben? Ik wil dat zelf bepalen.'

Dragtenstein: 'In de eerste plaats: als ik veel moet en moeten heb gezegd, dan spijt me dat. Ik wil niemand iets opleggen, u moet, nee, u mag en kunt zelf bepalen wat u wilt voelen en weten. Er zijn natuurlijk best nuances aan te brengen, niet alle plantagebezitters waren wrede uitbuiters, en er zullen ook wel eens mensen op de kade hebben staan huilen. Waar wordt samengeleefd ontstaan relaties, vriendschappen, warmte, liefde zelfs. Maar waar het om gaat is dat er tot nu toe een eenzijdig, Europa-centrisch beeld is geschetst van de koloniale geschiedenis. En daarin moet –nu zeg ik het alweer- verandering komen. En als het even kan, dan moet dat gezamenlijk gebeuren.'

'Kwamen de meeste slaven uit Ghana? En is Liberia een land van ex-slaven?'

Dragtenstein: 'Slaven werden vanuit Ghana verhandeld, de meesten waren Ashanti. verder kwamen ze uit het gebied Loango, zeg maar het huidige Angola, en ook wel van andere gebieden van west Afrika en ook uit midden Afrika.'

'De mentaliteit van de slavenhouder, dat was een arrogante mentaliteit. Ik vraag me af of er inmiddels al veel is veranderd.'

Dragtenstein: 'Ik denk het wel, er gebeurt veel. Eigenlijk bewijst de oprichting van monument en instituut dat dingen toch veranderen. Samen is er veel mogelijk.'

Na deze optimistische opmerking sloot René Spork van het Gemeentearchief en lid van de programmaraad van Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst het officiële gedeelte van het Historisch Café onder bijzondere dankzegging aan Frank Dragtenstein voor zijn inleiding, maar vooral voor zijn geduldige beantwoording van de vragen.

Er werd nog lang en heftig nagepraat.

‘Je buren moeten weten wat je achtergrond is’

Stichting Setasan behartigt het welzijn van de Javaanse Surinamers in Rotterdam. De stichting organiseerde de lezing van Yvette Kopijn bij de herdenking van het feit, dat het 112 jaar geleden was dat het eerste schip met Javanen in Suriname aankwam. De lezing vond plaats op 9 augustus 2002.

Rudie Somohardjo van de stichting Setasan organiseerde in 1989 en 1990 grote nationale herdenkingen. ‘Dat was eigenlijk het begin van de herdenkingen in Nederland. Sindsdien is er een kleine traditie ontstaan. Daarvoor was geschiedenis eigenlijk niet zo belangrijk voor Javanen. Ik heb tot 1975 in Suriname gewoond en kan me eigenlijk niet herinneren dat er daar bijzondere aandacht aan geschonken werd.’

‘Ik vind herdenken belangrijk. De Javanen hebben een bijdrage geleverd aan de Surinaamse natievorming en ik vind dat die zichtbaar moet zijn. De Javaanse gemeenschap blijft gemakkelijk onderbelicht, terwijl we de derde bevolkingsgroep in Suriname zijn. Onze contractanten zijn in dezelfde krotten terechtgekomen als de slaven en ze hadden te maken met dezelfde plantage-eigenaren. Er zijn nauwelijks verslagen van de contractanten zelf. Nu pas worden hun verhalen opgetekend en er is nog maar een tiental mensen dat er uit eerste hand over kan vertellen. De import van Javaanse arbeiders stopte pas in 1939. Als de tweede wereldoorlog niet had plaatsgevonden zou de aanvoer gewoon zijn doorgegaan. Maar ik wil ook onze liefde voor Suriname tonen. Niet voor niets hebben we het Surinaamse volkslied in het Javaans vertaald.’

‘In Nederland wonen er 30.000 Javanen. Zij moeten heel vaak een verklaring geven over waar zij eigenlijk vandaan komen. Mijn dochttertje is pas negen, maar mensen vragen haar al van waar haar opa en oma hier gekomen zijn. Mensen begrijpen niet dat wij met ons Indonesische uiterlijk uit Suriname komen. Javaanse Surinamers houden niet van de schuldvraag, maar we vinden wel dat er meer bekend zou moeten zijn over de transporten van de contractarbeiders of de manier waarop Nederlandse soldaten zich hebben misdragen in Indonesië. Wat mij bezighoudt, is hoe we de jonge generatie moeten voeden met kennis, niet alleen wat Javaans-Surinaamse geschiedenis betreft, maar ook met betrekking tot de Indonesische vrijheidsstrijd. In Suriname was dat niet nodig, maar in het mondiale Rotterdam heb je voortdurend veel uit te leggen. De discussies met Molukkers die de kant van de Nederlanders hebben gekozen, vindt pas sinds kort plaats. In Suriname had je niks te maken met Molukkers, hier zitten ze vlakbij, in Capelle.’

We vieren hier daarom niet alleen 4 en 5 mei, wat we ook heel belangrijk vinden, maar ook de komst van de eerste Javaanse contractarbeiders in Suriname. Kennis van de geschiedenis is onderdeel van een bewustwordingsproces, ook voor andere Rotterdammers. Het is goed dat zij zien dat die dag belangrijk voor ons is. Op de viering nemen mensen allerlei lekkernijen mee – Gotong Royong noemen wij dat, gemeenschappelijkheid. Je kunt op die manier bepaalde gewoonten, adat, naar het heden brengen. Je geeft een dimensie aan een dag uit de geschiedenis. We benadrukken overigens de mooie dingen uit het verleden. De tekst boven ons briefpapier betekent: Wij begroeten u vanuit die gemeenschappelijkheid en vreedzaamheid.’

‘Op herdenkingsdagen dagen we onze doelgroep uit. Javaanse contractanten hebben altijd gedacht dat ze naar Indonesië zouden teruggaan, maar slechts een klein deel heeft dat ook daadwerkelijk gedaan. Wij zeggen nu tegen mensen, dat het een valkuil is om altijd maar te denken dat je ooit terug gaat naar Suriname.’

‘Ik vind het opvallend dat Javaanse jongeren zo geïnteresseerd zijn in hun geschiedenis, ik vermoed dat die informatie een rol speelt in hun identiteitsvorming. Ik heb gehoord dat onder jongeren een video circuleert van een depot in Djakarta, waar mensen verscheept werden. Ouderen hebben jongeren naar die plek toe gebracht. Het schijnt dat onwilligen daar werden opgesloten en vervolgens aan hun lot werden overgelaten. Er zijn duizenden skeletten gevonden, zegt men. Ouderen vertelden die verhalen vroeger ook wel, maar ze werden niet serieus genomen. Dat is nu veranderd.’

Javaanse Surinamers reizen wel naar Indonesië, maar vooral omdat het zo goedkoop is. Naar Suriname gaan voelen ze niet als vakantie, omdat er dan zoveel familieverplichtingen zijn. Een enkeling combineert de reis met het zoeken naar zijn of haar *roots*. De database in het Nationaal Archief is daarbij een prachtig hulpmiddel, daarin zijn zelfs foto’s van voorouders terug te vinden.

‘Ik vind het belangrijk het gemeenschappelijke te benadrukken, bijvoorbeeld door te laten zien hoe een alleenstaande vrouw of mannen zich handhaafden op zo’n boot. Vanuit een organisatie als deze probeer je toch altijd herkenbare dingen vanuit de doelgroep te vertalen naar dingen die belangrijk zijn voor Rotterdam. Opzomeren zegt mensen niks, maar wel als je het koppelt met Gotong Royong. Ik zoek altijd de koppeling met wonen, werken, leven in Rotterdam.’

‘Je burens moeten weten wie je bent, wat je achtergrond is. Ik vind GVGT een goed initiatief omdat het de geschiedenis van andere Rotterdammers een plaats geeft. Die geschiedenis is te weinig belicht door mensen zelf.’

www.nationaalarchief.nl/suriname

4.2 Yvette Kopijn

Yvette Kopijn is verbonden aan het Belle van Zuylen Instituut (UvA) waar zij werkt aan haar proefschrift getiteld: ‘Door onderweg te zijn worden wij meer’: gender, klasse, ‘ras’ en seksualiteit in de levensverhalen van drie generaties Surinaams-Javaanse vrouwen in Nederland. Daarnaast is ze werkzaam bij Imagine Identity and Culture: een culturele instelling in Amsterdam Zuidoost die zich toelegt op het losmaken en vastleggen van de verhalen en ervaringen van migranten en hun nakomelingen.

Herdenking 112 jaar Surinaams-Javaanse immigratie

Vandaag zijn wij bijeen gekomen om het moment te herdenken waarop de Surinaams-Javaanse geschiedenis een aanvang nam. Dat herdenken doen wij samen. De Surinaams-Javaanse geschiedenis is immers van meet af aan onlosmakelijk verbonden geweest met de Nederlandse geschiedenis.

Als voormalig kolonisator was Nederland de aanstichter van de omzwervingen van de Surinaamse Javanen: eerst van Java, kolonie in de Oost, naar Suriname, kolonie in de West. En een kleine eeuw later nog eens van Suriname, dat zojuist onafhankelijk was geworden, naar het ‘moederland’ Nederland. De Surinaams-Javaanse geschiedenis is daarmee een geschiedenis die ons allemaal aangaat – ook mij: dochter van een Indische vader en een Nederlandse moeder, en bij toeval geboren op de Nederlandse Antillen, die andere kolonie in de West.

Laten we dus herdenken door voor even terug te keren naar het vertrekpunt van de Surinaams-Javaanse geschiedenis, daar waar het allemaal begon.

9 augustus 1890, de aankomst in Paramaribo. Daar aan de Waterkant zetten de eerste 44 Javanen voet aan wal op Surinaamse bodem. Zij hebben de ontberingen van de drie maanden durende reis op het Stoomschip Willem I overleefd: gebrek aan drinkwater, bedorven voedsel, kou (de reis voer langs Kaap de Goede Hoop en Amsterdam, waar het een stuk kouder was), slechte hygiëne en een handtastelijke bemanning. Na een medische controle worden de kersverse contactanten afgeleverd bij plantage Mariënborg. Daar mogen zij hun intrek nemen in de hutten die voor de afschaffing van de slavernij in 1863 nog door slaven bewoond werden. Veel meer dan die hutten is er overigens niet voor ze geregeld.

Gevangen op de plantages

Van 1890 tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog lieten de Nederlandse kolonialen ruim 32.000 Javanen naar Suriname verschepen. Als contractarbeiders zouden ze de plantages, die sinds de afschaffing van de slavernij in een diep economisch dal zaten, er weer bovenop helpen; na afloop van hun contract zouden ze als landbouwer een nieuwe impuls geven aan de kleinlandbouw.

De Javanen die zich voor Suriname lieten inschepen, behoorden tot de allerarmsten. Onder hen bevonden zich relatief weinig vrouwen. Aanvankelijk waren de planters alleen geïnteresseerd in fysiek sterkere krachten. Maar toen het gebrek aan vrouwen tot veel onrust leidde onder de mannelijke contractanten, werden er allengs meer vrouwen naar Suriname verscheept.

Met hun komst naar Suriname verruilden de Javanen de ene kolonie voor de andere. Net als op Java vielen kleur en klasse samen in Suriname. Dat betekende dat de gekleurde Javanen ook in Suriname onder aan de maatschappelijke ladder terecht kwamen en weinig kansen kregen om sociaal te stijgen. Begin twintigste eeuw voerden de Nederlandse kolonialen een

differentiatiepolitiek. Terwijl de creolen naar de stad trokken, werden de Hindoestanen en Javanen gevangen gehouden in de districten. En die gevangenschap moet vrij letterlijk genomen worden. Op de plantages gold de poenale sanctie. Deze sanctie gaf de plantagedirecteur de bevoegdheid om contractarbeiders zonder tussenkomst van een rechter straffen op te leggen als een geldboete, gevangenisstraf of dwangarbeid, wanneer deze zich niet aan de regels hielden. Eén van die regels was dat het niet toegestaan was om zonder toestemming van de planter de plantage te verlaten. De Javaanse contractanten werden dus tot het eind van hun contract letterlijk op de plantages vastgehouden.

De levensomstandigheden op de plantages waren tot aan de Tweede Wereldoorlog rondt erbarmelijk te noemen. De Javanen leden armoede en gebrek. De lonen werden bewust laag gehouden en het geld dat verdiend werd, was volstrekt ontoereikend om alleen al in de eerste levensbehoeften te voorzien. De armoede en het voortdurend gebrek aan goede voeding had vooral een negatief effect op de gezondheid van vrouwen en kinderen. Het aantal onvruchtbare vrouwen was erg hoog, en van de vrouwen die wel zwanger raakten, overleden er velen aan zwangerschapsziekten. Ook het aantal kinderen dat vroegtijdig stierf was schrikbarend hoog.

Geschiedenis, verteld door Javaanse vrouwen zelf

Hoe moeten die eerste Javanen zich gevoeld hebben in het ‘land overzee’? Wat moeten zij gedacht hebben, ver van het bekende, ver van familie? In de schriftelijke bronnen, vrijwel altijd opgetekend door Nederlandse koloniale, vinden we hun verhaal zelden terug. In plaats van ons te verlaten op de Grote Verhalen, zullen we ons daarom moeten richten op de kleine verhalen: de verhalen van de Surinaamse Javanen zelf, en de ervaringen die erin liggen opgeslagen.

In mijn promotieonderzoek vormen de verhalen van drie generaties Surinaams-Javaanse vrouwen de bouwstenen, waarmee ik de Surinaams-Javaanse geschiedenis van dubbele migratie probeer te reconstrueren.

Om in deze lezing iets van die geschiedenis zichtbaar te maken, en dan met name de rol die vrouwen daarin speelden, wil ik u het verhaal laten horen van oma Tosendjojo, haar dochter Kemie en haar kleindochter Gail. Dat zal ik doen aan de hand van drie filmfragmenten, afkomstig uit een aflevering van het programma *Kwintessens*, die Teleac in 1999 maakte over mijn onderzoek. De vrouwen uit de familie Tosendjojo zult u misschien niet direct typeren als doorsnee Surinaams-Javaanse vrouwen en dat zijn ze ook niet. Maar wanneer we kijken naar hun Javaanse voormoeders, dan zijn oma Tosendjojo en haar dochter en kleindochter wellicht toch Javaanser dan we op het eerste gezicht zouden denken. Want wie waren die Javaanse voormoeders? Wie waren die vrouwen, vaak meisjes nog, die het aandurfd en om alle schepen achter zich te verbranden en naar het andere eind van de wereld te reizen, op zoek naar een beter bestaan? Waren zij inderdaad *alus*: volgzzaam, stil en bescheiden, zoals het gangbare beeld van Surinaams-Javaanse vrouwen ons wil geloven? Het moeten toch de wat meer onafhankelijke en avontuurlijke vrouwen zijn geweest, die zich voor de Surinaamse plantages lieten ronselen. Onder de vrouwelijke contractanten waren bijvoorbeeld heel wat vrouwen, die de trek naar Suriname aangrepen om een gearrangeerd huwelijk te ontlopen of om zichzelf als gescheiden vrouw een tweede kans te geven. Daarnaast mogen we niet vergeten, dat de vrouwen die zich als contractarbeidster aanmeldden, voor het merendeel afkomstig waren uit de volksklasse. En juist binnen de volksklasse had de *Adat*, het Javaanse gewoonterecht, maar meer nog de honger en de armoede, gelijkheid tussen mannen en vrouwen bevorderd. Volksklassevrouwen waren het bindmiddel van de gemeenschap en zorgden ervoor dat de Javanen als groep overleefden. Binnen het gezin hadden vrouwen meer invloed en autoriteit dan mannen. En binnen de bredere familie waren het vooral de vrouwen, die familierelaties onderhielden en gewoontes als *gotong royong*, *sambatan* en *slametan* * in stand hielden. Ook

buiten de huiselijke sfeer hadden volksklassevrouwen veel invloed. Ze werkten net als hun mannen buitenshuis en droegen evenveel bij aan het gezinsinkomen.

De relatieve zelfstandigheid van Javaanse volksklassevrouwen en hun cruciale rol in het bijeenhouden en vooruit helpen van de groep, maakte dat zij een onmisbare schakel vormden in het overleven op de Surinaamse plantages. Ondanks alle beperkingen die het koloniale systeem van contractarbeid hen oplegde, zochten Surinaams-Javaanse vrouwen naar wegen om het lot van hun familie te verbeteren. Daarbij lieten ze zich inspireren door wat hun moeders hen geleerd hadden. Dat betekende dat banden tussen families en burens werden aangehaald en gewoontes als *gotong royong*, *sambatan* en *slametan* ook in Suriname weer werden opgepakt.

Ook na de contractperiode grepen Javaanse vrouwen terug op strategieën, die door hun voormoeders reeds op Java gehanteerd waren. Sommige vrouwen besloten in de nabijheid van de plantages te blijven wonen en vonden werk bij Hollandse families als kokkie, huishoudster of *babu**. Andere vrouwen verlieten de plantage en werden groot in de kleinhandel: ze startten een boerenbedrijf, waarbij ze de opbrengst van het land verhandelden op de markt, of ze begonnen een *warung** of een naaihandel in de stad.

Vanaf de jaren dertig veranderde er het een en ander. Onder invloed van een gewijzigde koloniale politiek moesten Surinaams-Javaanse vrouwen steeds meer van hun economische zelfstandigheid inleveren. De Hollandse kolonials hadden besloten Javaanse vrouwen in grote getale naar Suriname te halen. Niet alleen om de rijstbouw tot ontwikkeling te brengen, maar ook om Javaanse mannen een stabiel gezinsleven te bezorgen. Binnen de eigen groep werd de roep om een herstel van 'oude' normen en waarden steeds groter. Daarbij stonden de zogenaamde Reformisten tegenover de Traditionalisten. De Reformisten wilden de Javaanse religie en moraal hervormen. Mannen moesten, in plaats van hun geld te verspillen aan drank en dobbelspel, zich meer gaan toeleggen op hun werk buitenshuis en hun gezin. Vrouwen moesten zich meer richten op het werk binnenshuis. Zij moesten zorgdragen voor een vredig en harmonieus huishouden, waar mannen na gedane arbeid hun rust konden vinden. Een en ander had tot gevolg dat die onafhankelijke inslag van Javaanse vrouwen steeds meer naar de achtergrond verdween, terwijl hun vermeende volgzzaamheid en bescheidenheid steeds tot ideaalbeeld verheven werd.

Het leven van oma Tosendjo

En nu wordt het tijd iets te vertellen over het leven van oma Tosendjojo. Oma Tosendjojo werd in 1928 geboren op plantage Rust en Werk. Twee jaar eerder waren haar ouders als contractanten naar Suriname gekomen. Na oma Tosendjojo werden er nog acht kinderen geboren. Omdat haar ouders het niet konden opbrengen om al die monden te voeden, werden de kinderen verdeeld over familie en kennissen, iets wat wel vaker gebeurde in die tijd. En zo kwam oma Tosendjojo terecht bij een vrouw die als kokkin werkte voor de plantagedirecteur, meneer Brunens. In het volgende fragment vertelt ze iets over haar kindertijd op plantage *Rust en Werk*:

Ik herinner me nog toen ik bij de directeur inwoonde. Het had een hele grote tuin, en ook een huisje. Een tuinman zat daar, die heette papa Dorus. Hij had een heel groot huis, met een grote boom met pomsterren ervoor.

En waar woonde u in dat huis?

Het had een huisje achterop. Voor mijn moeder, ze was een kokkin. De bedienden hadden een aparte woning op het erf.

Uit het enthousiasme waarmee oma Tosendjojo praat over haar tijd bij de familie Brunens blijkt, hoezeer ze genoten heeft van deze tijd. Ze mocht op het erf wonen, en later, toen de familie Brunens naar de stad verhuisde, mocht ze zelfs naar school. De familie Brunens gaf oma Tosendjojo het gevoel, dat ze ook een beetje bij de Nederlanders hoorde. En in de koloniale setting waarin ze opgroeide, voelde dat als een hele eer. Aan haar tijd bij de familie Brunens kwam evenwel abrupt een einde toen haar pleegmoeder stierf - oma Tosendjojo was inmiddels dertien jaar geworden. Het moet voor haar een pijnlijk moment zijn geweest. Al die tijd had haar pleegmoeder haar toegang verschaft tot de 'Nederlandse wereld'. En op het moment dat haar pleegmoeder stierf, hoorde oma Tosendjojo er van de ene op de andere dag niet meer bij. Zonder slag of stoot werd ze door de familie Brunens meegegeven aan haar biologische ouders, die haar van school haalden en haar vervolgens uithuwelijkten. Maar net als haar voormoeders gaf oma Tosendjojo zich niet zomaar gewonnen, zo zullen we in het volgende fragment zien:

Je weet hoe vroeger Javanen waren: ze zeggen: 'je mag niet door naar school gaan, je moet gaan trouwen'. En zo zei mijn moeder: 'Je moet gaan trouwen'. Zonder te weten met wie je ging trouwen vroeger. Zo was het.

En hoe oud was u?

Ik was vijftien.

En wat gebeurde er daarna: toen was u getrouwd ...

Ik ben niet lang gebleven met die man. Ik ben weer bij mijn moeder gegaan.

U bent weggelopen?

Weggelopen. Ik zeg: ik kan niet.

En wat gebeurde er toen?

Ja, later hebben ze weer een man voor me uitgezocht. Die wou ik ook niet hoor, Yvette. Maar ik moest toch wel gaan. Ik zeg: ik hoef mijn kinderen niet zo te behandelen, zoals mijn ouders mij hadden behandelen. Ik zeg: nee, laten ze zelf kiezen wie ze willen. En later heb ik mijn man gevonden. Die heb ik zelf uitgezocht en daarbij bleef ik zo lang, met zoveel kinderen.

Tot twee keer toe werd oma Tosendjojo uitgehuwelijkt en tot twee keer toe liep ze weg, terug naar haar ouders. Toen ze achttien was, koos ze uiteindelijk haar eigen man. Na twee jaar, het was inmiddels 1946, raakte ze zwanger en besloot ze te trouwen. Net als haar moeder kreeg ze in totaal 10 kinderen: vier jongens en zes meisjes. Met haar kinderen pakte ze het, zoals ze vertelde, anders aan. Haar dochters kregen dezelfde kansen als haar zonen. In plaats van ze uit te huwelijken, stuurde ze hen naar school, waarna ze zelf hun partner uit mochten kiezen. Dochter Kemie is er haar moeder nog steeds dankbaar voor:

Nou, mijn moeder plaats ik graag op een voetstuk, omdat ze zoveel voor me betekend heeft. Ook in de opvoeding, en ook omdat mijn moeder, voordat er sprake was van emancipatie, was mijn moeder al geëmancipeerd vond ik. Mijn moeder maakte geen onderscheid tussen jongens en meisjes. Ze mochten allemaal naar school, ze moesten gewoon van mijn moeder. En je mocht geen rode cijfers halen, geen onvoldoendes, want dan kreeg je straf. Maar ook in het huishouden werden de jongens zo opgevoed: ook al ben je een jongen, dan moet je ook weten te koken, te dweilen, strijken en wassen. Dus wij werden wat dat betreft heel anders opgevoed, Westers opgevoed als het ware.

Kleindochter Gail vervolgt:

Wat mijn moeder net vertelde: hoe mijn moeder is opgevoed, dat heb ik ook weer meegekregen van mijn moeder. Dus het gaat door een beetje door. En ik denk ook dat

zodra ik mijn kleine kind krijg, dat ik weer aan haar doorgeef hoe ik ben opgevoed door mijn moeder en zij weer door haar moeder. Dus ik krijg eigenlijk een beetje mee van mijn oma. Je wordt eigenlijk opgevoed indirect door mijn oma. Zo zie ik dat in ene.

In dit fragment bestempelt Kemie haar moeder als ‘Westers’ en zo werd oma Tosendjojo ook door veel Surinaamse Javanen in haar omgeving gezien. Haar denkbeelden maakten oma Tosendjojo het buitenbeentje van de familie. In hun ogen was ze te ‘modern’, te ‘vernederlandst’. Nu we iets meer weten over de voormoeders van oma Tosendjojo is het evenwel de vraag of haar hang naar onafhankelijkheid wel zo on-Javaans is. Oma Tosendjojo gaf haar onafhankelijke inslag door aan haar dochter, die het op haar beurt weer doorgaf aan haar dochter. De strijd die oma Tosendjojo voerde om ondanks alles haar eigen weg te blijven volgen, zorgde er niet alleen voor dat haar dochter en haar kleindochter hun zelfstandigheid konden bewaren, maar ook dat ze voldoende toegerust waren om na de migratie naar Nederland een eigen plek te veroveren in het nieuwe land. Dochter en kleindochter zijn dan ook behoorlijk goed terechtgekomen: Kemie heeft een goede baan bij de Sociale Dienst en Gail verdient haar eigen brood bij een computerbedrijf. Zoals in het laatste fragment te horen is, begon kleindochter Gail zich tijdens de filmopnamen opeens te realiseren dat de normen en waarden waarmee haar moeder haar had grootgebracht, feitelijk afkomstig waren van haar oma. Dit plotselinge besef zorgde ervoor, dat Gail direct na de filmopnamen besloot om het voorgenomen huwelijk met haar Nederlandse vriend niet alleen op zijn Amerikaans, maar ook op zijn Javaans te sluiten.

Verhalen van ouderen zijn belangrijk voor de toekomst

Ik hoop dat ik u met deze drie korte interviewfragmenten heb kunnen laten zien, hoe waardevol de verhalen van de oudere generaties Surinaamse Javanen zijn. Niet alleen omdat ze facetten aan ons koloniale verleden blootleggen die anders voorgoed verborgen zouden blijven. Maar ook omdat ze jongere generaties aanknopingspunten bieden, een leidraad om vorm en inhoud te geven aan hun leven en aan hun identiteit in alweer een nieuw land. De verhalen van oudere generaties kunnen jongere generaties allengs doen beseffen: ik sta niet op mezelf, maar maak deel uit van een groter geheel. Net zoals Gail zich opeens realiseerde: mijn oma en mijn moeder leven voort in mij en zullen ook in mijn kinderen voortleven. Er zal wellicht een moment komen, dat Surinaams-Javaanse jongeren de behoefte krijgen om hun eigen verhalen aan die van hun ouders en grootouders toe te voegen. Verhalen waarin hun eigen ervaringen een plaats krijgen; verhalen waarin misschien niet zozeer gesproken wordt over ‘*tempo doeloe*’, die goede oude tijd, maar waarin misschien meer vooruit wordt gekeken: naar een toekomst hier in Nederland. Maar om dat eigen verhaal goed te kunnen verwoorden, is het essentieel om het verhaal van de oudere generaties te kennen, iets mee te krijgen van de geuren, de kleuren, de taal, het landschap en de omgeving waarin zij opgroeiden. Zonder te weten waar je vandaan komt, is het immers lastig te bepalen wie je bent en wie je nog zou willen worden. Een project als ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’ is daarom even relevant voor de oudere generatie als voor de jongere generatie. En daarmee wil ik deze lezing besluiten. Ik dank u voor uw aandacht.

* gotong royong, sambatan = vormen van wederzijdse hulp
slametan= religieuze maaltijd
babu = religieuze maaltijd
warung = Javaans eettentje

Bij Imagine IC werkt Yvette Kopijn onder andere aan de tentoonstelling '3x3' waarin zij samen met de Surinaams-Javaanse componist Harto Soemodihardjo de levensverhalen van drie generaties van één Surinaams-Javaanse familie in beeld en geluid vat. Ook leidt ze de workshop 'Verhalen van vroeger', voor migrantenouderen. Voor meer informatie: 020 4894866 of yvette@imagineic.nl

5.1 ‘Geschiedenis leert je dat niets vanzelfsprekend is.’

De socioloog Anne van Veenen werkt bij een adviesbureau voor de sociale sector en houdt zich in die functie onder andere bezig met de multiculturele samenleving en de relaties tussen bevolkingsgroepen. In het verleden was hij directeur van het Rotterdams Instituut Opbouwwerk (RIO).

Van Veenen bezocht de lezing over de VOC min of meer toevallig: hij bezocht de tentoonstelling en was nieuwsgierig naar het gezelschap dat hij bij de bijeenkomst zou aantreffen: ‘Die titel -Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst - is curieus,’ meent hij, ‘De organisatoren hebben daar natuurlijk een bedoeling mee, zij willen stil staan bij het verleden en van daaruit naar de toekomst kijken. Ik was nieuwsgierig naar hoe dat uit zou pakken.’ Van Veenen leest veel over geschiedenis. ‘Ik ben met name geïnteresseerd in de geschiedenis van sociale bewegingen. Maar ook in de sociale geschiedenis van Rotterdam. Deze stad kun je niet begrijpen zonder de geschiedenis te kennen. Rotterdam is gevormd door historische toevalligheden en migratie. Overal zijn sporen van het verleden aanwezig. De handelsgeschiedenis wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door het gebouw Montevideo en de pakhuizen Sumatra en Borneo op de Wilhelminakade op de Kop van Zuid. De VOC - geschiedenis past daar ook in, kijk maar naar het VOC-huis in Delfshaven.’

Vluchtelingen

Wat was uw eerste kennismaking met de geschiedenis van migranten?

‘Mijn referentiekader is sterk gevormd door wat ik weet over Latijns Amerika en Turkije. In de jaren zeventig kwam ik in contact met vluchtelingen uit Uruguay en Argentinië en raakte ik geïnteresseerd in de achtergronden van de relatie tussen Latijns Amerika en Europa. Later leerde ik Turkse vluchtelingen kennen met wie ik veel gesproken heb over hun geschiedenis. Ze vonden dat we nogal naïef waren over religieus fanatisme. Uit de geschiedenis van Turkije is veel te leren over de plek van de islam in een moderne staat en over de strijd die daarover wordt gevoerd vanaf de stichting van het moderne Turkije door Atatürk.’

Migranten hebben vaak een andere kijk op de Nederlandse geschiedenis dan Nederlanders zelf.

‘Ik kan me voorstellen dat Indonesiërs vinden dat Nederland de zwarte kanten van het VOC verleden verzwijgt. Of dat Surinamers vinden dat er geen aandacht is voor de verschrikkingen van de slavernij. Maar ik vind het belangrijk dat geschiedenis niet gebruikt wordt om de slachtofferrol te versterken, dat werkt verlamdend en is eigenlijk nooit positief. Dergelijke discussies zijn vooral interessant in het licht van de tegenstellingen tussen het westen en derdewereld landen. Met belastinggelden verbouwen we suikerbieten en houden wij import van suiker uit Mexico buiten de deur. Tegelijkertijd spreken we over ‘ontwikkelingshulp’. Dat is een nogal scheef wereldbeeld, dat mede gevormd is door de historie. Die triomfantelijke VOC verhalen kunnen dat scheve wereldbeeld bevestigen, de arrogantie van het Westen. Ik denk trouwens dat het een kleine groep Nederlanders is, die alleen maar trots is op wat er in Nederlands-Indië is gebeurd. De houding ten aanzien van de VOC is misschien niet zo’n goede graadmeter, want de VOC is voor de meeste mensen een romantisch verhaal over specerijen en schepen, een avonturenroman.’

Niets is vanzelfsprekend

Vind u Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst een zinvol initiatief?

‘Dat in zo’n platform verschillende groepen mensen over hun achtergrond praten lijkt me heel goed. Maar ik denk dat het vooral doelmatig is als het voortbouwt op relaties die al

tussen mensen met verschillende achtergronden bestaan en als het aanknoopt bij actuele discussies. Dan heeft het een context. Ik denk dat de uitkomsten van de Wereldhandelsconferentie uiteindelijk relevanter zijn dan welk debat over geschiedenis dan ook. Ik vond lezingen waar ik bij aanwezig was heel informatief, maar vrij zakelijk. De bewustwording van het verleden en de uitwisseling van perspectieven kwam niet aan de orde, ook niet in de discussie achteraf. Het is blijkbaar lastig om daar een goede vorm voor te vinden. Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst zal moeten nadenken voor welk publiek ze er willen zijn. De mensen die er nu zaten, waren al kritisch over de glorie tijd van de VOC.’

Hoe belangrijk is geschiedenis voor de multiculturele samenleving?

‘Geschiedenis is in z’n algemeenheid belangrijk voor het begrip van de samenleving. Je verdiepen in de geschiedenis van je eigen land is belangrijk, ik was dan ook verbaasd toen ik hoorde dat mijn dochter op school geen ‘vaderlandse geschiedenis’ meer kreeg. Geschiedenis leert dat niets vanzelfsprekend is. Een land als Argentinië kende in de jaren zestig welvaart, een parlementaire democratie en vakbonden. Tien jaar later was de welvaartsstaat en de rechtstaat weggevaagd. Maar voor de relaties tussen groepen mensen in de stad is in eerste instantie toch vooral nieuwsgierigheid belangrijk, communicatie en interesse in elkaars achtergronden. Ik vind wel dat iedereen iets moet weten van de geschiedenis van Nederland, de Hollanders zelf inbegrepen, en moet begrijpen wat de waarden en belangen zijn die Nederland hebben gemaakt tot wat het is.’

5.2 Prof. Dr. Alex van Stipriaan

Prof. Dr. Alex A. van Stipriaan Luiscius, (1954), studeerde geschiedenis aan de VU in Amsterdam. In 1991 promoveerde hij Cum Laude met het proefschrift: *Surinaams contrast: roofbouw en overleven in een Caribische plantage-economie, 1750-1863*. In 1997 werd hij benoemd tot hoogleraar Geschiedenis van niet-westerse samenlevingen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

De VOC is een geloof; het publieke imago van de Vereenigde Oostindische Compagnie

Tallose activiteiten staan dit jaar (2002) in het teken van de Vereenigde Oostindische Compagnie(VOC), die in 1602 werd opgericht, en in 1800 ten onder ging. Getuige de vele tientallen boeken die worden uitgebracht en de vele honderden internetsites die op een of andere wijze aandacht besteden aan deze herdenking, gaat de aandacht goeddeels uit naar de positieve gevolgen van de VOC-geschiedenis: economische vooruitgang, culturele bloei en contact met andere culturen. Het publieke imago van de VOC in Nederland is dan ook niet stuk te krijgen en lijkt een combinatie van ‘ferme jongens, stoere knapen’, avontuur in verre streken, ‘waarin een klein landje groot kan zijn’, geavanceerde organisatie en techniek, voortrekker van moderniteit.

De zeer populaire reisverslagen, waarvan het Journaal van schipper Bontekoe het bekendst is - meer dan 70 herdrukken sinds de eerste druk in 1646- en de daarvan afgeleide jeugdroman van Fabricius over de scheepjongens op dat schip, hebben in ieder geval sterk bijgedragen aan de eerste twee elementen van dat beeld. De overige elementen lijken vooral gevolg van de (populair-) wetenschappelijke aandacht voor het Nederlands koloniaal verleden, die vanaf de post-koloniale jaren 1970 op gang is gekomen. Dat wil niet zeggen dat er sinds die tijd geen genuanceerde of zelfs uitgesproken kritische beelden van de VOC zijn neergezet, maar die lijken te verdrinken in de beelden, die bijvoorbeeld werden vastgelegd in de 14-delige tv serie *Nederlanders Overzee* (Veronica 1986) over waarin een klein landje groot kan zijn. Hetzelfde geldt ondanks de wat kritischer toon toch ook voor de Teleac-serie over de VOC enige tijd geleden. Het is een beetje als met de KLM, je kunt er van alles over zeggen - en dat gebeurt ook wel - maar uiteindelijk is het wel Onze Nationale Luchtvaartmaatschappij. En die staat voor alles waarop deze samenleving trots mag zijn: een traditie van ondernemingslust, oud en respectabel en toch geavanceerd en efficiënt, een bedrijf dat meetelt in de grote wereld, sterk internationaal is gericht en toch herkenbaar Nederlands. Met andere woorden: het is Nationaal Erfgoed dat emoties teweeg brengt, zoals dat met geen enkel ander bedrijf het geval is.ⁱ

Eens te meer lijkt dit beeld ook op te gaan voor de VOC, die bovendien als voordeel heeft niet meer negatief in het nieuws te kunnen komen door ontslagen, overnames, faillissementen of andere onaangenaamheden. Daarmee is niet gezegd dat het beeld van de VOC niet wordt bijgesteld.ⁱⁱ In tegendeel, het is in de loop der tijd steeds genuanceerder en veelomvattender geworden, met name onder historici. Toch verdringt dat het ‘oude’ beeld niet. Kennelijk is dat zo deel van de autochtoon Nederlandse identiteit, dat daaraan nauwelijks getornd wordt.

In het hierna volgende zal ik dat populaire Nederlandse beeld van de VOC nader inventariseren en onder de loep houden. Waaruit bestaat het populaire imago van de VOC, waar komt het vandaan en hoe wordt het ge(re)produceerd? De andere kant van dat imago wil ik tenslotte illustreren aan de hand van een specifieke casus: de rol van de VOC in de internationale slavenhandel.

Het beeld van de VOC

De aandacht die bijvoorbeeld het Maritiem Museum in Rotterdam en het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam dit jaar aan de VOC besteden, is op zich geen nieuw verschijnsel, maar in feite een nieuwe aflevering in wat nationaal gezien als een museale traditie kan worden omschreven. Ieder zichzelf respecterend historisch museum in Nederland doet eens in de zoveel jaar iets aan de VOC, want de meeste hebben ook wel iets over de VOC in hun collectie en het spreekt tot de verbeelding van het grote publiek. Zo heeft ook het nationale museum bij uitstek, het Rijksmuseum in Amsterdam, een substantiële VOC-collectie. Niet zo lang geleden werd daarvoor nieuw begeleidingsmateriaal vervaardigd, dat illustratief lijkt te zijn voor de populaire Nederlandse omgang met VOC-verleden en het is dit jaar dan ook opnieuw uitgegeven (*De VOC in bedrijf 1602-1799*, Harm Stevens).ⁱⁱⁱ Tot de jaren 1970 liet de VOC-collectie van het Rijksarchief vooral de formele politiek-militaire geschiedenis zien, zo meldt de inleiding van het boekje, maar sindsdien is de collectie fors uitgebreid. Nu wordt ook veel aandacht besteed aan:

‘de alledaagse gang van zaken binnen het VOC-bedrijf, de materiële aspecten van de onderneming en de techniek waar de VOC zich van bediende’. ‘De VOC was een multinational avant la lettre met handelsposten verspreid over heel Azië en delen van Afrika. Het was een modern bedrijf dat hoge eisen stelde aan materieel en uitrusting en zich daarom bediende van eigentijdse high tech.’ De collectie ‘maakt het mogelijk de verschillende facetten van de VOC geschiedenis naar waarde te schatten, vrij van een koloniale of juist anti-koloniale ideologie, vrij ook van de tegenwoordig modieuze sensatiezucht, die ervoor gezorgd heeft dat de vroege overzeese geschiedenis graag wordt afgeschilderd al een karikatuur, een simplistisch verhaal waarin schipbreuk, scheurbuik, kielhalen en jenever al te nadrukkelijk de toon zetten. Achter het stereotiepe beeld van empire-builders, uitbuiters of primitieve maar ruige zeebonken komt een ander beeld van de VOC tevoorschijn. Juist de tastbare nalatenschap van de VOC en de kennis daarover die in de loop der jaren is verzameld, onthullen een indertijd modern bedrijf dat een grote verscheidenheid aan activiteiten ontplooid. Een bedrijf bovendien dat een belangrijke rol speelde in de Europese expansie, een van de belangrijkste processen uit de wereldgeschiedenis van de laatste vijfhonderd jaar. De geschiedenis van de VOC is als exponent van de Nederlandse cultuur daarom van internationale betekenis.’^{iv}

Deze passages uit de inleiding van Harms Stevens’ boek over de VOC collectie van het Rijksmuseum laten zien, dat bepaalde ontwikkelingen in de geschiedwetenschap zeker niet geheel ongemerkt aan het Rijksmuseum zijn voorbij gegaan. Maar erg ver gaat het toch ook niet, want het nieuwe geschiedbeeld beperkt zich tot de incorporatie van een op zichzelf tamelijk traditioneel soort bedrijfsgeschiedenis, zonder bijvoorbeeld aandacht voor de sociaal-culturele context, de koloniale verhoudingen of genderrelaties. Sterker nog, de lezer van het boekje wordt gewaarschuwd, dat dergelijke thema’s zouden leiden tot stereotypering en ideologische vooroordelen.

Op tamelijk suggestieve wijze wordt vervolgens neergezet hoe we de VOC wél moeten zien: als een multinational, een modern bedrijf, ‘high tech’, belangrijk in de Europese expansie en daarmee in de wereldgeschiedenis, waardoor ook de Nederlandse cultuur van internationale betekenis werd. Dit is nationalistische geschiedschrijving van een zeer traditioneel kaliber waarvoor kennelijk een publiek is. Tot nadenken stemt het echter wel, want erg multicultureel zal dat publiek niet zijn, net zomin als de geschiedenis die hier beschreven wordt.

Zoals in ieder nationalistisch geschiedbeeld worden niet alleen sommige zaken sterk in de schijnwerpers gezet, maar wordt er ook veel buitengesloten.

En als deze fragmenten iets aantonen, dan is het wel de onmogelijkheid om waardevolle geschiedbeelden te produceren. Nadere beschouwing van het boekje bevestigt dat beeld. De zestien rijk geïllustreerde hoofdstukjes gaan over schepen en scheepsreizen, bemanningen en soldaten, cartografie en technologie, financiën en diverse handelsproducten, de proto-industriële arbeidsindeling in achttiende-eeuws Nederland, christendom en bijbelvertalingen in de VOC-gebieden, vrouwen van kolonisten en tenslotte kort over het koloniale Batavia en Bengalen.

Kortom, het is heel erg Nederlandse geschiedenis. En zelfs geen koloniale Nederlandse geschiedenis, want de gekoloniseerde komt in het hele verhaal niet of nauwelijks aan bod, niet als subject en al helemaal niet als actor. Dat de VOC slechts een van de vele partijen was in de complexe Aziatische handelsnetwerken, wordt nergens uitgelegd. Dat de verovering van sommige gebieden en het handhaven van handelsmonopolies op bepaalde produkten leidde tot grof geweld en duizenden doden. Dat de bedrijvigheid van de VOC ondenkbaar was zonder slaven, we komen het niet tegen. Tsjja, zult u zeggen, maar daarin stond de VOC toch niet alleen, en dat moet je toch zien in het licht van die tijd? Dat is tot op zekere hoogte correct, maar juist daarom is er geen enkele reden om het er niet ook over te hebben. Maar dat gebeurt niet of nauwelijks. We willen kennelijk toch een beeld van een bedrijf zoals we ons dat anno nu ook kunnen voorstellen, waar we ons mee kunnen identificeren. Dat mag dan best een beetje exotisch zijn, maar verder toch iets waar we trots op kunnen zijn. Bovendien blijkt nu juist dat beeld wel degelijk ook te kunnen veranderen, want in de De Kleurrijke Wereld van de VOC wordt de man die als grondlegger van de VOC in Azië wordt gezien, voor wie standbeelden zijn gemaakt en naar wie Nederlandse straten zijn genoemd, namelijk Jan Pieterszoon Coen, die wordt hier geafficheerd als “De slachter van Banda”. Het kan dus wel degelijk. In het bijschrift staat zelfs “In zowel Indonesië als Nederland is Coen het symbool van alles wat bruut, slecht en fout was aan de Compagnie.” Dat lijkt mij wishful thinking. In de meeste schoolboekjes, websites en VOC-literatuur zult u Coen echter nog steeds veel meer tegenkomen in combinatie met het woord ‘grondlegger’, dan met termen als slachter, beul en wat dies meer zij.

Het Rijksmuseum loopt dan ook zeker niet uit de pas met het populaire imago dat de VOC nog steeds aankleeft en dat constant weer wordt gereproduceerd en opgepoetst. En niet alleen in musea of populaire publicaties en documentaires, ook bijvoorbeeld als icoon in de cultuur van overheerigheid en bedrijfsleven. Met name het beeld van de VOC als de eerste en goed georganiseerde Nederlandse multinational, of ‘eerste naamloze vennootschap’, is bijzonder populair en lijkt niet meer weg te denken.^v Dit blijkt bijvoorbeeld uit de titel van het rapport dat PriceWaterhouseCoopers in 1999 samen met het Ministerie van Verkeer en Waterstaat tot stand bracht over de financiële toekomst van Schiphol: *De VOC van de 21e eeuw*.^{vi} En zo maakte het *Tijdschrift voor Administrateurs en Controllers* zijn lezers duidelijk, dat ‘We denken dat wij het recent allemaal hebben uitgevonden: beheersing, budgetten, management, accounting. Maar bij de VOC waren zij er al mee bezig: managing en accounting avant la lettre.’^{vii} Kennelijk heeft de VOC ook in bestuurlijke en commerciële kring een ijzersterke reputatie.

Toch valt er op die voorlijkheid en solide bedrijfsvoering wel het een en ander af te dingen. Bijvoorbeeld het beeld van de VOC als eerste multinational. Zo stelden de bedrijfshistorici de Goey en Veluwenkamp in een overzichtsartikel:

‘Weliswaar zijn in Azië geen handelscompagnieën als de VOC en de EIC [de Britse East Indian Company] opgericht, maar dat wil niet zeggen dat men hier niet vertrouwd was met zakelijke samenwerkingsverbanden met dezelfde functie als de Europese vennootschappen en partnerschappen. Ook betekent het niet dat er in Azië geen grote

ondernemingen voorkwamen die gebruik maakten van aandeelhouders en extern risicodragend vermogen. Dergelijke organisatievormen zijn zelfs oorspronkelijk afkomstig uit het Midden-Oosten – en wellicht China- en werden door Italiaanse kooplieden in de twaalfde en dertiende eeuw in Europa geïntroduceerd.^{viii}

En wat te denken van het verdwijnen van de VOC? Het lijkt geen twijfel dat de compagnie al heel lang aan het kwakkelen was toen zij in 1800 definitief werd opgeheven en de Nederlandse overheid de schuld van 219 miljoen gulden, eenderde van de totale staatsschuld, op zich nam. Volgens het Historisch Nieuwsblad was deze ondergang van de VOC:

‘welhaast een traumatische ervaring’, die in ieder geval te maken had met dalende rendementen, slepende liquiditeitsproblemen en, volgens sommigen, ook met de bedrijfscultuur van corruptie en smeergelden. Hoe het zij, ‘over één ding zijn de historici het wel eens: het financieringsbeleid van de VOC was onverantwoord riskant’.^{ix}

Over deze zijde van de medaille is opvallend weinig terug te vinden in de beeldvorming rond de VOC. Natuurlijk, het steeds populairder wordende *Historisch Nieuwsblad* wijdde een flink artikel aan de ondergang van de VOC.^x Maar toch lijken dit soort geluiden vrijwel geheel overstemd te worden door de ronkende woorden van de nationale herdenkingscommissie onder leiding van een voormalig VVD-Tweede Kamerlid, die de ondergang laat voor wat hij is en liever stil staat bij de oprichting van de VOC, want die ‘was het begin van de wereldwijde oriëntatie van Nederland en van een periode van grote economische en culturele bloei’.^{xi} Dat standpunt wordt kennelijk door de Nederlandse overheid gedeeld, want die subsidieerde het herdenkingsinitiatief met ‘enkele miljoenen guldens’. Natuurlijk horen daar ook kritische kanttekeningen bij, maar aan het glorieuze beeld van een succesvolle, wereldomspannende en enorme onderneming wordt niet wezenlijk getornd.

Vanuit het idee van een hedendaagse multiculturele samenleving wordt in de huidige aandacht voor de VOC ook steeds de nadruk gelegd op de culturele uitwisseling, de interculturele ontmoeting. Meestal blijkt het dan toch vooral weer om een verhaal over ‘ons’ te gaan, want waar je niet of nauwelijks achter komt is, of al die Aziaten die de VOC ontmoette misschien ook een eigen perspectief op die ontmoeting en hun geschiedenis hadden.

Dat dat inderdaad het geval is blijkt uit de aarzeling of ronduit afwijzing in een aantal landen om mee te doen aan de huidige viering van 400 jaar VOC, ondanks dat het harde valuta zou kunnen genereren. In Maleisië (Malaka) en Taiwan (Formosa) wordt wel het een en ander georganiseerd, maar er is ook veel aarzeling en kritiek. Die critici wijzen daarbij onder meer op een opstand waar u waarschijnlijk nog nooit van hebt gehoord, in 1657, vanwege de hoofdelijke belasting die voor Taiwanese boeren werd ingevoerd en waarbij zeker 4000 boeren werden gedood. Die kant van de medaille moet ook getoond worden zeggen de Taiwanese criticasters.

Indonesië neemt zelfs helemaal niet deel aan welke VOC-activiteit dan ook, want, zo zei de ambassade in Den Haag: ‘Gezien de geschiedenis liggen VOC-aangelegenheden bijzonder gevoelig bij de regering en het Indonesische volk’.

En ook in Zuid-Afrika wordt herdenking afgewezen. Actiegroepen zowel als de nationale overheid keerden zich tegen de herdenking van het feit dat de VOC 350 jaar geleden een verversingspost stichtte op de handelsroute tussen Holland en Azië. Wel organiseert een particuliere organisatie er in 2002 een internationale conferentie over de

‘werkwijze, prestaties, mislukkingen en vooral de nalatenschap’ van de VOC, waar ook ruimte is voor kritiek op de handelsonderneming. ‘Zo komen er zwarte historici uit Nigeria en de VS, en zullen slavernij, onderdrukking en verzet de revue passeren.’^{xii}

Hiermee belanden we tenslotte bij een onderdeel van de VOC, dat duidelijk illustreert hoe bepaalde aspecten van deze geschiedenis in Nederland niet of nauwelijks doordringen tot het historisch discours en zeker geen deel uitmaken van het publiek imago: slavenhandel en slavernij onder de VOC. Zo er al iets van dit fenomeen is doorgedrongen tot een groter publiek, dan komt het waarschijnlijk in de buurt van het beeld dat de samensteller van de tentoonstelling ‘Slaven en schepen’^{xiii} in het Scheepvaartmuseum daarvan schetste: ‘De VOC handelde [...] vooral met Aziatische landen. Daar was slavernij nog een alledaags verschijnsel. De Compagnie kocht goederen die door slaven waren gemaakt of bewerkt. Zij maakte zelf in haar vestigingen in het Verre Oosten ook gebruik van deze lokale arbeidskrachten. In incidentele gevallen vervoerde de VOC, al of niet in opdracht van derden, slaven tussen diverse vestigingen in de Oost. Dat betekende echter niet dat zij op grote schaal betrokken was bij de slavenhandel.’^{xiv}

VOC Slavenhandel: een casus

In de zomer van 2001 ontstond op Curaçao enige publieke commotie, toen twee Nederlanders daar een café-restaurant wilden openen onder de naam ‘de West-Indische Compagnie’. Vanuit de Curaçaose gemeenschap werd hen te verstaan gegeven, dat het geen pas geeft je zaak te vernoemen naar een van de grootste slavenhalers uit de geschiedenis. Ook in Nederland zou zo’n vernoeming naar de WIC niet meer kunnen, nu (de verwerking van) het slavernijverleden deel is geworden van de maatschappelijke discussie.^{xv} Maar met de VOC ligt dat heel anders. Rotterdam prijst een bezoek over het water aan met ‘Zet uw zintuigen op scherp en ervaar het roemrijke verleden van bijvoorbeeld de Verenigde Oostindische Compagnie...’^{xvi} Amsterdam kent aan de Prins Hendrikkade al langere tijd en zonder enig protest een VOC-café, het tegenover liggende VOC-schip behoort onmiskenbaar tot de toeristische attracties van die stad, en de nagebouwde ‘Batavia’ in Lelystad trekt jaarlijks vele tienduizenden bezoekers.

Maar, dat de geschiedenis van de VOC ondenkbaar is zonder slavenhandel en slavernij en dat de omvang daarvan waarschijnlijk nauwelijks onder deed voor die in het WIC-gebied, dat is nauwelijks bekend. Is het slavernijverleden van de VOC dan een verzwegen hoofdstuk in de historiografie? Soms wel, meestal niet. Zo wordt er in het lesmateriaal voor het eindexamenonderwerp ‘Nederland en Indonesië, vier eeuwen contact en beïnvloeding’ een aparte paragraaf besteed aan de ‘gemengde samenleving, Batavia onder de VOC’, zonder dat een woord wordt gewijd aan de slaven die overal vandaan kwamen en die de meerderheid van de bevolking vormden.^{xvii}

Maar in veel publikaties over de specerijeneilanden (bijvoorbeeld Banda), Batavia (Djakarta), Ceylon (Sri Lanka), of Kaap de Goede Hoop, wordt meestal wel de aanwezigheid en soms ook het (economisch) belang van slaven genoemd. In de meeste gevallen gebeurt dat trouwens wel tamelijk terloops. Het is maar bij hoge uitzondering dat er substantieel aandacht aan wordt besteed en dan altijd beperkt tot een specifieke lokale context.^{xviii} Nergens wordt een schatting gegeven van de totale omvang van slavenhandel en slavernij onder verantwoordelijkheid van de VOC.^{xix} En van de tientallen, misschien zelfs honderden afbeeldingen die ik inmiddels heb gezien van VOC-schepen, heb ik er nog nooit een gezien waarbij vermeld stond dat daar slaven mee werden vervoerd.

Opvallend is bovendien, dat het overgrote deel van de publikaties waarin slavenhandel en slavernij in het VOC-gebied wel substantieel aandacht krijgen of zelfs een hoofdthema is,

geschreven is door niet-Nederlanders.^{xx} Bij hen treffen we ook het meeste cijfermateriaal aan, al komt ook van hen niemand tot een totaal-overzicht.

Op basis van de onderzoeken van de historici Anthony Reid en Heather Sutherland blijkt, dat tussen begin zeventiende en begin achttiende eeuw alleen al voor Batavia en omstreken, voorzichtig geschat, zo'n driehonderdduizend slaven uit de Indonesische archipel zijn aangevoerd, met name uit- en via Bali en Makassar.

Op de specerijen-eilanden, met name Banda en Amboina, waren rond 1680 zo'n 10.000 slaven aan het werk.^{xxi} Naar de slavenimporten die nodig zijn geweest om dit aantal tijdens de VOC-periode constant op peil te houden, valt alleen maar te gissen, maar 30.000 zal bepaald niet aan de hoge kant zijn gezien de weinig florissante demografische aanwijzingen die er wel over deze slaven bestaan.

In Kaap de Goede Hoop bevonden zich eind achttiende eeuw circa 20.000 slaven. Om de aanvoer op peil te houden, had de VOC speciaal een '*commies van de slavenhandel*' aangesteld. Volgens conservatieve schattingen zijn er in de achttiende eeuw zeker 50.000 slaven in de Kaapkolonie aangevoerd. Van natuurlijke aanwas was nauwelijks sprake door de zeer scheve sekse-ratio (vooral mannen) en het grote aantal weglopers.^{xxii} De meerderheid van die slaven was aangevoerd van Madagascar. En zelfs beschikte de VOC enige tijd over een slavenfort in Mozambique, maar dat werd vanwege de heersende malaria, alweer vrij snel gesloten.

Daarnaast waren er in het VOC gebied nog plaatsen met slavenpopulaties van enkele honderden, tot soms enkele duizenden slaven, zoals op Ceylon, Sumatra en Sulawesi. Bovendien werden met name gedurende de eerste halve eeuw van het bestaan van de VOC voor al haar vestigingen veel slaven gehaald uit Bengalen en andere delen van India. Alles bij elkaar genomen heeft de slavenhandel onder VOC-verantwoordelijkheid in omvang waarschijnlijk niet heel erg afgeweken van de meer dan een half miljoen Afrikanen, die volgens de historici door Nederlandse slavenhalers in het gebied van de *West* Indische Compagnie zijn verhandeld. Voor de WIC zijn die schattingen al lang bekend, voor de VOC is zo'n beredeneerde totaalschatting nog nooit gemaakt.

Dat zou wel eens een gevolg kunnen zijn van een soort vrees onder VOC historici, dat er dan ook vergelijkingen gemaakt zouden gaan worden tussen de VOC en de WIC. Of algemener, dat slavernij in het VOC gebied (of nog breder: in Azië) vergeleken zou kunnen worden met die in het Atlantisch gebied. En dat wordt vrijwel algemeen van de hand gewezen, want dat zou een vergelijking zijn van appels en peren. Aziatische slavernij was iets heel complex en totaal anders dan de Atlantische slavernij. Toch kiezen de belangrijkste niet-Nederlandse Aziëkenners er, met het nodige voorbehoud, voor om wel degelijk de term 'slaven' te gebruiken.^{xxiii} Daarnaast is het opmerkelijk hoezeer veel van de argumenten die het andere karakter van de Aziatische slavernij moeten aantonen, de historicus van de Atlantische slavenhandel en slavernij maar wat bekend in de oren klinken.

Zo is er het door vrijwel iedereen gehanteerde argument dat slavernij al lang voor de komst van de Europeanen in Azië bestond, 'where it was just one particular, unfree form in a complex spectrum of labor relations'.^{xxiv} Het enige wat de Europeanen deden, was daarop aansluiten. Sterker nog, ze konden niet anders, wordt er gezegd, want er was gebrek aan (vrije) arbeid.^{xxv} Laat dat nu ook altijd het ultieme argument geweest zijn, dat is gebruikt ten aanzien van de slavenhandel en slavernij in het Atlantisch gebied. Dat bestaande systemen van slavenhandel en slavernij in Afrika al gauw veranderden door de almaar expanderende vraag van Europese slavenhandelaren is een ander, veel recenter verhaal. Toch lijkt er aanleiding genoeg om dat ook voor Azië te onderzoeken. Abeyasekera stelt dat het door de VOC gestichte Batavia na verloop van tijd een van de grootste centra in de Aziatische slavenhandel werd en dat de zogenaamde Burgers van deze stad halverwege de zeventiende

eeuw de grootste slavenhandelaren van Azië waren geworden.^{xxvi} Ook Sutherland's kwalifikaties als 'the VOC's insatiable demand for slaves' laten weinig aan de verbeelding over en maken een vergelijking met de ontwikkelingen in het Atlantisch gebied juist zeer aannemelijk.^{xxvii}

Een ander, regelmatig terugkerend verschil met de Atlantische slavernij is de vermeende mildheid van het systeem in Azië. Bij de bekende historicus Charles Boxer is daar overigens nog niet zoveel van te merken. Hij behandelde in zijn beroemde boek (1965) 'Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk' de slavernij in het VOC- en het WIC-gebied gewoon in één hoofdstuk – 'Assimilatie en apartheid' - en daarin schetste hij bepaald geen beeld van mildheid.^{xxviii} Maar bij latere auteurs is dat wel het geval. Zij verklaren relatieve mildheid als een gevolg van het feit, dat het voornamelijk om urbane slavernij ging ('it did not resemble the plantations of the Americas in any way', schrijft historicus Gerrit Knaap)^{xxix}; en de mildheid wordt verklaard door de angst van slaveneigenaren voor de wraak van hun slaven, als zij hen slecht behandelden. Bovendien zou het grote aantal gemanumitteerden aantonen, dat het om een veel mildere vorm van slavernij ging, en dat gold ook voor de vrij strikte reglementen waaraan slaveneigenaars zich moesten houden in de bestraffing van hun slaven. De vraag is in hoeverre dit beeld klopt.

Een niet onaanzienlijk deel van de slaven in het VOC-gebied – misschien zelfs wel de helft - werkte wel degelijk ook in de agrarische (export-) sector (Banda, Bataviase Ommelanden, Kaapkolonie) of de mijnbouw (Sumatra, Sulawesi), alleen waren zij minder zichtbaar en is er dus over de stedelijke slavernij veel meer bekend.^{xxx} Sterker nog, als die agrarische slaven wel ter sprake worden gebracht, dan blijken overeenkomsten met de Amerika's opeens wel degelijk te bestaan.^{xxxi} Zo schrijft de Utrechtse historicus van Goor in een bijzinnetje dat:

Banda in dit opzicht en ook '[d]e slavernij op grote boerderijen in Zuid-Afrika [de Kaapkolonie] grote overeenkomst vertoonde met die op de plantages in Suriname.

Daarnaast is in de discussie over de Atlantische slavernij het argument van de regelgeving waaraan slaveneigenaren moesten voldoen al lang een zachte dood gestorven. Het kan namelijk net zo goed betekenen dat die regels er waren, omdat de praktijk juist totaal tegenovergesteld was, waarom zouden er anders zoveel regels moeten zijn? Bovendien zegt het bestaan van regels nog niets over het effectueren ervan (hoe vaak bent u beboet omdat u op de fiets geen hand uitstak of zonder autogordels reed?).

Dan is er ook het steeds herhaalde argument dat de vele manumissies (het vrijgeven van slaven) het milde karakter van de slavernij in VOC-gebied aantonen.^{xxxii} Ditzelfde zou dan ook op moeten gaan voor de Surinaamse slavernij. Maar daar geldt dat niet, want ondanks het feit dat de meerderheid van de ruim 5.000 vrije inwoners van Paramaribo in 1805 een achtergrond van manumissie had, wordt dáár de slavernij meestal als zeer rigide omschreven.^{xxxiii} Het manumissieargument zegt dus niet zoveel en al helemaal niet zonder kwantificering. Bovendien lijkt het manumissieargument nogal ontkracht te worden door de eveneens frequent gemaakte opmerking, dat slaven ook wegliepen en soms in opstand kwamen,^{xxxiv} verschijnselen die eveneens als een rode draad door de Atlantische slavernijgeschiedenis lopen.

Daarmee is niet gezegd dat de slavernij in Oost en West min of meer hetzelfde was, want dat lijkt niet erg waarschijnlijk. Waar het om gaat, is dat een rammelende argumentatie kennelijk voldoet om een eventueel onderzoek van overeenkomsten 'ondenkbaar' te laten zijn. Niet bewust natuurlijk, maar het is zo vanzelfsprekend dat Azië niet te vergelijken is met Afrika of de Amerika's, dat iedere suggestie van het omgekeerde onmogelijk lijkt.^{xxxv}

Toch zijn er tussen de regels door genoeg aanwijzingen te vinden, die een vergelijking zouden rechtvaardigen en ook leerzaam zouden doen zijn.^{xxxvi} Zo stelde Reid dat Aziatische slavernij weliswaar relatief mild en zeer complex was, maar

‘accounts of the slave trade make it clear that those being transported away from their homes and possibly their families had to be chained up to prevent them rushing against their captors or flinging themselves overboard. It is in this tearing away from familiar surroundings that the nature of a slave as totally powerless chattel is most clearly expressed.’^{xxxvii}

Deze opmerking zou zo uit een beschrijving van de transatlantische slavenhandel kunnen komen. Hetzelfde geldt voor de walgelijke mishandelingen die Marijke Barend in haar proefschrift over de VOC in een aantal reisbeschrijvingen en andere ego-documenten (1992) beschrijft en waarvan ik u de gruwelijke details zal besparen. Ze doen in ieder geval erg denken aan vergelijkbare mishandelingen van slaven in Suriname en ook hier werden ze uiteindelijk met niet meer dan een flinke geldboete bestraft. Maar nog veelzeggender is, dat Barend in niet meer dan een paragraaf een totaalbeeld schetst waarin impliciet wreedheid tot de structuur van de VOC-slavernij lijkt te behoren. Ze verwijst ook naar het bekende werk van Jean Taylor over Batavia, die in de dagregisters van de VOC aanwijzingen vond die de grove behandeling van slaven lijken te bevestigen en die duiden op een groot verlies aan mensenlevens onder de slaven.^{xxxviii} En ook Anthony Reid spreekt in dat verband van de ‘extra-ordinarily high death rate for slaves.’^{xxxix} En dan hebben we het nog over de urbane slavernij, waar wellicht nog enige controle op was. Over de agrarische slavernij, waar de eigen jurisdictie van de slaveneigenaar ver ging en die in ieder geval oncontroleerbaar was, weten we hoegenaamd niets.

En het begint al helemaal op de slavernij in West-Indië te lijken, als we de historicus Gerrit Knaap van het Leidse KITLV lezen, die de stelling aandurfte, dat voor het economisch functioneren van de VOC-gebieden, slavernij van essentieel belang was, op z’n minst tot aan het begin van de negentiende eeuw en wellicht nog langer.

Toch is deze kant van de VOC geschiedenis geen deel geworden van de (publieke) canon van de VOC en zijn er geen aanwijzingen, dat het onderwerp in de toekomst meer aandacht zal krijgen van VOC-historici, hoewel er meer dan genoeg bronnenmateriaal over is te vinden.^{xl} Kennelijk koesteren we toch liever alleen die andere kant van het verhaal.

De VOC is een geloof

In dit verhaal heb ik een aantal kanttekeningen geplaatst bij het populaire imago van de Vereenigde Oostindische Compagnie, en daarmee indirect bij de grootscheepse viering van 400 jaar VOC. Ondanks toenemende kritiek op de grootsheid van de handelscompagnie, blijft het beeld dominant van de VOC als eerste moderne multinational, die Nederland in economische én in culturele opzichten heeft verrijkt. De VOC speelt een belangrijke rol in de verbeelding van het Nederlandse nationale verleden. Dat er het één en ander valt af te dingen op dit blinkende imago, kan blijkbaar geen afbreuk doen aan deze bron van nationale trots. Kennelijk heeft het iets van een nationaal geloof. En dit geloof wordt gekenmerkt door een zeer beperkte Nederlandse en nationalistische focus. Het doet weinig recht aan de complexiteit van wereldhistorische processen; bepaalde historische thema’s worden sterk overbelicht, terwijl weer andere worden weggelaten of onderbelicht; en de Aziatische en Afrikaanse context waarin de VOC actief was, blijft veelal beperkt tot decor voor het Néderlandse handelen. Wanneer we tenslotte stilstaan bij het feit, dat de VOC de basis legde voor nog eens anderhalve eeuw koloniale overheersing in grote delen van de gebieden waarin zij opereerde, dan lijkt de vraag gerechtvaardigd of een viering van 400 jaar VOC volgens de

huidige opzet inderdaad terecht is. Nu lijkt het meer een oefening in nationalisme die niet echt meer van deze tijd is. Moet je er dan helemaal geen aandacht meer aan besteden, of alleen nog naar de zwarte bladzijden kijken? Nee, dat denk ik niet, de geschiedenis is absoluut interessant en leerzaam genoeg, maar juist daarom zou ik willen voorstellen om nooit meer halve verhalen te vertellen: het hele verhaal is uiteindelijk veel herkenbaarder, minder buitensluitend en daarom oneindig veel leerzamer.

5.3 Paul van de Laar

Paul van de Laar studeerde maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 1991 op een bedrijfshistorisch proefschrift. In 2000 verscheen zijn boek *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw*. Sinds 1997 bekleedt hij de Jurriaanse leerstoel Geschiedenis van Rotterdam aan de Erasmus Universiteit, ingesteld vanwege de Stichting Bijzondere Leerstoel Roterodamum. Sinds september 2001 is hij tevens hoofd collecties en wetenschappelijke staf van het Historisch Museum Rotterdam.

Rotterdam en de VOC

‘Welk een wijsheid, welk een voorzichtigheid. Dagelijks bewondere ik mij over de doorzicht onzer voorouders -welk een vertier gaf zulks niet in de steden? De koopman, de handelaar, de ambachtsman deelden alle in de voordelen; de houtkopers en touwslagers, de pek- en teerverkopers, de wijnkopers, de brouwers, de boter- en kaaskopers, de ijzerkopers en yder groot of klein handelaar genoten de voordelen in steden, daar kamers gevestigd wierden. Uit de Indiën zelf wierden door de jongste matrozen een stukje chitz voor hunne meisjes, een stukje gingang of neteldoek voor de ouders tot een geschenk medegebracht. De scheepskapiteins en stuurlieden hadden enige gepermitteerde kisten yder na hun rang en staat, die zij vulden met winstgevendende goederen. De gepermitteerde retouren gaven daaruit al welvaart. Jan Maat wierd wel betaald en had lust om de compagnie te dienen. De bevelhebbers der schepen betaalden aanzienlijke overwinsten, en na 4 of 5 reizen te hebben gedaan, sleeten zij hun overige dagen met ruimte en geval in hun vaderland.’

Zo keek de Rotterdamse bejaarde regent Isaac van Teylingen, bewindhebber van de Kamer Rotterdam van 1780 tot 1795, in een van zijn lezingen uit 1809 op het succes van de VOC terug. De steden met een VOC-kamer hadden van de handel op Indië geprofiteerd. De VOC had hemzelf weinig profijt gebracht. Isaac bezat namelijk 10 hele ‘actien’ in de VOC, die hij voor 12.000 gulden per stuk had gekocht. Hij vond de aankoop niet ‘onbezonnen’, maar zoals velen met hem had hij de gang naar de beurs te laat ingezet. De VOC liep op zijn laatste benen en hij had zich door overdreven winstverwachtingen laten leiden. Maar zoals elke belegger weet: rendementen in het verleden behaald, bieden geen garantie voor de toekomst. Uiteindelijk verloor Isaac vrijwel zijn gehele kapitaal, toen de VOC eind 1799 faillieerde.

Krachtenbundeling

De VOC telde gedurende zijn bijna tweehonderd-jarige bestaan vele winnaars, maar ook veel verliezers. Dat gold ook voor de enthousiaste kooplieden, die aan het einde van de zestiende eeuw op lokaal niveau de financiële krachten bundelden en koopliedenorganisaties oprichtten om in compagnieverband handel op Oost-Indië te bedrijven. Deze koopliedenorganisaties - de directe voorgangers van de VOC - beconcurrerden elkaar in hevige mate en velen gingen failliet. Raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt onderkende het nadeel van concurrentie. Hij drong er bij de verdeelde Hollandse en Zeeuwse kooplieden op aan de krachten te bundelen, om te verhinderen dat zij aan de onderlinge concurrentiestrijd ten onder gingen. Hij keek daarbij verder dan het economisch belang van de koloniale handel en de direct daaruit voortvloeiende financiële baten voor de Republiek. Deze sluwe staatsman had tijdig in de gaten, dat krachtenbundeling van handelscompagnieën tevens de politiek-militaire belangen van de Staten-Generaal in Azië ten goede kwam. Uiteindelijk heeft dit argument niet de doorslag gegeven bij de oprichting, maar overheersten de economische belangen.

Verdeling van winst en zeggenschap

De kooplieden onderkenden de economische noodzaak van samenwerking; zij beseften dat deze eerste stap moest worden gezet. Het kostte niettemin nogal wat moeite om partijen tot overeenstemming te krijgen. Een grote dosis wantrouwen en stedelijke naijver bemoeilijkten de onderhandelingen. Knelpunten waren hoe de toekomstige winsten zouden worden verdeeld en welke stad de meeste bestuursfuncties zou bezetten.

Het octrooi van de Staten-Generaal uit 1602 combineerde de wens naar centralisatie van bestuur met behoud van stedelijke autonomie. De eenheid werd bereikt door oprichting van één onderneming met verregaande bevoegdheden. De Staten-Generaal stond de Compagnie toe forten te bouwen, legers uit te rusten en met Aziatische vorsten verdragen af te sluiten. Het octrooi beperkte de macht van Amsterdam. De Amsterdamse kamer, die meer dan de helft van het startkapitaal van bijna 6,5 miljoen gulden opbracht, moest genoeg nemen met de helft van de geoctrooierde activiteiten: het recht op uitreding en proviandering en bemanning van schepen en het recht op de helft van de verkooprechten van de retourwaren. Bij de verdeling van het aantal zetels in het hoofdbestuur, de roemruchte Heren XVII, kwam het octrooi de kleinere kamers tegemoet. Amsterdam kreeg acht van de zeventien zetels, Zeeland had recht op vier bestuursplaatsen en Delft, Enkhuizen, Hoorn en Rotterdam kregen elk een zetel in het bestuur. Deze kleinere kamers bezetten bovendien om beurten de zeventiende zetel. Het hoofdbestuur werd gekozen door bewindhebbers — feitelijk de actieve deelnemers die de schepen uitreedden en de financiële risico's liepen.

Het Rotterdamse aandeel

Uit de zetelverdeling blijkt dat Rotterdam tot de kleine kamers van de VOC behoorde. De stad bracht zelfs minder geld -173.000 gulden - bijeen dan Delft, Enkhuizen of Hoorn. Dankzij het octrooi van 1602 en de goede relaties tussen Van Oldenbarnevelt en Rotterdam verwierf de stad een groter aandeel in de opbrengsten van de Indische activiteiten dan waarop het volgens de bescheiden kapitaaldeelname, die minder dan 3% was, recht had. Diverse auteurs hebben zich afgevraagd, waarom deze stad zo weinig geld bijeen wist op te brengen. Vermoedelijk komt dit door de Rotterdamse particuliere financiering van de havenuitbreidingen. Een groot deel van het kapitaal was in grond, huizen en gebouwen vastgelegd. De haringreders die in het begin van de zestiende eeuw hun kapitaal hadden vergaard, investeerden liever in onroerend goed in de aanleg van nieuwe havens in de Waterstad en in bierbrouwerijen dan in de Oost Indiëvaart. Daarbij komt dat Rotterdams vermogende lieden enige jaren eerder weinig succes hadden behaald met de Voorcompagnieën. Bovendien laat zij zien dat kapitaalkrachtige Zuid-Nederlandse immigranten hun investeringen niet aan een bepaalde stad bonden, maar via hun uitgebreide familienetwerk zeer actief betrokken waren bij financiering van de Amsterdamse kamer.

Batavia als handelscentrum

De eerste VOC-expedities waren niet gericht op permanente vestiging in Azië, maar om de Portugezen uit de specerijenmarkt te drukken. De interesse ging vooral uit naar nootmuskaat, kruidnagel, foelie en peper. Nadat de eerste jaren het accent op de specerijhandel had gelegen, nam de behoefte toe om een gouverneur-generaal aan te stellen, die beter in staat zou zijn de economische en militaire macht te coördineren en daarmee de effectiviteit van de handelstromen in de archipel te vergroten. Na enige aanloopmoeilijkheden luidde de benoeming van de ambitieuze Jan Pieterszoon Coen in 1619 een nieuwe periode in. Hij streefde naar centralisatie in Batavia om van daaruit een inter-Aziatische handelsnetwerk op te zetten, dat in staat moest zijn de handel ter plekke te financieren. Dat gaf de VOC immers het grote voordeel, dat retourladingen van Azië naar de Republiek niet vanuit het eigen land

behoefden te worden gefinancierd - en de kapitaalslasten voor de bewindhebbers thuis verminderden. Dankzij Coens inspanningen werd Batavia het centrum van het 'Indische bedrijf', dat zich als een waaijer uitstrekte. Vanuit Batavia liepen de lijnen in verticale richting naar Perzië, India en Ceylon, Malakka, Achter-Indië, China en Japan, waarmee de VOC in 1609 contacten had aangeknoopt. De horizontale lijn liep van west naar oost, van Perzië, via India, Ceylon, Malakka en China naar Japan. Specerijen werden voornamelijk via de verticale lijn afgezet; Japanse producten liepen in hoofdzaak via de horizontale as naar India. Het octrooi van 1602 had een looptijd van 21 jaar. De vloten die de eerste jaren uitvoeren, profiteerden van de hoge prijzen van Indische waren. De voordelen van de specerijenhandel vloeiden niet naar de kleine beleggers toe. Pas na een eerste termijn van tien jaar zou dividend worden uitgekeerd, zodat de kleine investeerders, de participanten, geduld moesten hebben, wat velen met moeite konden opbrengen. De bewindhebbers ontvingen, totdat de regeling in 1623 bij de verlenging van het octrooi werd gewijzigd, als honorarium gezamenlijk 1% provisie van de uitredings- en exploitatiekosten, naast 1% van de verkopen van de retourladingen uit Indië. Zij hadden daarom minder direct belang bij dividenden. Door zoveel mogelijk winst binnen de onderneming te houden, vergrootten de bewindhebbers de financieringsmogelijkheden van de VOC in de archipel.

Onlangs de interne financieringspolitiek behaalde de VOC onvoldoende winst om de expansie in Azië te bekostigen. De bewindhebbers dekten het financieringstekort niet door uitbreiding van het kapitaal, maar door leningen uit te schrijven. Deze financieringspolitiek pakte desondanks goed uit. Rond 1630 overvleugelde de VOC de belangrijkste Europese mededingers en brak een periode van ongekende bloei aan. In het tweede kwart van de zeventiende eeuw concentreerde de inter-Aziatische handel zich in hoofdzaak op de ruilhandel van Indiaas textiel tegen Indische specerijen. Chinese ruwe zijde werd in Formosa tegen Japans zilver en koper geruild, waarna deze naar Nagasaki werd verscheept en daar in de VOC-fabriek verwerkt. Perzische zijde, die handelaren tegen Indische specerijen ruilden, kwam in hoofdzaak op de Europese markt terecht. Het ingenieuze ruil- en handelssysteem ging dus uit van een optimale benutting van Aziatische goederen- en geldstromen. Daar de VOC daarnaast het Aziatische peper- en specerijenverkeer naar Europa stevig in handen had, stabiliseerde de Compagnie de prijzen en daarmee de handelsmarges van de VOC-bewindhebbers. Dankzij de expansie van de handel in Azië, kon de VOC tussen 1630 en 1650 aanzienlijke winsten boeken, die vervolgens als werkkapitaal weer konden worden geherinvesteerd om goederen naar Europa te verschepen. Doordat bewindhebbers zelf minder in de uitrusting van schepen en handelskapitaal hoefden te investeren, namen de winsten toe en daarmee ook de dividenden. In de periode 1630-1650 bedroeg het gemiddelde rendement voor een belegger 7,7%.

Koffie, thee en textiel

Na de snelle ontwikkeling tot ongeveer halverwege de zeventiende eeuw brak een periode van relatieve stabiliteit aan. De Republiek bereikte het toppunt van haar macht en was dankzij de VOC uitgegroeid tot de belangrijkste koloniale speler in het Aziatische handelsweb. Ook nadien boekte de Compagnie gunstige resultaten, maar de winsten namen af doordat de uitrustings- en handhavingkosten sneller toenamen dan de revenuen. De inter-Aziatische handelswinsten bleven beschikbaar voor financiering van de retourgoederen, maar tegelijkertijd namen de kosten van de handelsoperaties toe. Dit was het gevolg van de uitbreiding van het compagniegebied door stichting van factorijen - 'comptoirs' - in Azië en de vestiging van een bevoorradingsstation op Kaap de Goede Hoop. Doordat uitbreiding van het handelsnetwerk ook gepaard ging met een toename van de militaire interventies, stegen de algemene beheers- en militaire kosten. Daardoor verminderden de winstmarges op Aziatische

goederen vanaf ongeveer 1670. De VOC was nog wel steeds winstgevend, maar de financiële weerstand nam af. Dit speelde zich af in een periode waarin het Aziatische handelsnetwerk onder druk kwam te staan door toenemende concurrentie vanuit Engeland. Bewindhebbers wisten dat het onmogelijk was om de grote winsten na 1680 vast te houden. Het getuigt van strategisch inzicht dat zij de structuur van het handelsbedrijf aan de gewijzigde omstandigheden aanpasten en van handel in traditionele koloniale gedeelte naar andere producten overstapten. Zij reageerden daarmee op smaakveranderingen en nieuwe modetrends na 1700. De vraag naar katoenen stoffen en smaakmakers als koffie en thee nam toe. Deze goederen verdrongen peper en fijne specerijen als de belangrijkste koloniale goederen. Tussen 1680 en 1720 zette de VOC meer en vooral grotere schepen in om al de nieuwe goederen naar Europa te kunnen verschepen. De toegevoegde waarde van de nieuwe goederen lag lager dan die van specerijen, zodat de VOC zich vooral als logistieke operator ging bekwaamen om zodoende de vervoerscapaciteit van de vloot zo goed mogelijk te benutten.

De omvang van de VOC-activiteiten nam weliswaar in volume toe, maar de stijging van de winst hield geen gelijke tred met de toename van de kosten. Na 1690 verhoogde de VOC tolheffingen en lokale belastingen om de lasten van het politieke-militaire koloniale bedrijf minder eenzijdig te laten drukken op de commerciële handelspoot, maar dit effect was gering. In vergelijking met de zeer winstgevende jaren voor 1670, verminderde het rendement van de VOC. In het laatste decennium van de zeventiende eeuw leed het 'Indische bedrijf', de inter-Aziatische handelspoot die vanuit Batavia werd bestierd, zelfs verlies. Dit bedrijf maakte weliswaar een deel van de exploitatiekosten van de handelsposten in Azië en het bevoorradingsstation in Kaap de Goede Hoop goed, maar na aftrek van deze omvangrijke kosten bleef er steeds minder over. De veilingopbrengsten in Nederland moesten nu voor een deel de verliezen van het 'Indische bedrijf' compenseren, maar dat ging steeds moeizamer. In de achttiende eeuw verslechterde de positie verder. Tussen 1730 en 1780 bedroegen de winsten nog maar een fractie van die van enkele decennia ervoor. Aandeelhouders waren gewend geraakt aan hoge dividenduitkeringen, maar daardoor bleef onvoldoende winst over om in het eigen bedrijf te investeren. Zoals elke potverterende onderneming die op te grote voet leeft, moest ook de VOC ervaren dat door op het eigen vermogen in te teren de rand van de afgrond snel is bereikt.

Het einde van de VOC

Het voor de financiële weerstandsvermogen en liquiditeitspositie van de onderneming funeste dividendbeleid was niet de enige zwakke kant van de VOC. Het schortte in toenemende mate aan een effectief bestuur. De centralisatie en coördinatie van het handelsverkeer vanuit Batavia werkten niet meer zo goed als in het begin van de zeventiende eeuw. Het bleek steeds minder effectief om alle goederenstromen naar Europa via de stapelmarkt in Batavia te laten lopen. Rechtstreekse verscheping naar Europa, zoals de Engelsen dat deden, was effectiever. Daarnaast was het boekhoudsysteem inadequaet en kon op basis van financiële informatie niet tijdig genoeg van koers worden veranderd. Evenmin voldeed het personeelsbeleid van de maatschappij en kampte het bedrijf met gebrek aan controle op personen die zich ten koste van de VOC verrijkten. Particuliere handel en corruptie waren gemeengoed, maar uiteindelijk niet van doorslaggevend belang om het verval van de Compagnie te verklaren. Ook in de hoogtijdagen van de VOC werd op grote schaal gefraudeerd, zodat het effect van de toename van het aantal fraudegevallen niet moet worden overdreven. Van groter belang was dat de moderne bewindhebbers minder zakenman en meer regent was geworden. Regenten opereerden in stedelijke netwerken en raakten bedreven in politieke spelletjes, maar hadden

steeds minder verstand van overzeese commerciële zaken en koloniale handel. Zij waren niet in staat om het beleid van de VOC te keren.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat door de Vierde Engelse oorlog (1780- 1784) de animo om de VOC als levensvatbare onderneming op te been te houden steeds geringer werd. De laatste zeeoorlog tussen Engeland en de Republiek beperkte de mogelijkheden van herstel van de Compagnie, doordat de VOC de bezittingen in India moest opgeven. Het effect van deze oorlog was daarmee veel groter dan de conflicten die zich voordien tussen Engeland en de Republiek hadden afgespeeld. Toch gaf de Vierde zeeoorlog niet de doorslag. Dat deden structurele factoren, zoals de veranderingen in het handelspatroon, waardoor de behoefte aan internationale stapelmarkten zoals die van Amsterdam afnam en de groeiende lasten van het territoriale bezit, dat de groei van de omzet en winstmarges te boven gingen. De VOC was een omvangrijke grote onderneming en kon het daardoor lang uithouden, maar uiteindelijk viel na bijna 200 jaar toch het doek toen de Staten-Generaal op 31 december 1799 het octrooi niet meer wilde verlengen.

Economisch belang

Het valt niet mee om de economische betekenis van de VOC voor de Republiek te bepalen. Ten eerste rijst de vraag welke variabelen in het onderzoek moeten worden meegenomen. Als daarover al overeenstemming bestaat, is de volgende vraag welke cijfers de onderzoekers dan ter beschikking staan. Terecht hebben De Vries en Van der Woude erop gewezen, dat cijfers gemakkelijk tot verkeerde conclusies aanleiding kunnen geven. Om een voorbeeld te geven: wat zegt het aantal schepen dat jaarlijks naar Indië voer? In aantal genomen, ging het jaarlijks maar om een beperkt aantal schepen. De Rotterdamse cijfers zijn wat dat betreft illustratief. Tussen 1602 en 1609 reedde de Rotterdamse Kamer drie schepen uit naar Indië. In de periode tot 1650 voer gemiddeld één schip per jaar uit Indië naar Rotterdam. Deze schepen brachten niet alleen goederen voor Rotterdam mee, maar vervoerden ook specerijen en waren voor VOC- kamers elders in het land. Omgekeerd was het zo, dat het grootste deel van de goederen die voor Rotterdam bestemd waren, door schepen van andere VOC-kamers werden aangevoerd.

Om de prestaties van de VOC-schepen te beoordelen, moet ook met de vervoersafstand rekening worden gehouden. Dan komt men tot een indrukwekkende omvang van *tonmijlen*, een gebruikelijke maatstaf om de productiviteit van een vloot te meten. De Vries en Van der Woude berekenden dat de VOC in 1770, toen de Compagnie haar grootste omvang bereikte, een kwart van de totale hoeveelheid tonmijlen van de Nederlandse vloot opeiste. De inter-Aziatische scheepvaart in de archipel is dan nog niet meegerekend

De VOC was ook een handelsonderneming, zodat het zinvol is om de bijdrage aan de totale buitenlandse handel van de Republiek te bestuderen. De Amsterdamse bewindhebber Cornelis van de Oudermeulen schatte dat de VOC in de jaren zeventig van de achttiende eeuw voor ongeveer 13% bij droeg aan de totale buitenlandse handel in de Republiek. Er zijn geen betrouwbare cijfers voorhanden om de prestaties van de Rotterdamse kamer afzonderlijk te beoordelen. Wel is bekend dat in de periode 1613-1795 vanuit Azië voor ruim 56 miljoen gulden aan goederen naar Rotterdam werd gezonden; dat is ongeveer het 1/16 deel van wat er in het Octrooi van 1602 was overeengekomen. De vraag is natuurlijk wat er in Rotterdam met deze goederen gebeurde. Werden deze door eigen kooplieden verhandeld of doorgevoerd naar andere stapelplaatsen in de Republiek? Of werden de goederen naar het buitenland geëxporteerd en wat betekende dat dan voor de stadseconomie? Deze vragen laten zich helaas nauwelijks op een bevredigende wijze beantwoorden. Bij de beantwoording moet bovendien rekening worden gehouden met het feit, dat de VOC uiteenlopende producten verhandelde en dat het pakket in de loop der tijd van samenstelling veranderde. Zeker is dat het relatieve

gewicht van de koloniale handel voor de stedelijke economieën in de loop der tijd toenam, zoals De Vries en Van der Woude laten zien.

De stedelijke economieën

De koloniale handel stabiliseerde zich rond 1650, na een periode van grote uitbreiding. Het aandeel van de Aziatische handel in de economie van de Republiek was toen relatief bescheiden. Tussen 1680 en 1730 - de periode van grote expansie die neerkwam op een uitbreiding van het scheepvaart- en handelsvolume en vergroting van het assortiment - nam het gewicht van de koloniale handel toe. Dit leidde ertoe dat het koloniale handelssysteem een steeds grotere economische rol ging spelen in de Republiek: de koloniale handel compenseerde de achteruitgang in het Europese goederen- en handelsverkeer. De nieuwe goederen namen de plaats in van de Europese stapelproducten haring, zout, textiel en hout uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, handelsproducten die voor Rotterdam altijd zeer belangrijk waren.

Op basis van gegevens van Cornelis van de Oudermeulen moet ervan worden uitgegaan, dat het merendeel van de in Rotterdam aangevoerde Aziatische goederen naar andere plaatsen in de Republiek en meestal daarbuiten werd geëxporteerd. Vermoedelijk verscheepte Rotterdam een deel van deze goederen naar Amsterdam, want Rotterdam vervoerde nauwelijks koloniale goederen naar Frankrijk, Engeland en Schotland. Voor een deel zullen Rotterdamse kooplieden de koloniale goederen via de Rijn naar Duitsland hebben geëxporteerd. Gezien het belang dat werd gehecht aan goede binnenvaartverbindingen tussen Amsterdam en Rotterdam, is het aannemelijk dat Rotterdam bovendien een deel van de koloniale stapelgoederen naar Amsterdam transporteerde.

Naarmate de omvang van de VOC als onderneming toenam en daarmee het aandeel van de koloniale producten in de economie van de Republiek, steeg het belang van het Aziatische bedrijf in de stedelijke economieën met een kamer. Deze steden profiteerden van leveranties van goederen en voorraden aan de VOC, terwijl de bouw van schepen compensatie bood voor de teruggang van de stedelijke nijverheid aan het einde van de zeventiende eeuw. De VOC verschaftte werk aan velen en beleggers incasseerden renten en dividenden - tussen 1660-1780 bijna 2 miljoen gulden per jaar. De VOC had daarmee een belangrijk aandeel in het op gang houden van de stedelijke economieën toen deze relatief achteruitgingen.

Investerings in Rotterdam

Rotterdamse bewindhebbers hebben vermoedelijk een behoorlijk rendement behaald uit de verkoop van de koloniale goederen. Na aftrek van de equipagekosten, de zogenoemde uitrusting van de VOC-schepen, bleef er een aanzienlijk winstsaldo over. De winstoverschotten kwamen voor een deel weer ten goede van de Rotterdamse economie. Schepen werden voor een deel uitgerust met goederen en grondstoffen - hout, ijzer, teer en dergelijke producten - die voor een deel buiten Rotterdam werden verkregen. Rotterdamse toeleveranciers profiteerden niettemin van de uitrusting van de schepen door de aanwezigheid van pakhuizen, touwslagerijen, leveranciers van scheepsbenodigdheden en andere bedrijven. Een bijzondere bron van werkgelegenheid en toegevoegde waarde in de vorm van uitbetaalde lonen was de scheepsbouw. Eind achttiende eeuw besteedde de Rotterdamse kamer jaarlijks zo'n 25.000 gulden aan uitrusting en bouw van schepen. Tot 1632 bezat Rotterdam geen eigen VOC-werf en deed de kamer een beroep op particuliere scheepsbouwers. Dat veranderde toen de Compagnie de beschikking kreeg over een eigen werf aan de Scheepmakershaven. Deze was op den duur ontoereikend om schepen van grotere afmetingen te bouwen, terwijl de vraag hiernaar aan het einde van de zeventiende eeuw was toegenomen. De vraag naar grotere scheepstypen kwam voort uit veranderingen in het goederen- en vervoerspatroon na 1680. Het

accent kwam toen te liggen op goedkoop transport van bulkgoederen die, in tegenstelling tot hoogwaardiger specerijen, in grote eenheden vervoerd moesten worden. Door de bouw van een nieuwe VOC-werf in het oosten van de stad, gelegen tussen Oostzeedijk en Buizengat, het tegenwoordige Boerengat, beschikte de VOC in 1694 over een moderne werf die beter was uitgerust voor de bouw van grotere schepen. Gemiddeld een keer in de twee jaar liep op een VOC-werf een schip van stapel.

De bouw van een VOC-schip vergde ongeveer vier maanden, zodat gemiddeld genomen de Rotterdamse werf, waar tussen de 150 en 200 mensen werkten, een groot gedeelte van het jaar bezet was. Ongeveer 4% van de Rotterdamse beroepsbevolking was rechtstreeks betrokken bij de scheepsbouw en een aanzienlijk deel was dus afhankelijk van de VOC.

Bij de eigenlijke scheepvaart waren nog veel meer mensen betrokken. Voor de stadseconomie was het natuurlijk van groot belang of de verdiensten van de zeelieden terugvloeiden naar de stad. Manon van der Heijden wijst erop dat een aanzienlijk deel van het inkomen van de matrozen naar huis werd verstuurd. De achterblijvers beschikten zodoende over middelen die rechtstreeks ten goede kwamen aan de stedelijke economie. Dat geldt ook voor de inkomsten van de door Perry Moree besproken Rotterdamse VOC-officieren. Het is echter giswerk om uit te maken welke deel van het verdiende inkomen van matrozen, officieren of hun achterblijvers in Rotterdam direct ten goede kwamen van de stad.

Van grotere betekenis dan de directe inkomsten van de zeelieden en officieren zijn ongetwijfeld de bedragen die de bewindhebbers via dividenden in de economie pompten. Voor een deel ging het om productieve investeringen, zoals bouwactiviteiten, verbeteringen van de infrastructuur van de stad (wegen, marktplaatsen, bruggen en dergelijke) maar ook investeringen die bedoeld waren om de uitstraling van Rotterdam als succesvolle koopstad te vergroten. Dat zijn niet-meetbare grootheden, die echter van groot belang zijn om de positie van de VOC voor een stad als Rotterdam te beoordelen.

Rotterdam en de VOC, een conclusie

De Rotterdamse kamer van de VOC moet worden gezien tegen de achtergrond van de ontwikkeling van Rotterdam aan het einde van de zestiende eeuw. De haringvisserij bracht Rotterdam zijn eerste grote welvaart en die maakte het mogelijk dat kooplieden zich op het gebied van de overzeese koopvaart konden gaan toeleggen. Het economisch potentieel van Rotterdam was weliswaar groot, het gemiddeld geaccumuleerd kapitaalvermogen van de haringkooplieden was in vergelijking met die van Middelburg en Amsterdam relatief nog beperkt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Rotterdamse kooplieden een bescheiden rol konden spelen in de oprichting van de VOC. Bovendien hadden de enkele zeer vermogende lieden enkele jaren voor het ontstaan van de VOC grote verliezen geleden in de Oost- en West-Indische handel. Wat dat betreft kwam de oprichting van de VOC misschien te vroeg. Want wie in het begin niet meedeed, had nauwelijks nog mogelijkheden om in compagnieverband van de handel met Indië te profiteren. Wie geld wilde verdienen aan de koloniale handel, moest dat buiten de VOC omdoen.

Zelfs als het overtuigende bewijs zou worden geleverd dat de directe economische betekenis van de Rotterdamse kamer gering was, is er voldoende indirect bewijs voorhanden om te concluderen dat de VOC een positieve invloed had op Rotterdamse stedelijke en economische ontwikkeling. Van de VOC ging een stimulerende werking uit naar andere sectoren van de stedelijke economie, die niet direct gerelateerd konden worden aan de handel op Indië. Ook maakte de VOC het mogelijk dat de Rotterdamse elite zich kon uitbreiden doordat meer kooplieden toegang kregen tot het keurkorps van regenten.

Na 1680 nam het belang van de koloniale handel toe, maar Rotterdam profiteerde daar minder van dan Amsterdam. Daar staat tegenover dat Rotterdam, in vergelijking met andere kleine steden met een VOC -kamer, minder afhankelijk was van de VOC. Rotterdam had zich inmiddels als op andere takken van nijverheid geconcentreerd, zoals de bierbrouwerijen, de suikerraffinaderij, de tabaks- en loodwitnijverheid –en branderijen; allemaal takken van nijverheid, die ervoor zorgden dat Rotterdam in de achttiende eeuw toch nog in de buurt van Amsterdam kon blijven.

Helaas beschikken we niet over voldoende cijfermateriaal, maar de VOC blijft ook voor Rotterdam een heel interessant object om erover te speculeren.

Literatuur

Manon van der Heijden en Paul van de Laar (red.), *Rotterdamers en de VOC. Handelscompagnie, stad en burgers (1600-1800)* (Amsterdam 2002)
Vries, Jan de en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995)

5.4 Vragen en discussie, 12 september 2002

De discussie werd opgenomen op een cassettebandje. Helaas zijn de vragen vanuit het publiek daarop onverstaaanbaar. Maar de antwoorden van Alex van Stipriaan en Paul van de Laar maken duidelijk welke thema's voor de aanwezigen van belang waren. Sylvia Pessireron trad op als gespreksleidster.

Over slavernij in Azië

Van Stipriaan: 'De afschaffing van de slavernij in 1863 gold voor het hele imperium, dus ook in Azië. In sommige Aziatische gebiedsdelen bestond het al langere tijd niet meer, in andere delen is het ook na 1863 nog doorgedaan. De slaven in Indonesië kwamen uit andere gebieden van Azië, bijvoorbeeld uit Bengalen. Maar ook Balinezen die naar Batavia werden gebracht, kwamen terecht in een heel andere cultuur met een heel andere taal. De slaven zijn na de afschaffing waarschijnlijk gebleven om als betaalde arbeider in de landbouw of de mijnbouw te werken. Maar ik weet niet of daar publicaties over zijn verschenen.'

'Er zijn nauwelijks Afrikanen naar Indonesië vervoerd, wel zijn er Indonesiërs naar de Kaapkolonie gebracht. Je kunt dat nog steeds zien aan bepaalde gerechten die gemaakt worden in met name de Kaap.'

Het succesvolle imago van de VOC

Van Stipriaan: 'Ik denk dat het moeilijk is om dat beeld te ondergraven, omdat het zo prettig is te benadrukken waarin een klein landje groot kan zijn. Ik stel me voor dat er in het huidige tijdsgewricht, met discussies over de multiculturele samenleving en de eenwording van Europa, steeds meer vraag is naar dit soort verhalen. Dat gebeurt niet heel bewust, maar mensen hebben behoefte aan eenheid in een situatie waarin de nationale identiteit verwatert.'

Van de Laar: 'De praktijk van de VOC is overgenomen door de Nederlandse Handelmaatschappij (NHM). Het cultuurstelsel, het consignatiestelsel en de bevoorrechtiging van de Nederlandse vlag zijn een direct gevolg van pogingen om de economische uitbating van de Indische archipel voort te zetten. De Nederlandse aandeelhouders, een nieuwe klasse, bleven proberen om hun koloniale macht uit te buiten en deden dat met veel succes. De staatsschuld in de eerste helft van de negentiende eeuw is afgelost met Indische baten. De uitbuiting ging gewoon door, zij het dat men gebruik maakte van de nieuwe verhoudingen tussen arbeid en kapitaal, die door de industriële revolutie mogelijk zijn geworden. Banken zijn groot geworden door de financiering van de textielindustrie, Twentse katoentjes werden geëxporteerd naar de archipel. Nedlloyd is een voortzetting van de Nederlandse stoomvaartmaatschappij. De koloniale verhoudingen hebben tot de Eerste Wereldoorlog een grote rol gespeeld in de Nederlandse economie, een belangrijk deel van de groei was daaraan te danken. Niet voor niets zei men in de periode tussen de twee wereldoorlogen: 'Indonesië verloren, rampspoed geboren.'

Naar slavernij in het VOC-gebied is nog weinig onderzoek gedaan

Van Stipriaan: 'Er is heel veel materiaal nog niet onderzocht. Dat lijkt misschien een bewust complot, maar dat is het niet. De archieven van de voormalige koloniën bevinden zich allemaal in Nederland. In de studiezaal van het Nationaal Archief in Den Haag zie je onderzoekers afkomstig uit alle landen waar de VOC een rol heeft gespeeld.'

Van de Laar: 'Economische historici hebben zich geconcentreerd op functie van Amsterdam als centrum van economische macht, op wat de stapelhandel betekende voor de Republiek. Men was minder geïnteresseerd in wat er in dáár gebeurde.'

Van Stipriaan: 'De kwantificering van de inter-Aziatische handel is nog maar sinds kort onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. Voorheen ging het vooral om de handel tussen

Azië en Nederland. In Indonesië wordt vooral onderzoek gedaan naar opstanden, verzet en beginnend nationalisme. Dat wordt ook gestimuleerd door de Indonesische overheid.’

Meer kanten van het verhaal vertellen

Stipriaan: ‘Veel landen waar de VOC actief is geweest, willen niet meedoen met de herdenking van 400 jaar VOC. In wezen ervaart men de wijze waarop de herdenking is georganiseerd als respectloos, omdat er een verhaal verteld wordt waarin men zichzelf niet herkent. Misschien bereik je meer door te zeggen: er zitten vele kanten aan de geschiedenis. Dat is ook lastig, en misschien reden om kwaad te worden op elkaar, maar dan is er in ieder geval contact. Nu trekt eenieder zich terug in zijn eigen versie van het verleden en zegt tegen de anderen: bekijk het maar.’

Van de Laar: ‘De Nederlandse regering had in plaats van al die herdenkingen geld moeten steken in serieus onderzoek ter plekke. Dat bedrijven geld steken in de viering is best, maar de overheid had nu juist die kant kunnen belichten. Dat heeft men laten liggen.’

‘De geschiedenis wordt op die manier veel interessanter, omdat je onderzoek doet in een veel breder internationaal perspectief. Al die bedrijfsgeschiedenis, dat weten we nu zo langzamerhand wel, dat is niet meer zo interessant. In Azië wachten de interessante onderzoeksmogelijkheden.’

Van Stipriaan: ‘Het is jammer dat dit jaar niemand de kans gegrepen heeft om subsidie aan te vragen om onderzoek te doen naar de andere kant van deze geschiedenis.’

Pessireron: ‘Vanuit de Molukse gemeenschap zijn er ontzettend veel initiatieven geweest om de andere kant van de VOC te laten zien. Dergelijke lezingen hebben in ieder geval in Amsterdam heel vaak plaats gevonden.’

Van de Laar: ‘Dergelijke aandacht is er wel geweest, maar die viel in het niet bij het verpletterende imago dat de VOC kreeg toegedicht. Wethouder Nico Janssens noemde de VOC zelfs in verband met de aanleg van de tweede Maasvlakte: ‘Waar zouden de jongens van Coen geweest zijn als ze hadden gedacht als de huidige ondernemers,’ zei hij. Je ziet dat de VOC in de sfeer van pure Holland-promotie terecht komt. Dat is zo’n *overkill* aan eenzijdige berichtgeving dat alle genuanceerde bijdragen die er ongetwijfeld geweest zijn, uit het zicht verdwijnen. Daarom is een avond als deze zo zinvol.’

Kolonialisme in de schoolboeken

Van Stipriaan: ‘Ik heb mijn verhaal gebaseerd op boeken en artikelen die er lang zijn, maar die blijkbaar niets hebben veranderd aan de populaire beeldvorming. Het VOC-imago is onaantastbaar omdat er behoefte is aan een dergelijk beeld. Niet omdat kritische wetenschap wordt geboycot door de overheid. Tenslotte heeft de vorige regering het slavernijmonument mogelijk gemaakt en min of meer excuses aangeboden.’

‘Het is geen onderwerp waar je momenteel mee scoort, er is een soort onverschilligheid over. Je zult actie moeten voeren om dingen te veranderen, bij grote uitgevers, bij ministeries. Er wordt bijvoorbeeld hard gewerkt om de slavernij in het Atlantisch gebied op een andere manier in de schoolboeken te krijgen. En je ziet ook dat Indonesië daarin op een heel andere manier wordt behandeld dan vijftig jaar geleden.’

‘Ik zal zelf nooit spreken over De Ware Geschiedenis, want die bestaat niet. Ik geloof dat er heel veel geschiedenissen bestaan, verschillende verhalen met verschillende perspectieven. Bepaalde geschiedenissen worden voor het voetlicht gebracht, andere worden ondergesneeuwd, bewust of onbewust.’

‘Ik denk dat het onderwijs een belangrijke rol heeft in het voor het voetlicht brengen van die verhalen. In het Theater de Evenaar (onderdeel van het Wereldmuseum Rotterdam) kun je prachtige avonden organiseren, maar je weet dat daar een publiek komt dat al lang op de hoogte is. De winst van de afgelopen jaren is, dat de Afrikaanse/Surinaamse verhalen over de

spin Anansi op veel basisscholen verteld worden. Op die manier bereik je een heel groot publiek.'

VOC en kritische bedrijfsvoering

Van de Laar: 'Het vervelende is dat studenten bedrijfseconomie dat soort genuanceerdheid nauwelijks wordt bijgebracht. De historische voorbeelden worden te gemakkelijk naar het heden toe geïnterpreteerd, waarbij vooral oog is voor de economische successen van de eerste multinationals. Binnenkort spreek ik voor een groep bedrijfseconomen die willen weten wat zij van de VOC kunnen leren. Men wil vooral van mij het succesverhaal horen. Maar ik zal hen ook vertellen over de keerzijde van het VOC-ondernemerschap. De VOC kan multinationale ondernemingen leren hoe belangrijk maatschappelijk verantwoord ondernemen is. Je zou kunnen zeggen dat Unilever die al heeft geleerd, zij brengen geen producten op de markt waarbij kinderarbeid betrokken is. De les van de VOC is, dat je bedrijf je eigen grenzen moet stellen, je moet zelf kritische normen en waarden in je bedrijfsvoering integreren en deze niet beperken tot een verantwoord financieel beleid.'

6.1 ‘Economisch nut is de maatstaf in Nederland.’

Vernon Daal was in 2002 tweemaal gespreksleider bij de discussies van Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst. Hij is geboren op Curaçao, studeerde bouwkunde in Delft en zat vier jaar lang voor Groenlinks in de Rotterdamse gemeenteraad. Tegenwoordig werkt hij als stafmedewerker bij de Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting van de gemeente Rotterdam.

‘Ik vind Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst een goed initiatief. De sfeer in Rotterdam ten aanzien van migranten is er steeds meer een van: ‘jullie moeten je aanpassen’. Het platform heeft een heel andere boodschap, het vraagt wederzijds begrip, ook voor wat er in verleden is gebeurd. Het is belangrijk is dat er heel precies over toen gesproken wordt, feitelijk en op een beschaafd niveau.’

Is dat zinvol? De lezingen en discussies zijn in zekere zin preken voor eigen parochie.

‘De lezingen worden natuurlijk voor een beperkte groep mensen georganiseerd, maar dat is prima. Als je dit soort evenementen breder organiseert, verliest het concentratie. Daarbij zie je dat tijdens de discussies de meningen toch nog ver uit een liggen en dat mensen op verschillende niveaus naar antwoorden zoeken. De historicus Hugo s’Jacob spreekt heel rationeel over zijn onderwerp en weigert te zeggen dat de VOC ook veel leed heeft veroorzaakt. Die erkenning is voor het publiek in de zaal echter heel belangrijk. Natuurlijk kan en mag een schuldvraag nooit zomaar op kinderen of kleinkinderen van ouders worden afgewenteld. Maar je kunt wél erkennen dat achterstand en achterstelling tussen bepaalde groepen migranten en Nederlanders mede voortkomen uit de verhoudingen in de koloniale tijd.’

Winstbejag

Daal mist in de discussies de bereidheid tot toenadering. ‘Veel Nederlanders hebben nog steeds moeite met Duitsers,’ zegt Daal, ‘Maar ze vergeten te snel dat de slavernij ook nog niet zo lang geleden is afgeschaft.’

Anders dan in de discussies over het slavernijverleden wordt de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog niet gekoppeld aan een achtergestelde positie van de Nederlanders.

‘Het waren dan ook niet de Nederlanders die het zwaarst hebben geleden tijdens de oorlog, maar de Joden. Zij gaan dan ook op een heel andere manier met de oorlog om. Bewustwording hangt altijd samen met geschiedenis, je bent nu eenmaal deels een product van patronen en gewoontes uit het verleden. In het verhaal van s’Jacob zie je hoe belangrijk winstbejag is voor Nederland. Die handelsgeest is van grote waarde, maar er zit een zwakke kant aan: men heeft de neiging heel ver te gaan, ten koste van anderen. Migrantengroepen worden voortdurend op een pijnlijke manier herinnerd aan dat verleden, maar voor een nuchtere, calvinistische Hollander is het blijkbaar heel lastig om er iets mee te doen.’

Hoe komt dat?

‘Economisch nut is de maatstaf, dat is dan ook de link met het huidige integratiebeleid. We haalden gastarbeiders naar Nederland omdat ze goedkope arbeid konden leveren, verder waren we niet in ze geïnteresseerd. Nu een deel van hen niets meer oplevert, kunnen ze eigenlijk wel weer gaan.’ s’Jacob zegt dat het 400 jaar geleden alleen maar ging om de handel en economie en dat is nu nog niet veel anders.’

De kloof tussen zwart en blank

‘Mijn oma woonde vroeger in een volkswijk in Willemstad, een wijk die inmiddels sterk achteruit is gegaan. Ik was veel bij haar en speelde vaak op straat, als blanke Curaçaoënaar had ik allemaal donkere vrienden. Dat we heel verschillend waren, bleek echter pas op mijn

twaaftde, toen duidelijk werd dat ik als enige naar het VWO zou gaan - de andere kinderen gingen naar beroepsopleidingen. Pas toen drong het tot me door dat de meeste blanken op de beste plekken op het eiland woonden, in de mooiste huizen. Ze bekleedden de beste posities. Ik merkte dat volwassenen mij en deze vrienden anders benaderden. Ik zocht naar een verklaring.'

Wanneer kreeg je daar een antwoord op?

'Ik heb op katholieke scholen gezeten. De cultuur op deze scholen zou ik typeren als dubbel hypocriet. Scholen daar ademden toen een sfeer uit van westerse superioriteit en die wordt niet door het katholicisme bestreden. Voor mijn afstuderen aan de Technische Universiteit Delft heb ik daarom een programma van eisen geformuleerd voor een cultureel centrum op Curaçao, midden op het Brionplein, in het centrum van Willemstad. Een betekenisvolle plek, omdat dit plein een middelpunt was in de rellen die uitbraken in 1969 (uit protest tegen de raciale ongelijkheid en de grote verschillen in welvaart). Ik ben de geschiedenis in gedoken en ontdekte dat er indertijd zeer eenzijdig is geschreven over die opstand. Inmiddels is er wel wat veranderd, al wordt er op scholen nog heel veel uit oude Nederlandse boeken gewerkt. Voor mij was het aanleiding om gesprekken met direct betrokkenen, zoals de schrijver/dichter Ellis Juliana te voeren. Daarin vertelden zij over wat slavernij voor hen betekende. Ze spraken hun verontrusting uit, omdat er zo weinig bekend was over wat er precies gebeurd was, dat er grote aantallen mensen waren vermoord. En ze hekelden de verdeel- en heers politiek en het superioriteitsgevoel van de koloniale Nederlanders, dat werd gelegitimeerd door het geloof. Het prachtige boek van Arthur Japin, 'De zwarte met het witte hart', beschrijft ook hoe subtiel dat werkt. Ik werd me er door die gesprekken van bewust dat ik altijd maar de helft van het verhaal had gehoord.'

Moet er op scholen aandacht zijn voor de achtergronden van migratie?

'Ik denk dat het belangrijk is dat er veel aandacht is voor sociale geschiedenis, en de gevolgen daarvan voor het heden. Voor het samenleven, voor het kweken van begrip voor elkaar is kennis van die sociale processen heel belangrijk, belangrijker dan kennis van historische feiten. Wanneer je snapt wat de diaspora voor Joden betekent, krijg je ook inzicht in de redenen die anderen hebben om weg te gaan uit hun land. Daarbij is het belangrijk om te laten zien dat er altijd twee kanten aan een verhaal zitten. Je kunt niet sec de geschiedenis van de immigratie van Nederlanders naar Amerika behandelen en daarbij het pijnlijke verhaal van de Amerikaanse Indianen achterwege laten. Dat is moeilijk omdat het een pijnlijke geschiedenis is, die een keerzijde van Amerika's nationale trots weergeeft.'

Daal noemt ook het voorbeeld van autochtone Rotterdammers in IJsselmonde, die grote moeite hebben met de komst van de vele nieuwkomers. 'Wederzijds begrip vraagt dat slachtoffers in staat moeten zijn om te verwoorden wat hen is overkomen zonder gelijk over schuld te praten. Inzicht kun je niet opdringen, je kunt iemand hooguit helpen om tot inzicht te komen.'

Geschiedenis is een goed hulpmiddel om te discussiëren over wie we zijn?

'Geschiedenis ordent de wereld van nu. De samenleving is laag voor laag opgebouwd; door die lagen af te pellen, begrijp je hoe de wereld in elkaar zit. Met kennis van de geschiedenis heb je een prachtig instrument om jezelf en je omgeving te begrijpen. Dat is een stap naar zelfredzaamheid.'

6.2.1 Hugo s'Jacob

Hugo s' Jacob werkt bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis aan de publicatie van de missiven van de VOC; de brieven waarin Gouverneur-Generaal en Raden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie aan de Heren XVII verslag doen over de activiteiten in Azië en Zuid-Afrika. s'Jacob is auteur van *De Nederlanders in Kerala (1976)* en van *The Rajas of Cochin 1663-1720 (2000)*.

Nederlanders en hun koloniën: opvattingen door de jaren heen

Ik hoop dat ik u niet beledig, wanneer ik zeg dat ik mij voel, zoals toen ik op een schoolavond de hoofdrol speelde in 'Don Quichotte op de bruiloft van Camacho'. Ik hoop dat ik vanavond niet weer een Don Quichotte zal zijn en ga strijden tegen opvattingen over het koloniaal verleden van Nederland die ik mijzelf inbeeld. Dit verleden heeft inderdaad betreurenswaardige momenten, maar ook momenten die tot nadenken stemmen, of waar een zekere trots past.

De geschiedenis van de VOC is een geschiedenis die zich afspeelt in andere tijden. Het is belangrijk dat we ons dat realiseren. We moeten niet onze opvattingen en ideeën onmiddellijk in het verleden gaan plaatsen, maar proberen de andere tijden tot hun recht te laten komen. Er is mij gevraagd een overzicht te geven van de Nederlandse koloniale geschiedenis. In mijn verhaal zal de nadruk liggen op de expansie en het kolonialisme in Azië. Als je kijkt naar de grootte van het gebied, het aantal mensen dat er woonde en dat erbij betrokken was, dan is de Nederlandse aanwezigheid daar veel belangrijker geweest dan in de West. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat de Surinaamse of Antilliaanse geschiedenis onbelangrijk is.

Rijkdom vergaren (1600-1800)

Mijn stelling luidt: De rechtvaardiging van de Nederlandse overzeese expansie en het kolonialisme is naar gelang de tijd voortdurend aan verandering onderhevig geweest. Ik heb het verhaal dat ik wil vertellen in drie tijdvakken verdeeld. De eerste periode is die van 1600 tot en met 1800. De eerste schipvaart is de reis van Cornelis de Houtman en Pieter Dirksz. Keyser in 1595, via de Kaap naar Bantam, op de westpunt van Java. Daarbij is het belangrijk je te realiseren, dat de Nederlanders niet de eerste waren. De Portugezen waren ons voor; zij hadden al verschillende vestigingen in Azië.

Nederlanders begonnen op Azië te varen, omdat er een goede markt was voor fijne specerijen; er viel wat te verdienen. Daar kwam bij dat er oorlog gevoerd werd tegen Spanje, dat toen nog (van 1580 tot 1640) verbonden was met Portugal. Als afbreuk gedaan werd aan de Portugese invloed in Azië, ondervond Spanje daar hinder van. In de West ging het vooral om het zout, dat aan de Latijns-Amerikaanse kust gewonnen werd. Verder bood de West de mogelijkheid om handel te drijven in de Spaanse koloniën. Tenslotte was er de kaapvaart, waarbij vijanden op het water bestreden werden in opdracht van de Prins van Oranje.

Als we kijken naar wat nu de essentie is van die eerste periode, dan is er nog geen sprake van vrijhandel, maar van mercantilisme: winst door macht. De heersende opvatting was, dat een staat moest proberen om zoveel mogelijk van de rijkdommen op aarde naar zich toe te trekken.

Om die reden bestreden West-Europese staten elkaar te vuur en te zwaard; denkt u maar aan de oorlogen die gevoerd zijn tussen de Republiek der Nederlanden en Engeland.

Handelsbelangen en visserij speelden daarin een zeer belangrijke rol. Ik wil dit idee van mercantilisme toespitsen aan de hand van een historische figuur, wiens naam in deze zaal

waarschijnlijk een gruwel is: Jan Pietersz. Coen. Hij had grootse ideeën over de aanwezigheid van de Nederlanders in Azië en wilde particuliere Nederlanders in Azië als vrijburgers handel laten drijven naast en met de VOC. Daar is eigenlijk niets van terecht gekomen, omdat Nederlanders helemaal niet naar Azië wilden trekken. In de Republiek viel immers genoeg te verdienen. Maar het plan van Jan Pietersz. Coen illustreert de opvatting dat er door een land zoveel mogelijk rijkdom vergaard moet worden.

Bezit rendabel maken (1800-1870)

In de tweede periode gaan de activiteiten zoals de Verenigde Oost-Indische Compagnie die had bedreven, gewoon door en blijft ook de manier van besturen hetzelfde. Maar economisch verandert er veel. In Nederland werden felle discussies gevoerd over de manier waarop de bezittingen overzee rendabel gemaakt zouden kunnen worden voor Nederland. De rechtvaardiging voor het bezit van de koloniën was de exploitatie ten gunste van het moederland. Maar in het begin van de negentiende eeuw waren de bezittingen overzee eerder een molensteen om de hals van het jonge Koninkrijk der Nederlanden en men zocht naar een manier om daar verandering in te brengen. Koning Willem I gaf Johannes Graaf van den Bosch de opdracht om daarvoor een systeem uit te denken. Hij deed dat voor zowel de West als voor de Oost. In de West wilde hij het bestuur centraliseren in Paramaribo, dat daarmee de hoofdplaats van alle Nederlandse bezittingen in de West zou worden, zodat die efficiënter bestuurd zouden worden. Deze plannen zijn zowel bestuurlijk als financieel mislukt. De plannen die door Van den Bosch zijn ontwikkeld voor Azië, het cultuurstelsel, zijn vanuit Nederlands oogpunt heel goed uitgevallen. Het cultuurstelsel (1830) was een methode waarbij de Nederlandse overheid voorschreef dat er op een bepaald moment suiker, indigo of koffie verbouwd moest worden, omdat daar op de wereldmarkt vraag naar was. Als er handel is, zijn er ook inkomsten en die werden door Nederland afgeroomd. Dat gebeurde via het innen van inkomsten in natura, want geld was er eigenlijk nog niet in de samenleving. We moeten ons wel realiseren, dat het cultuurstelsel alleen voor bepaalde delen van Java gold, bepaalde vorstelijke gebieden zoals Djokjakarta vielen er buiten. Ook in de rest van het huidige Indonesië heeft het cultuurstelsel geen enkele rol gespeeld. Toen Koning Leopold II van België zich over de Kongo ontfermde, heeft hij daarbij sterk gelet op de manier waarop het cultuurstelsel op Java werkte. De methode was dus een voorbeeld voor andere koloniale mogendheden.

Welvaart door wereldhandel (1870-1940)

In de derde periode 1870-1940 waren de ideeën over economische ontwikkeling sterk veranderd. De leidende opvatting was dat het voor beide partijen het beste is, wanneer er vrije handel is met elkaar concurrerende partijen. De overheid bemoeit zich zo min mogelijk met die activiteiten. In Nederland werden die liberale ideeën eveneens omarmd, met als gevolg dat men van het cultuurstelsel afwilde, waar zowel overheid en de traditionele Indonesische hoofden een rol in speelden. Vrije ondernemers moesten de kans krijgen om in Nederlands-Indië grond te verwerven om plantages of ondernemingen op te zetten. Het idee was ook, dat door die particuliere exploitatie Indië zou worden opgenomen in het wereldverkeer. Want dat was het nieuwe ideaal, dat ook Indië voordeel van de contacten tussen landen in de wereld zou ondervinden. De andere kant van het verhaal is, dat er nieuwe ideeën waren over de taak van de overheid in de koloniën: de ethische politiek. De ethische politiek – die overigens voor het eerst werd geformuleerd door de antirevolutionaire kiesvereniging – vond het de taak van de kolonisator om de bevolking in de kolonie te verheffen door haar economische positie te verbeteren. Dat betekende ook dat de bestuursambtenaren de lokale bevolking wilden beschermen tegen uitbuiting door particuliere ondernemers. De positie van de ambtenaren van het binnenlandse bestuur in Nederlands-Indië

werd zo heel ambivalent; ze moesten de particuliere ondernemers controleren met wie ze zich zo verbonden voelden.

De ethische politiek is ook nauw verbonden met wat de ereschuld wordt genoemd. Een advocaat die in Indië veel geld had verdiend, Conrad Theodoor van Deventer (1857-1897) schreef in een artikel, dat de Indische bevolking geholpen moest worden met bijvoorbeeld onderwijs en gezondheidszorg. Hij vond dat daaraan een som, gelijk aan wat sinds 1768 in Indië was verdiend, besteed zou moeten worden.

Als je de koloniale ethiek tussen 1870 en 1940 zou willen samenvatten, dan was de morele rechtvaardiging de opnemng van Nederlands-Indië in het wereldverkeer. Dat zou welvaart brengen, zowel voor de bevolking van Indië als voor die in Nederland. De West was in vergelijking met Oost een zorgenkind. Nadat de slavernij in 1863 was afgeschaft, werden er arbeidskrachten gerekruteerd in Brits-Indië, maar ook in de eigen kolonie, op Java. De Hindostanen en Javanen zijn dus na de afschaffing van de slavernij deel uit gaan maken van de Surinaamse samenleving.

Hedendaags wetenschappelijk kader

Ik heb getracht een overzicht te geven van drie periodes koloniaal denken: het mercantilisme (1600-1800), het rendabel maken van de kolonie (1800-1870) en het streven om de welvaart in Nederlands-Indië en Nederland te verbeteren door Nederlands-Indië op te nemen in de wereldhandel (1870-1940). De rechtvaardiging voor de koloniale activiteiten is door de tijd heen heel verschillend geweest. Het zelfde geldt voor de beoordeling door historici. Zij houden zich met betrekking tot expansie en kolonialisme bezig met twee zaken. In de eerste plaats is dat het ontstaan van de wereldeconomie. Verschillende gebieden in de wereld hadden gesloten economische systemen, die door expansie en kolonialisme met elkaar in contact worden gebracht. Zo ontstaat er langzamerhand een wereldeconomie. In de tweede plaats is dat globalisering, die al zichtbaar is doordat we allemaal hamburgers eten en cola drinken. Tegenwoordig wordt er ook veel actie gevoerd tegen globalisering, omdat deze ook veel nadelen heeft. Maar het is wel een onderwerp waar historici zich op het ogenblik veel mee bezig houden, vooral op macro-niveau.

Stellingen

Ik heb u een kader willen geven voor de Nederlandse expansie en het kolonialisme. Ik wil mijn verhaal afsluiten met twee stellingen.

1. De rechtvaardiging van de Nederlandse overzeese expansie en het kolonialisme is naar gelang de tijd voortdurend aan verandering onderhevig geweest.
2. Een historisch-wetenschappelijk oordeel over de Nederlandse overzeese expansie en het kolonialisme verschilt fundamenteel van de beeldvorming verbonden met de beleving van identiteit.

6.2.2 Susan Legêne

Susan Legêne werkt bij het Tropenmuseum van het Koninklijk Instituut voor de Tropen en is auteur van *De bagage van Blomhoff en Van Breugel; Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme*, dat is gebaseerd op het onderzoek waarmee zij in 1998 promoveerde.

Nederland is een koloniale natie

‘Als de Nederlandse vlag op alle stranden heeft gewapperd, waarom is het Nederlands dan geen wereldtaal geworden?’ (*Cynthia McLeod*)

Het verhaal dat ik ga houden, waaiert met opzet breed uit; ik vraag u mij daarin te volgen teneinde mijn stelling te kunnen toelichten, dat Nederland een koloniale natie is. Ik bedoel dus niet dat Nederland niet een koloniale natie *was*, maar het nog steeds is. Om dat toe te lichten, kom ik met voorbeelden uit allerlei hoeken van de wereld, die allemaal in Nederland bij elkaar komen en hier begrepen moeten worden. Als het over kolonialisme gaat, hebben we helaas meestal te maken met een gespecialiseerde vorm van geschiedschrijving en met talloze specialisten, die allemaal op deelgebieden, over bepaalde landen of tijden, wat weten. Het is belangrijk om die kennis in het bredere kader van een *Nederlandse* geschiedenis te plaatsen. Mijn stelling is dat het kolonialisme een cruciale rol heeft gespeeld in de vorming van de Nederlandse natie vanaf 1815, het moment dat Willem I de eerste koning werd. Zonder het kolonialisme zou Nederland niet zijn, wat het nu is.

Voorbeelden uit de negentiende eeuw

Onze bijeenkomst van vanavond vindt plaats in de Centrale Bibliotheek, een echte belevenisbibliotheek. Om daar bij aan te sluiten, zal ik mijn verhaal illustreren aan de hand van zes geschriften: een brief, een bestelling, een overdrachtspapier, een boekhouding, een alfabet en een gedicht. Laat ik ze eerst presenteren als historische documenten.

De eerste, een brief, is geschreven door een Japanse vrouw, Hana, en gericht aan Jan Cock Blomhoff, mijnheer Ka genoemd, tussen 1817 en 1824. De brief is in het Japans geschreven, de ontvanger van de brief heeft er hier en daar Nederlandse woordjes bij gekrabbeld. Jan Cock Blomhoff verbleef op Decima vanwege het Nederlandse handelsmonopolie aldaar (1641-1854). De brief illustreert hoe geïsoleerd de Nederlanders op dat kleine eilandje voor de kust van Japan zaten. Ze mochten er niet vanaf en mochten ook geen Japans leren, ze dreven alleen handel.

Het tweede document is een bestelling, ‘de Eisch van de keizer’ genaamd, uit 1827. Het vertelt ons hoe dat handelscontact tussen Japanners en Nederlanders in zijn werk ging. De keizer gaf ieder jaar op wat hij wilde hebben en hoe hij dat wilde hebben. Bestelde de keizer een klok, dan werd omstandig beschreven hoe die klok eruit moest zien. De bestelling eindigt met ‘Deze artikelen moeten aanstaande jaar zonder fout aangebragt worden.’ Dit soort bestellingen werden afgehandeld door de VOC en na de opheffing daarvan via andere handelskanalen.

Het derde historische document is een verklaring van echtheid van de kris van Prins Dipanegara. De verklaring is geschreven in het Javaans en er zit een vertaling mét uitleg bij in het Nederlands. Daar staat dat aan het eind van de Java-oorlog (1825-1830) de kris van de aanvoerder van de opstanden prins Dipanegara in beslag is genomen, en wat de naam van deze kris betekent. De kris werd, samen met dit document, opgestuurd naar Koning Willem I, die ze vervolgens in het Koninklijk Kabinet van zeldzaamheden opnam.

Het vierde document is deze slavenlijst van de plantage Clifford Kocqshove uit 1824. Ze geeft precies weer welke goederen er waren uitgedeeld aan de slaven van de plantage. De lijst is geschreven door de eigenaar, die de plantage bedrijfsmatiger wilde aanpakken. Je leest de namen van jongens, mannen, meisjes en vrouwen en ziet dat zij stoffen, naalden, garen, scheermesjes, vishaakjes of spiegels kregen uitgereikt. De boekhouding maakt de hiërarchie zichtbaar, omdat er precies bij staat wie wat in welke hoeveelheden krijgt.

Met mijn vijfde voorbeeld, dit alfabet uit het archief van de Hernhutters (later de Evangelische Broedergemeente), leerden slaven vanaf 1844 lezen. De Hernhutters gaven godsdienstonderwijs aan de slaven, maar mochten hen niet leren schrijven en rekenen. De plantage-eigenaren wilden op die manier voorkomen, dat slaven zich te goed zouden ontwikkelen. Zendelingen hadden trucs om hen toch te leren schrijven en rekenen, ze vertelden de slavenhouders bijvoorbeeld dat slaven de paginanummers in de bijbel moesten kunnen lezen.

Het laatste voorbeeld dat ik wil laten zien is een borduursel met daaronder een geborduurd gedicht tegen de slavernij, dat Louise van Ommeren-Hengevelt, een dame uit de buurt van Arnhem, in 1794 maakte. De tekst luidt:

Komt daar onze harten bloeden op het zien van slavernij; dat hier onze daden spreken, laten wij dit muisje vrij.

Persoonlijke geschiedenissen en het grote verhaal

Wat ik met deze documenten heb laten zien, is dat Nederlanders in het begin van de negentiende eeuw, toen de staat gevormd werd, handel dreven in Japan, oorlog voerden in Nederlands-Indië, plantages hadden in Suriname. Ook wordt duidelijk dat Nederlanders wel degelijk nadachten over wat de betekenis was van het kolonialisme. De documenten dragen informatie over. De originelen heb ik niet bij me, die zitten in verschillende archieven, maar ik projecteer hier hun afbeelding. En ook dat is iets wat vanzelfsprekend is geworden, we zijn gewend om de hele dag door naar beelden te kijken, die iets te maken hebben met wat er elders gebeurt of gebeurd is. Soms brengt dat die gebeurtenis dichterbij, maar op andere momenten plaatst die overvloed aan beeldmateriaal je juist op afstand. Omdat ik de geschiedenis van rond 1800 een beetje dichterbij wil halen, heb ik deze mooie maar onaanzienlijke stukken papier en textiel uitgekozen, die elk overduidelijk geschreven, getekend of geborduurd zijn door iemand die daar ook iets bij voelde. Het zijn persoonlijke documenten, die hier mijn kapstok vormen voor de stelling dat het Nederlandse kolonialisme tegelijkertijd beschouwd kan worden als een oneindige reeks van diepdoorleefde persoonlijke mooie en lelijke geschiedenissen, en als een alles overkoepelend abstract gebeuren dat bepalend is geweest voor de Nederlandse natievorming.

De persoonlijke geschiedenissen bevatten uiteenlopende en ook botsende ervaringen, al naar gelang iemands persoonlijke situatie. Dat kan ik illustreren met de portretten die 'horen' bij de documenten.

In de brief waarmee ik begon, lees je bijvoorbeeld dat Jan Cock Blomhoff daar behoorlijk eenzaam op dat eiland zat en Japanse meisjes nodig had om het gezellig te hebben. Zijn vrouw was teruggestuurd door de Japanners. De Nederlanders mochten dus wel op Decima zijn, maar de Japanners stelden de regels.

Het document over de kris van Prins Dipanegara vertelt ook over de opstandeling die komt onderhandelen, vervolgens wordt gevangen en verbannen. Zijn kris, als teken van zijn macht, werd in beslag genomen. Koning Willem I heeft dit tafereel laten schilderen als een belangrijk deel van de vaderlandse geschiedenis; het schilderij is nog steeds te zien in het Rijksmuseum (inmiddels hangt het in bruikleen in het Tropenmuseum).

Hier ziet u een foto van de man achter de slavenlijsten, Gasper van Breugel. Hij was in 1823 in Suriname en werd oud genoeg om zichzelf rond 1873 te laten portretteren. Op een volgende afbeelding ziet u hoe hij zich liet tekenen, terwijl hij de slaven vertelde dat wij in de hemel allen vrij zijn.

De vrouw, tenslotte, die de dichtregels borduurde voor afschaffing van de slavernij, was een van de Patriotse vrouwen die in de Nederlandse revolutiejaren borduurden tegen de slavernij. Ik heb van haar (nog) geen portret gevonden. Haar standpunt was opvallend, omdat in Nederland de beweging tegen de slavernij pas in de loop van de 19^e eeuw een rol ging spelen. Het is waarschijnlijk dat de vrouw met deze geborduurde regels aangaf dat zij, net als tijdgenoten als Betje Wolff, misschien zelf ook een publieke rol wilde gaan spelen, in plaats van thuis te blijven zitten. Borduren was een manier waarop vrouwen zich konden uiten.

Het is maar een greep uit persoonlijke geschiedenissen. Zo bezien is het koloniale verleden een openstapel van ervaringen en gebeurtenissen. Maar tegelijkertijd is datzelfde kolonialisme ook te beschrijven als een overkoepelend abstract gebeuren, dat bepalend is geweest voor de Nederlandse natievorming. Die twee kanten, de persoonlijke verhalen die vaak tegenstrijdig zijn, omdat ieder er vanuit een ander perspectief bij betrokken was, als kolonisator, gekoloniseerde, man, vrouw, vrije, slaaf, noem maar op, en het nationaal overkoepelende verhaal, moeten we allebei bekijken, willen we aan de ene kant niet verdrinken in anekdotes en aan de andere kant discussies niet plat slaan met grote woorden.

De Nederlandse taal

Woorden gaan over taal. Het feit dat deze bijeenkomst in de bibliotheek plaatsvindt zette mij ertoe aan om de vraag te herhalen, die Cynthia McLeod een paar weken geleden grappend stelde, namelijk: Hoe komt het toch, dat als de Nederlandse vlag op alle stranden heeft gewapperd, het Nederlands toch geen wereldtaal is geworden?

Cynthia McLeod is schrijfster van romans gebaseerd op archiefstudies over slavernij in Suriname. Zij stelde die vraag op een symposium in Utrecht over vrouwengeschiedenis en het koloniale verleden. Als antwoord ging ze in op de taalpolitiek die Nederlanders overal ter wereld bedreven. De kern daarvan is, dat het Nederlands zoveel mogelijk buiten schot gehouden werd. Kooplui leerden aanvankelijk de taal van degene met wie men wilde handelen (denk maar aan het Maleis in Nederlands-Indië). Later hield de koloniale overheid, daar waar daadwerkelijk macht werd uitgeoefend, groepen binnen de samenleving uit elkaar door te bevorderen, dat ze elk hun eigen taal bleven spreken (bijvoorbeeld in Suriname, Zuid-Afrika). Op die manier bleef het Nederlands eigen aan de Nederlanders. De taal was voorbehouden aan een kleine koloniale elite, die zich meestal verbonden wist met een protestantse kerk, waar nieuwkomers niet zo makkelijk binnenkwamen. Taal en taalbeheersing fungeerden als in- en uitsluitingsmechanisme. Het is ook niet toevallig dat juist de Hernhutters op de plantage bekeringsarbeid mochten verrichten; ze hadden een eigen kerk; de protestante koloniale elite ging naar de hervormde of lutherse kerk. Zo werd het Nederlands dus geen wereldtaal, al zaten de Nederlanders overal.

Aan die analyse kan een heleboel worden toegevoegd. Ik denk hoe dan ook dat we met de vraag naar de rol van taal in het Nederlandse koloniale beleid spiegelbeeldig heel dicht bij actuele vragen uitkomen, naar Nederlandse cultuur, nationale identiteit en zogeheten inburgeringvraagstukken in onze huidige samenleving.

Als we dat spiegelbeeld eerst nog een keer omdraaien, dan zien we dat de geschriften die ik zojuist toonde, ons ook brengen op allerlei deelaspecten van die machtspolitiek via taal, zoals relaties van de kolonials met vrouwen. Het was veelal van vrouwen dat de kooplieden,

slavenhouders en andere Nederlanders overzee vreemde talen leerden en via vrouwen, dat zij toegang kregen tot de betreffende samenlevingen. Denk aan de Japanse Haga, en aan de andere vrouwen van Jan Cock Blomhoff. De Nederlanders op Decima noemden hun Japanse vriendinnen zelfs ‘woordenboeken met lippen’. Ook plantagehouder Van Breugel hield daar hele theorieën op na. Hij vertelde bijvoorbeeld, dat het heel verstandig is als een directeur op een plantage een huisslavin neemt, omdat zij op de plantage de ogen en oren van de directeur is. Zij verstaat de taal en weet wat er omgaat in die slavenbarakken. Dat is de rol die vrouwen hadden in de koloniale systeem.

Taal verwijst ook naar godsdienst, ik heb al het voorbeeld gegeven van de bijbellen voor slaven door de Hernhutters. Na 1815 was onze grote staatsman Gijsbert Karel van Hogendorp voorzitter van het Nederlands Bijbel Genootschap, dat zich toelagde op het uitgeven van de Nederlandse bijbel in verschillende talen. Van Hogendorp was enthousiast over een gezamenlijk Javaans-Nederlands project om de bijbel in het Javaans te vertalen, als middel om die taal goed te leren, en om de inhoud van de bijbel goed te kunnen communiceren. Hij nam daarbij een voorbeeld aan de Engelsen, die in India oude Sanskrietteksten in het Engels vertaalden en de Bijbel in het Sanskriet en die daarmee ook een wetenschappelijke bestudering van die taal mogelijk maakten. De Javaanse bijbelvertaling was echter precies klaar op het moment, dat de Java-oorlog ten einde liep. De opstandelingen waren sterk islamitisch geïnspireerd geweest en daarom besloot de gouverneur-generaal, dat het niet verstandig was om de bijbel te verspreiden. De gehele oplage werd vernietigd.

Zo laten een paar bladzijden met handschriften uit de periode 1795-1830 zien, dat papier, geschriften en taal dragers zijn van een koloniale geschiedenis.

Het VOC herdenkingsjaar

Die verwijzing naar de overkoepelende koloniale geschiedenis brengt me op een ander aspect dat ik wil noemen: het VOC-jaar dat zo langzamerhand teneinde loopt. In 2002 heeft Nederland aandacht besteed aan wat *400 jaar VOC* werd genoemd. Daarmee werd bedoeld dat de VOC 400 jaar geleden werd opgericht. De VOC is in 1799 ter ziele gegaan en heeft dus nog geen tweehonderd jaar bestaan. Aan de koloniale handel kwam daarmee geen einde, maar na 1813 kwam die handel in een compleet andere context te staan. Daar zal ik zo meer over zeggen.

De VOC werd opgericht in de Nederlandse Gouden Eeuw en droeg samen met de later opgerichte WIC ook bij aan de Hollandse en Zeeuwse welvaart van die tijd. De Gouden Eeuw is bloemrijk beschreven in het beroemde boek van Simon Schama, *Overvloed en Onbehagen*. Een schitterende geschiedenis van de Gouden Eeuw, rijk geïllustreerd met olieverfschilderijen, prenten, gebruiksvoorwerpen, architectuurvoorbeelden en wetenschappelijke uitvindingen, die stammen uit de cultuur van de Gouden Eeuw maar die nog steeds om ons heen te zien zijn. De Gouden Eeuw is als Nederlands cultureel erfgoed diep ingebed in onze Nederlandse samenleving. Het gebruik van afbeeldingen van dit erfgoed in het boek van Schama is een voorbeeld van wat ik in het begin opmerkte: dat beeldmateriaal een geschiedenis dichterbij kan halen, maar haar ook onaantastbaar kan maken, moeilijk om doorheen te prikken; zoals in een goed geregisseerde televisiedocumentaire. Het is opvallend dat in dit boek, dat in 1987 verscheen, geen enkele verbinding werd gelegd tussen deze rijke zeventiende-eeuwse samenleving in Nederland en de koloniale handel van de VOC en de WIC. Blijkbaar kon Schama vijftien jaar geleden nog naar Nederland kijken zonder dat hij het koloniale verleden opmerkte. Dat is veelzeggend voor hoe Nederland er rond 1987 uit zag. Terugblikkend op het afgelopen VOC-jaar, kunnen we vaststellen dat die

verbinding in de afgelopen maanden wel is gemaakt. In het hele land zijn er tentoonstellingen georganiseerd, die lieten zien wat in Schama's boek onzichtbaar bleef: de relatie tussen de rijkdom van de Gouden Eeuw en de koloniale handel. In de scheepvaart- en streekmusea van Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, Sneek, Lelystad, in het Prinsenhof, in de keramiëkmusea in Delft, Leeuwarden en Groningen, in het Moluks Historisch Museum, in Culemborg waar Jan van Riebeeck vandaan kwam, in het Rijksmuseum, noem maar op, óveral hebben we de zeevaart kunnen zien, de handelsproducten als sitsen en kraakporcelein en de specerijen, koffie, thee en suiker, die vanaf de Gouden Eeuw bij de betere standen al snel in het huishouden doordrongen, maar waarvoor Simon Schama nog geen oog had. De gestage uitbreiding van de Nederlandse koloniale bezittingen en invloedssferen overzee is in al deze tentoonstellingen met schilderijen en kaarten duidelijk gemaakt en in een enkel geval zoals in Delft, Culemborg of Sneek verbonden aan lokale elitegeschiedenis.

Verskillende versies van de geschiedenis

Toch is met deze expliciete verbinding van hedendaags cultureel erfgoed aan een koloniaal verleden de omissie van Simon Schama niet zonder meer goedge maakt. Want om een koloniaal verleden een plaats te kunnen geven in de Nederlandse geschiedenis, is het toevoegen en in musea zichtbaar maken van dit deel hooguit een eerste stap. Wat er nog meer nodig is, wordt het beste duidelijk gemaakt op het internet. Want het VOC-jaar heeft niet alleen tal van tentoonstellingen opgeleverd; op het internet zijn zeer veel sites, discussies en programma's actief. Uit die internetdiscussies en sites blijkt, wat we ook al zagen met de zes documenten die ik zojuist besprak: dat het koloniale verleden heel verschillend geïnterpreteerd wordt en onderwerp kan zijn van een felle controverse, die samenhangt met het verleden van degenen die discussiëren.

Het VOC-jaar laat zien hoe moeilijk het is, om achter de fraaie objecten in de musea die verwijzen naar koloniale handel, te zien wat het kolonialisme heeft betekend voor de verhoudingen binnen de Nederlandse natie, en voor de betrokken samenlevingen overzee. De grote verschillen in perspectief worden duidelijk in het schilderij dat ik u wil laten zien over de gevangenneming van prins Dipanegara, aan het eind van de Java-oorlog. De Javaanse, in Nederland opgeleide schilder Raden Saleh, de man die in het document over de kris van Dipanegara uitleg gaf over de betekenis van die kris, schilderde jaren later een eigen versie van deze gevangenneming. Je ziet, vergeleken met het schilderij van Pieneman, een heel ander beeld ontstaan. Geheel verschillend is ook het perspectief waarmee de Hollandse erflaters van de slavenhouders en de nazaten van slaven vandaag de dag kunnen kijken naar slavenlijsten als van de plantage Clifford Kocqshove in Suriname die ik eerder toonde. De lijsten vertellen hoe de plantage-eigenaar omging met zijn slaven, maar ze bevatten ook aanwijzingen over wie die slaven waren en hoe zij leefden.

Die verschillende perspectieven zijn vandaag de dag nog actueel. Zo geruststellend als de overvloed van de Gouden Eeuw in 2002 werd tentoongespreid, compleet met kritische ondertoon, zo fel werd erover op het internet gepolemiseerd. Er ontstonden als het ware twee publieke domeinen, met aan de ene kant het tastbare verleden dat wordt beheerd door de gevestigde instellingen, en aan de andere kant het virtuele debat waaraan iedereen kan deelnemen. De verschillende culturele instellingen die het VOC-jaar vorm gaven, zijn er niet in geslaagd om die twee domeinen dichter bij elkaar te brengen. Daar ligt voor de komende tijd een belangrijk punt voor de openbare meningsvorming, willen we werkelijk doorgronden wat het koloniale verleden voor de huidige samenleving betekent.

De vorming van de Nederlandse natie

Laat ik tenslotte nog kort terugkomen op de stelling in mijn verhaal, dat het kolonialisme na 1813 een wezenlijke factor is geweest in de vorming van Nederland als moderne staat. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, met de Oranjes als stadhouders aan het hoofd, was in 1795 ten val gebracht. De prinsgezinde regenten hadden de macht moeten overlaten aan de patriciërs. Nederland werd, in plaats van een federatie, een Bataafse Republiek; korte tijd later werd het bezet door de Fransen en besteed Koning Lodewijk Napoleon de troon, waarna het land tenslotte geheel bij Frankrijk werd ingelijfd. In 1813 werd Napoleon echter verslagen en keerden de Oranjes terug. Twee jaar later, in 1815 werd Nederland een Koninkrijk onder leiding van Koning Willem I, aanvankelijk met België samen, maar dat splitste zich al snel weer af.

Nederland zette alles op alles om een sterke Europese natie te worden en daarvoor had het ook overzeese macht nodig. Dat leidde tot territoriale expansie in Indonesië, en, bijvoorbeeld door het bombarderen van Tripoli (1817), het terugveroveren van handelsinvloed in de Middellandse zee. Ook hield men, ondanks de door Engeland afgedwongen afschaffing van de slavenhandel in 1814, tot 1863 vast aan de slavernij als mogelijke bron van rijkdom in de plantagekolonie Suriname en de kolonie Curaçao.

Dat het kolonialisme een belangrijke rol speelde, wordt gesymboliseerd in een afbeelding van Koning Willem I, die wijst op het rijk van Bantam, Batavia en Cheribon. Het laat zien, dat onze eerste koning Nederland zelf ook zag als een koninkrijk met vele overzeese koloniale bezittingen. Het is belangrijk om op die manier naar de vaderlandse geschiedenis te kijken, het is een aspect van de totale Nederlandse geschiedenis. Maar ik denk dat het nog veel belangrijker is om op zoek te gaan naar verhalen over het koloniale verleden en de persoonlijke ervaringen die mensen daarin hebben gehad. Als we dat niet doen, blijven we steken in vage, abstracte discussies over of het kolonialisme nu wel of geen zwarte bladzijde in de geschiedenis was. Het is belangrijk om algemene feiten persoonlijk te maken, door in het bronnenmateriaal na te gaan, in welke verhouding mensen tot elkaar stonden.

6.3 Vragen en discussie, 28 november 2002

In het panel zaten Frank Dragtenstein, lid Landelijk Platform Slavernijverleden en auteur van *De ondraaglijke stoutheid der wegloopers; Marronage en koloniaal beleid in Suriname 1667–1768* (2002), Ron Habiboe, directeur Moluks informatie- en documentatiecentrum, de inleiders Hugo s' Jacob en Susan Legêne. De discussie werd geleid door de publiciste Sylvia Pessireron.

Verschillende zienswijzen

Pessireron: 'Nederlanders hebben zich in de loop van de eeuwen op vele plaatsen in de wereld gevestigd. Wat bezielde de Nederlanders om dat te doen en hoe kijken zij zelf aan tegen die zwarte bladzijde van kolonisatie en dekolonisatie? En hoe kijken mensen uit die voormalige koloniën daarop terug?'

Dragtenstein: 'We hoorden twee zienswijzen op de koloniale geschiedenis. De eerste was behoudend, de tweede maakte een enkele opening. Als historicus uit één van de gekoloniseerde volken zelf, heb ik een hele ander benadering. Dat begint al met de taal die er wordt gesproken. Toen ik begon als historicus heb ik me steeds afgevraagd wat er nu eigenlijk bedoeld werd met expansie. Gaandeweg kwam ik er achter, dat er gewoon mee bedoeld werd: meer land, meer bezit, meer geld. Gebiedsuitbreiding gekoppeld aan handel. Ik vind dat *expansiegeschiedenis* een verhullende term is, en zo staan er wel meer verhullende termen in de geschiedenisboeken.'

Verhullend taalgebruik

'Beide verhalen zijn toch verteld vanuit een Europese gedachtegang. Wat ik met name in het verhaal van Hugo s' Jacob mis, is hoe de gekoloniseerden aankeken tegen de VOC, of het mercantilisme. Kenden ze dat eigenlijk wel? Ik denk het niet, en als ze het wel kenden, dan op een heel andere manier. Ik weet dat Jan Pieterszoon Coen iets groots wilde verrichten, maar niet ten bate van de bevolking.'

'*Exploitatie ten gunste van het moederland* is een andere verhullende titel. Het verwerven van rijkdom ging gewoon door, de manier waarop er over gesproken werd, kreeg alleen een andere toonzetting. Tussen 1800 en 1870 kregen we te maken met het cultuurstelsel. Degene die de plaatselijke bevolking aan het werk zette, moest proberen zoveel mogelijk geld uit een gebied zien te halen. Hoe meer mensen hij aan het werk kreeg, hoe meer verdiende hij zelf. Er werd ook landrente geïnd, men moest rente betalen voor het gebruik van het land waar men zo hard op werkte.'

'De verhalen ademen een sfeer uit van "Wij in Europa maakten de dienst uit". We hadden wel te maken met de ontwikkelingen overzee, maar dat wat er hier gebeurde, was toch doorslaggevend. Ik hoor dat vooral in het verhaal van s' Jacob. Dat Indonesië tussen 1870 en 1940 werd opgenomen in het wereldverkeer is mooi, maar het was niet de bedoeling dat Indonesië zelf, of de Indonesiërs ervan profiteerden. Het waren vooral voormalige Europeanen die er voordeel van hadden. De overheid moest zorgen voor een goede verhouding tussen deze ondernemers en de plaatselijke bevolking, maar de overheid was inderdaad zelf ook ondernemer.'

'De verheffing van het volk was vaak vooral een taak van religieuze Nederlanders, die zeker goed werk deden, maar ook andere doelstellingen hadden. Het is dus heel lastig om uit de archieven waar s' Jacob uit put, een evenwichtig beeld samen te stellen. Dat lukt al beter in het verhaal van de tweede spreker, die ook gewone mensen aan het woord laat. Het zou nog mooier zijn, als wij naast de verhalen van gouverneurs en Nederlandse dames ook de verhalen van de vrijheidsstrijder Dipanegara te horen krijgen. Wat waren zijn strategieën, hoe dacht hij de Nederlanders te verdrijven en hoe is het hem vergaan?'

Habiboe: ‘U heeft het al gehoord en geproefd en u heeft het ook kunnen voelen, met name de eerste spreker heeft een zuiver Eurocentrische benadering van de geschiedenis. Alles wordt bekeken vanuit een Europese optiek. In het verhaal van de tweede spreker vond ik de beelden sprekend, die veel meer zeggen dan eindeloze abstracte verhalen.’

‘Ik wil eerst terugkomen op de periodisering van de eerste spreker. Ik hou me voornamelijk bezig met Molukse geschiedenis en ik denk dat die een hele grote stempel heeft gedrukt op het hedendaagse Indonesië. Alleen op de Molukken kwamen de specerijen nootmuskaat, foelie en kruidnagel voor. Dat was belangrijke handelswaar voor de VOC.’

Het Molukse perspectief

‘Het cultuurstelsel was belangrijk maar niet nieuw. Vlak nadat de VOC op Ambon was aangekomen, is het eigenlijk al ingevoerd op de Molukken. Ik zal het verhaal kort vertellen: Nederlanders gingen naar het eiland Ambon om, op uitnodiging van een groep op het noordelijke schiereiland, te vechten tegen de Portugezen. Die gaven zich echter over, zonder ook maar een schot te lossen. Vanaf dat moment zaten de Nederlanders op de Molukken. De bevrijde groep Ambonezen sloot een overeenkomst met de VOC, dat zij kruidnagelen alleen zouden leveren aan de VOC en voor een door de VOC vastgestelde prijs. Die prijs was natuurlijk veel lager dan de handelswaarde. Niet lang hierna bepaalde de VOC ook de plaats en de omvang van de totale aanplant: een soort cultuurstelsel *avant la lettre*. Dat was het begin van vele meningsverschillen, ruzies, vechtpartijen en oorlogen. Op de Banda eilanden hield Jan Pieterszoon Coen huis, waarbij ongeveer 2500 mensen om het leven kwamen en honderden mensen als slaaf naar Batavia werden afgevoerd. En zo zijn er vele voorbeelden.’

‘Als we de geschiedenis periodiseren vanuit Moluks perspectief, dan is er eigenlijk geen sprake van drie periodes, zoals eerder is genoemd. Wel verandert er iets rond 1600, wanneer de VOC op Ambon komt en daar economische macht verwerft. Vanaf 1870 zou Indië worden opengesteld voor de vrijhandel. De voorwaarde om vrije ondernemingen een kans te geven, is dat het gebied gepacificeerd is. Dat was destijds nog niet het geval, want Nederland had niet de macht in de gehele Indische Archipel, zoals wij het huidige Indonesië kennen. Indië moest een groot aaneengesloten rijk worden. Daar was niet alleen een ambtelijk, maar ook een militair apparaat voor nodig. Daarvoor richtten de Nederlanders zich op de christelijke Indonesiërs. U weet allemaal dat er momenteel al bijna vier jaar lang een groot conflict heerst op de Molukken. Dat conflict komt voor een deel voort uit het koloniale beleid van rond 1900, waarbij christelijke Molukkers werden bevoorrecht, terwijl islamieten door het koloniale gouvernement werden genegeerd en bijvoorbeeld geen onderwijs kregen.’

‘Naast het eurocentrische verhaal, is er het verhaal van de mensen uit de koloniën. Ik denk dat het belangrijk is om daarin een middenweg te kiezen.’

Taboe op slavernij

‘Een vraag voor de heer s’Jacob. Als ik het goed beluister is de exploitatie van de West mislukt. Hoe komt dat en waardoor lukte het in de Oost wel? Waarom heeft Nederland zich daar dan niet meteen teruggetrokken?’

Hugo s’Jacob: ‘Misschien is er een misverstand. Ik heb niet bedoeld dat de exploitatie van de West mislukt is. In de beleving van de Nederlanders was de West een lastpost. Maar men ging er niet weg, omdat men bang was dat anderen er dan heer en meester zouden worden. Dat wilde men niet omdat de grootheid van de Westerse mogendheden in de negentiende eeuw in grote mate bepaald werd door het aantal koloniën dat men bezat.’

‘Waarom bracht Indonesië wel geld op? Lag dat aan het klimaat, waren er meer arbeidskrachten?’

s'Jacob: 'De economische structuur van Suriname was eenzijdiger, de producten in Nederlands-Indië leverden meer op. In Suriname ging het vooral om de suiker. Maar het gebied was ook veel kleiner, er waren minder mogelijkheden. Bovendien werd de kolonie in de negentiende eeuw dus gezien als een lastpost.'

Legêne: 'Ik denk dat heel bepalend is geweest, dat maar een heel kleine elite in Nederland zich bemoeide met Suriname: plantage-eigenaren of de mensen die een aandeel hadden in de plantages. Het bezit van plantages werd door vererving steeds verder opgedeeld en deze elite kreeg bovendien te maken met discussies over de afschaffing van de slavernij. Het lukte hen niet om politieke ruimte voor zichzelf te creëren.'

Pessireron: 'Is er een groot verschil in de manier waarop de Nederlandse overheid omging met elites in Suriname of Nederlands-Indië omging?'

Legêne: 'Dat had een volkomen andere basis, en slavernij was daarin heel belangrijk. Slavernij en slavenhouder te zijn was taboe in Nederland, daar sprak je niet over.'

Dragtenstein: 'We hebben het gehad over het mercantilisme, economische wetten. Onlangs is bekend gemaakt dat het mis is gegaan met de investeringen van Ahold in Amerika. Dat wist men al langer, maar men bleef zitten omdat men dacht dat de vooruitzichten gunstig waren. In Suriname was iets dergelijks aan de hand. Het ging niet goed, maar men verwachtte dat het op termijn beter zou gaan. Dat soort economische inschattingen spelen een belangrijke rol.'

Zonder verleden geen heden

'Ik heb een opmerking over de verschillende manieren waarop geschiedenis beoefend wordt. Hugo s'Jacob heeft uitgelegd hoe er door de eeuwen heen gedacht werd over de koloniën. Op basis van zijn onderzoek in de missiven schets hij een objectief beeld, een kader dat duidelijk maakt hoe het ongeveer is gegaan. Ik vind daarom dat de kritiek van Frank Dragtenstein wel erg ver gaat. De geschiedschrijving die Susan Legêne voorstaat, lijkt mij buitengewoon persoonlijk en moeilijk. Aan de kritiek op de VOC zit een probleem. De objecten die in een museum worden tentoongesteld vertellen op zichzelf niets. Je begrijpt de link met de geschiedenis pas als er een verhaal bij wordt verteld. Een boek leent zich daar beter voor. Ik denk dat je zowel persoonlijke als overkoepelende geschiedschrijving moet hebben. Maar het belangrijkste lijkt me, dat historici voortdurend in hun hoofd houden dat het hedendaagse Nederland ondenkbaar is zonder het voormalige koloniale bezit.'

Dragtenstein: 'Op een bepaald moment is de import van slaven in Suriname niet meer rendabel. Maar dan komt er een uitvoerige brief van een invloedrijke planter uit Berbice (toen een kolonie van Nederland, nu een deel van het huidige Guyana) met een pleidooi voor het behoud van het vervoer van slaven. De import van slaven levert weinig op, maar het effect ervan is belangrijk voor de werkgelegenheid in de Nederlandse havens en de scheepsbouw. De aandeelhouders lijdten wel verlies, maar zullen nog slechter af zijn met massale werkloosheid. Ik wil de gedachtegang van beide sprekers niet van tafel vegen, maar vindt het belangrijk een aanvulling te geven.'

Legêne: 'Het is een terechte opmerking dat objecten in een museum op zichzelf niets vertellen. Wat ik met het VOC verhaal hebt willen zeggen, is dat er een wereld van verschil is tussen de discussies op internet en de officiële tentoonstellingen in musea. De aanvoerders van de internetdiscussies kiezen bewust andere standpunten. De gevestigde instellingen hebben een taak om die discussies ook binnen de eigen muren te halen.'

Habiboe: 'Wat me aanspreekt, is dat u zegt dat de geschiedenis ons heeft gevormd tot wat we nu zijn. Ik denk dat daar weinig aan te doen valt. Wel is belangrijk om te weten, hoe die geschiedenis tot stand is gekomen, en dat je daar niet per se trots op hoeft te zijn of voor hoeft te schamen. Ik weet dat de Molukse gemeenschap kritiek heeft op het feit, dat er wel erg vaak gesproken wordt over de 'viering' van 400 jaar VOC-, dat steekt. Als u nu een Molukker tegenkomt die Maleis spreekt, dan komt dat door het kolonialisme. Maleis is niet de

oorspronkelijke taal van de Molukken. Het kolonialisme heeft ervoor gezorgd, dat er een verwijdering is ontstaan tussen christelijke en islamitische Molukkers, zij kunnen niet meer met elkaar in een van de oude talen spreken.’

De Gouden Eeuw in Nederland

‘Ik wil graag van de heer s’Jacob weten waarom de Gouden Eeuw niet is genoemd als de tijd dat er veel geld is verdiend, wat nog steeds goed te merken is in Nederland. Welke andere pluspunten kunt u noemen? Aan mevrouw Legène wil ik vragen, waarom zij zegt dat de Nederlandse taal overzee taboe was. Wij moesten in Suriname Nederlands praten.’

s’Jacob: ‘Ik ben niet voor niets begonnen over Don Quichotte; ik wist dat ik hier voor een verloren zaak sprak. De enige bedoeling die ik had met mijn verhaal over de rechtvaardiging van het kolonialisme, is dat ik trachtte iets duidelijk te maken over de gedachtegang in die tijd. Je kunt daar inderdaad kritiek op uitoefenen, dat is ook terecht, maar dat verandert niet zoveel aan een gedachtegang in het verleden. Ik denk alleen dat het besef, dat iedere tijd zijn eigen opvattingen heeft, ons leert om bescheiden te zijn ten aanzien van wat we nu politiek correct vinden. Ik heb niet de nadruk gelegd op de Gouden Eeuw, omdat er dan meteen gezegd wordt: er werden grote groepen van de bevolking uitgebuit, dus mag je het wel een Gouden eeuw noemen? Het ging er mij om uit te leggen dat economische ideeën ten grondslag lagen aan het kolonialisme. Wat er in Azië en het Caraïbisch gebied gebeurde, had vooral te maken met Europese staten die elkaar bestreden. Als er beslist over schuld gesproken moet worden, dan kan ik daar aan toevoegen, dat er in Europa twee wereldoorlogen zijn ontketend; dat is wel de grootste schuld die Europa heeft.’

‘Wat heeft de Gouden Eeuw voor Nederland betekend. Wat merken we er nog steeds van, met name in financieel opzicht?’

s’Jacob: ‘Eerlijk gezegd weet ik niet of we op dit ogenblik nog iets merken van de Gouden Eeuw. Er zijn daarna zoveel andere ontwikkelingen geweest, de positie van Nederland in Europa is nu heel anders. De Gouden Eeuw is een historisch verschijnsel, dat is alles.’
Habiboe: ‘Er is al een paar keer gezegd, dat je gebeurtenissen in de eigen tijd moet beoordelen. Maar waar het eigenlijk altijd om gaat, zijn de economische belangen. Om economische macht te verwerven of te beschermen, is politieke macht nodig. Dat is voor alle tijden hetzelfde.’

Dragtenstein: ‘Het is niet denkbeeldig, dat er toen een basis is gelegd voor politieke en economische machtsstructuren die er nu nog zijn. Dat geldt niet expliciet voor Nederland, maar het is duidelijk dat de internationale economische verhoudingen worden gedomineerd door West-Europa en Amerika. Dat raakt aan wat s’Jacob noemde, de globalisering, waar de laatste jaren ook veel kritiek op is. Het is niet denkbaar dat er een verband is, al zeg ik dat zonder dat ik er tastbare cijfermatige bewijzen voor heb.’

Inburgering in de koloniale tijd

‘Susan Legène legde een link tussen taalpolitiek en inburgering. Kan zij dat toelichten?’

Legène: ‘Ik zie een soort spiegelbeeldige ontwikkeling. In de voormalige koloniën, ver van Nederland, bleef de Nederlandse taal exclusief voorbehouden aan de elite die heer en meester was. En op dit moment wordt het integratiedebat hier gedomineerd door de kwestie dat nieuwkomers Nederlands moeten spreken, willen ze kunnen aarden, iets wat bij de eerste lichten gastarbeiders helemaal niet zo noodzakelijk gevonden werd. Volgens mij ging het in de koloniale situatie en gaat het ook nu in de eerste plaats om de vraag: wie hoort erbij, wie mag erbij horen, wat moet iemand doen om erbij te kunnen horen. De Nederlandse taal spreken is daarbij belangrijk. Maar ik moet hier langer over nadenken.’

‘Hoe verklaar je dat als een Nederlander op straat en Amerikaan tegen komt, hij zonder een moment van twijfel overstapt in het Engels?’

Susan Legêne: ‘Wellicht is dat een duidelijke uiting van onze handelsgeest. We willen graag goed kunnen spreken met de mensen met wie we te maken hebben.’

‘Waar is Prins Dipanegara, de opstandeling die werd verbannen van Java, terecht gekomen?’

Legêne: ‘Hij is verbannen naar Makassar, daar is hij oud geworden. Hendrik de Zeevaarder (de enige Oranje die in de koloniale tijd naar Nederlands Indië is gegaan) is nog bij hem lang geweest, maar hij mocht nooit meer terug naar Java. Dipanegara heeft zelf veel geschreven in het Javaans, en daaruit wordt duidelijk dat voor hem de Java-oorlog een heilige oorlog was. Hij was heel sterk religieus gemotiveerd, Moslim en hij liet zich inspireren door Kyai Maja, een geestelijke leider. Het verzet was gericht tegen de politieke controle van de Nederlanders en het feit dat het hof van Soerakarta steeds meer meeging in dat Nederlandse bestel.

‘Is de Maleise gemeenschap in Zuid-Afrika terecht gekomen door de Nederlanders?’

Legêne: ‘Inderdaad, die Kaaps-Maleiers in Zuid-Afrika hebben een hele interessante geschiedenis, die direct voortkomt uit deze koloniale geschiedenis vanaf de tijd van de VOC.’

De psychologische effecten

‘Ik mis de kern van het verhaal, het lijkt alsof de zaken niet bij naam worden genoemd. Er zijn ook veel psychologische effecten van het kolonialisme, zowel aan de Nederlandse kant, als aan de kant van de landen die gekoloniseerd zijn geweest. Dat heeft gevolgen voor de dag van vandaag. Zoals bij de onthulling van het slavemijnonument. Als we de zaken bij de naam noemen, mogen we niet meer komen. Ik hoor allemaal losse eindjes, maar mis een verhaal, een confrontatie. Ik vind alle sprekers zo voorzichtig.’

Habiboe: ‘In de Molukse gemeenschap is er eigenlijk een haat-liefde verhouding met Nederland. De eerste generatie, de Knil-militairen, voelt zich belazerd door de Nederlandse regering omdat zij na hun aankomst in Nederland zonder meer werden ontslagen en hun aanspraken op een vrij Zuid-Molukken zijn genegeerd. Dat dacht ik ook, toen er vijftien jaar geleden de zogeheten Rietkerkpenning werd uitgereikt, als dank voor hun voor Nederland bewezen diensten als KNIL-militair. Het is verschillende keren voorgekomen, dat de mensen kwamen opdraven om die penning in ontvangst te nemen en toen ze daar keurig zaten en het Wilhelmus klonk, de mensen direct rechtop gingen staan. De tweede generatie heeft die nederigheid al een stuk minder. Het is vooral de eerste generatie die als koloniaal wisselgeld tussen wal en schip is terecht gekomen. Ik denk dat de psychologische effecten daar het meest zichtbaar zijn.’

‘Ik vind frustraties over het verleden iets anders dan frustraties over politiek handelen, bijvoorbeeld wat betreft de Molukkers.’

Habiboe: ‘Er is hier echter sprake van frustraties over politiek handelen in het verleden.’

Economische verklaringen zijn onvoldoende

‘De heer s’Jacob noemt vooral legitimeringen van economische aard. Maar er zijn toch ook filosofische, culturele en religieuze redenen aangevoerd? Ik denk dan bijvoorbeeld aan de kerk, aan de vermeende superioriteit van het blanke ras. Wat heeft u daarvan gevonden in de bronnen? Zijn dergelijke stromingen ook aan verandering onderhevig?’

s’Jacob: ‘Ik heb vooral geprobeerd het hoofdlijnen in de rechtvaardiging weer te geven. Die waren vooral economisch van aard. Dat kader is natuurlijk ook gebruikt door de missie en de zending, die een rol spelen in de directe relatie met de gekoloniseerde bevolking. In de periode die ik het beste ken, spelen raciale superioriteitsgevoelens nauwelijks een rol, wel ontleent men iets aan het feit dat men christen is. Christenen houden hun woord, zo is de gedachte, met moslims en heidenen is dat niet het geval. Of Nederlanders in het algemeen zich superieur voelden vanwege hun huidskleur weet ik niet, ik denk dat de Britten dat sterker hadden. Europeanen hadden wel het idee, dat zij de voorhoede waren in de vooruitgang van

de beschaving. In de negentiende eeuw werd er uitgegaan van een lijn van ontwikkeling, waarbij de Westerse volken met de fakkel voorop liepen.’

Dragtenstein: ‘Er was iemand die vroeg naar polarisatie, zo zou je dat althans kunnen vertalen. Dat gebeurt misschien niet hier, maar rondom het slavernijmonument is er zowel door historici, als mensen die zich niet met geschiedenis bezig houden, fel gediscussieerd. Ik wil nog even ingaan op de eurocentrische verklaringen die net gegeven zijn, verklaringen die bewust of onbewust de beschaving monopoliseren en van een kant bestuderen. In de bijbel wordt het slaaf maken van mensen gerechtvaardigd, maar willen we een totaalbeeld, dan zal die gebeurtenis vanuit verschillende culturen bekeken moeten worden.’

‘De eurocentrische visie is gekoppeld aan een economische visie. Wij Nederlanders zijn trots op onze handelsgeest. Vanuit die gedachte kunnen we trots zijn op ons koloniale verleden. Ik denk dat je meer openingen biedt, als er ook ruimte is voor bijvoorbeeld een filosofische of religieuze visie.’

s’Jacob: ‘Je kunt de geschiedenis inderdaad vanuit verschillende standpunten bekijken, ik geef toe dat ik het vanuit een economisch gezichtspunt heb gedaan. Ik zou ook een heel ander verhaal kunnen houden. Maar als we het hebben over koloniale verhoudingen, dan hebben we het in de eerste plaats over economie. Binnen dat kader spelen ook filosofische en religieuze elementen een rol. De basale rechtvaardiging betreft toch de economie. Of we daar trots op moeten zijn dat is punt twee.’

Legêne: ‘Ik zou daar toch een ander accent leggen. U vroeg of we de vinger op de zere plek konden leggen. Als ik daarop probeer te antwoorden, dan zou ik zeggen dat het probleem eerder te maken heeft met de moeizame dekolonisatie en het van meet af aan ontbreken van discussie daarover binnen de Nederlandse samenleving. Na 1949 was, met de komst van de Indische Nederlanders, voor velen het kolonialisme af en over, en niet iets waarover een gedeelde geschiedvisie zou moeten bestaan. Hetzelfde gold in het slavernijdebat. Nu is het een discussie tussen *allemaal Nederlanders*, maar met heel verschillende achtergronden in het koloniale verleden. Het is moeilijk om antwoord te vinden op de vraag: wie waren nu eigenlijk de koloniale? Hoe zijn we er allemaal in betrokken geweest?’

De betekenis van geschiedenis

‘Een dikke buidel, een gespleten tong en een dubbel hart, dat is wat wij overgehouden hebben. Als je alleen al kijkt, hoe Nederland omgaat met taalles aan migranten. Ik heb zes jaar lang verplicht Latijn gehad op school en ik weet er niks meer van. Ik denk dat gedwongen een taal leren vergelijkbaar is. Dat klopt niet, je leert een taal vrijwillig.’

Pessireron: ‘We hebben de hele avond verhalen gehoord over wat Nederlanders in Nederlands Indië en Suriname hebben gedaan om er economisch beter van te worden. Op dit moment wonen er in Nederland veel mensen uit voormalig Nederlands-Indië en Suriname. Moeten zij een voorkeursbehandeling krijgen van de Nederlandse overheid?’

Legêne: ‘Een voorkeursbehandeling in het algemeen, moet je volgens mij nooit doen. Ik zou niet in termen van schuld willen praten, omdat ik denk dat daar niemand wat mee opschiet. Ik denk wel dat de overheid een scherp beleid moet voeren om ervoor te zorgen dat deze mensen een stevige plek krijgen in de Nederlandse samenleving.’

Dragtenstein: ‘Eigenlijk worden deze discussies overal gevoerd, alleen gaat het dan om herstelbetalingen. Japan aan Nederlandse kampgevangenen, Europa aan de Joden, en zo zijn er ook discussies over vergoeding van de achterstand die Afrikanen in de diaspora hebben opgelopen. Daarbij worden er miljarden geclaimd.’

‘Ik sluit me aan bij de vorige spreker, er moeten deuren geopend worden, zodat de samenleving niet gesloten blijft voor hardwerkende mensen uit etnische groepen. Zij zullen laten zien dat het de moeite waard is om ze hier te hebben.’

Habiboe: ‘Molukkers zijn hier niet gekomen om werk te zoeken, ze zijn ook niet gevlucht. Hun verblijf zou tijdelijk zijn. Maar de Molukse gemeenschap in Nederland is klein en hun zaak verstoort de relatie tussen Nederland en Indonesië. Je kunt dus wel op je klompen aanvoelen, dat het vraagstuk gewoon blijft liggen. Nu het verblijf van de Molukkers permanent is geworden, heeft de tweede generatie in ieder geval de verplichting om die geschiedenis heel goed uit de doeken te doen. Een jaar of vijftien geleden werd er meestal negatief gesproken over Molukkers. Tegenwoordig ziet men geen onderscheid meer tussen de verschillende bevolkingsgroepen, die van buiten Nederland afkomstig zijn. Een uitzondering moet denk ik gemaakt worden voor de eerste generatie Molukkers, die uiteindelijk wel terug mochten naar Ambon, maar dan hun kinderen en kleinkinderen, die niet terugmochten of niet naar de Molukken wilden vertrekken, in Nederland moesten achterlaten.’

Legêne: ‘Hoe zit het met het gebaar dat gemaakt moet worden...’

Habiboe: ‘Het gevoel bij de Molukse gemeenschap is, dat Molukkers generaties lang hebben gevochten voor de Nederlandse vlag. Ze waren Nederlandser dan de Nederlanders en werden dan ook ‘Belanda Hitam’ genoemd, zwarte Hollanders. Mensen lieten tijdens de Tweede Wereldoorlog liever hun hoofd afhakken door de Japanse autoriteiten, dan dat ze het portret van Koningin Wilhelmina vertrapt. Dat soort van loyaliteit is nu eigenlijk niet meer voor te stellen, maar de meeste van ons hebben wel zo’n verhaal in hun familie. Ik denk dat er daardoor een speciale relatie met Nederland is ontstaan, die verplichtingen met zich mee brengt.’

s’Jacob: ‘Ik ben hier gevraagd als historicus en wil dan ook niet zoveel zeggen over de politieke problemen. Wat hier vanavond gezegd is, illustreert al dat er op verschillende manieren gereageerd kan worden. Ik wil graag verwijzen naar mijn tweede stelling, dat een historisch wetenschappelijk oordeel over Nederlandse expansie overzee en het kolonialisme fundamenteel verschilt van de beeldvorming met betrekking tot de beleving van identiteit. Ik denk dat, hoewel die twee dingen sterk met elkaar verbonden zijn, ze toch gescheiden moeten worden behandeld. Veel van de felle discussies komen voort uit de beleving van identiteit en niet uit een beoordeling van het verleden.’

Pessireron: ‘We kunnen een conclusie trekken uit wat we vanavond hebben gehoord. Geschiedenis is iets dat door heel veel mensen wordt gemaakt, en waar achteraf heel verschillend naar gekeken wordt. Het is jammer dat één beeld vaak overheerst. Wat mij betreft is het een taak voor stichting ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’ om de verschillende verhalen bij elkaar te brengen. Pas dan is een evenwichtige reflectie op de geschiedenis mogelijk, waarbij alle partijen aan het woord komen.’

Colofon

Deze bundel is een uitgave van de stichting ‘Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst’.

p/a de secretaris
Oostmaaslaan 676
3063 DJ Rotterdam

Vertegenwoordigers van de volgende instellingen maken deel uit van de programmaraad: Gemeentearchief Rotterdam, Gemeentebibliotheek Rotterdam, Historisch Museum Rotterdam, Comité 1 juli Rotterdam, Platform Surinaams Welzijnswerk Rotterdam (PSWR), Historisch genootschap Roterodamum, Stichting Welzijn Antillianen en Arubanen (SWA), Vereniging Wajonong, Wereldmuseum Rotterdam, Stichting Manda '84, MiVro Orsa, Bestuursdienst Rotterdam.

De bundel is tot stand gekomen dankzij de financiële steun van de Rotterdamse Kunststichting en het Gemeentearchief Rotterdam.

Interviews en eindredactie: Marjan Beijering, info@geschiedenislab.nl

Projectleiding: Wim Reijnierse (secretaris programmaraad van Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst).

Foto omslag: Erik Schilt

Wereldkaart omslag: Courtesy of the General Libraries, The University of Texas at Austin
Vormgeving omslag: Anneliek Holland

Met dank aan:

Sonja Dapaloe (verslag lezing Richard en Sally Price)
Widja Balkaran (verslag lezingen en discussie Hindostaanse migratie)
Nora Schadee (verslag lezing en discussie slavernijmonument)
Wim Reijnierse (verslag discussie Nederlanders en hun koloniën)

De lezingen zijn tot stand gekomen dankzij de financiële steun van de Rotterdamse Kunststichting en het Prins Bernhard Cultuurfonds, alsmede dankzij de medewerking van de accommodaties waar de lezingen plaatsvonden, namelijk Wijkgebouw Odeon, Theater De Evenaar (Wereldmuseum Rotterdam), het Gemeentearchief Rotterdam, Centrum Santosa, het Maritiem Museum Prins Hendrik Rotterdam en het Bibliotheektheater (Bibliotheek Rotterdam).

Dank tenslotte aan de twee gespreksleiders die de lezingen en discussies hebben geleid: Vernon Daal en Sylvia Pessireron.

ISBN : 90-808502-1-7 © Stichting Gedeeld Verleden, Gezamenlijke Toekomst, Rotterdam 2004

i Zoals het Ajax-aandeel op de beurs geldt als een emotie-aandeel, zo zouden dit soort ‘nationale’ bedrijven als emotie-bedrijven omschreven kunnen worden. Iets dergelijks gold ook voor Fokker en Daf, met name toen zij ten onder gingen, terwijl ook Philips en Shell bij velen gevoelens oproepen die niet louter rationeel te duiden zijn. Dat neemt niet weg dat deze bedrijven geen van alle de exotische en avontuurlijke, jongensboek-achtige dimensie aankleeft die wel bij de KLM en de VOC zijn terug te vinden.

ii In 1997 zond Teleac/NOT een 8-delige tv-serie uit over de VOC en een twee-delige over Bontekoe, die veel genuanceerder en kritischer waren dan de Veronica-serie van het voorafgaand decennium. Desondanks lijkt dat aan de beeldvorming weinig te hebben veranderd.

iii Harm Stevens, *De VOC in bedrijf, 1602-1799* (Amsterdam: Rijksmuseum & Walburg Pers) 1998.

iv *Ibidem*, 6-7.

v Zelfs in kritische stukken zoals in de *Volkskrant* (20-03-2001) en het *Historisch Nieuwsblad* (sept. 2001) wordt het predikaat ‘eerste multinational ter wereld’ prominent gebracht en ook op de website van het VOC Kenniscentrum, verzorgd door het KITLV, wordt gerept van de VOC als eerste naamloze vennootschap.

vi De volledige titel luidt *De VOC van de 21e eeuw: financiële exploitatie aviation en non-aviation activiteiten*.

vii *Tijdschrift voor Administrateurs en Controllers*, 8:4, (1993).

viii Ferry de Goey & Jan Willem Veluwenkamp, *Ondernemerschap en institutionele context in vergelijkend perspectief: een onderzoeksprogramma*. *NEHA-Bulletin* 15 (2001), 3-17, p.12.

ix Kromhout, Bas, ‘De VOC redden was een prestigekwestie; het faillissement van ‘s werelds eerste multinational’, *Historisch Nieuwsblad* (september 2001) 12- 19, 18 en 19.

x *Ibidem*, 18.

xi Te vinden op de website van de herdenkingscommissie: www.voc2002.nl.

xii *De Volkskrant*, ‘Jan van Riebeeck moet zijn schuld bekennen’ (10 december 2001).

xiii Samensteller Dirk Tang, *Scheepvaart Museum Amsterdam, 2001-2003*.

xiv Dirk Tang, ‘Amsterdam-slavenstad?’ *Ons Amsterdam* 53,12 (2001), 330-334, 330.

xv Getuige de discussies in de aanloop naar een nationaal monument slavernijverleden en de ‘deep remorse’ voor het Nederlands slavernijverleden die de Nederlandse minister van Bontel eind augustus 2001 uitsprak op de VN Racismeconferentie in Durban, Zuid-Afrika.

xvi Internetsite: *Rotterdam specialities*, Rotterdam voor u op maat gesneden (bezoekt december 2001).

xvii Sterker nog, Batavia lijkt alleen te hebben bestaan uit blanke mannen met hun Indonesische ‘njai’, ook de grote Chinese bevolking wordt niet genoemd. A. van Voorst, *Nederland en Indonesië, vier eeuwen contact en beïnvloeding* (Amsterdam 2000).

xviii Uitzondering hierop vormen bijvoorbeeld Lodewijk Wagenaars studie, *Galle, VOC-vestiging in Ceylon* (Amsterdam 1994), twee studies over Batavia van J.L.Blussé, *Strange company: Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht 1986) en Jean Gelman Taylor, *The social world of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia* (Madison 1983) en Barend-van

Haefkens Oostindië gespiegeld over een VOC-chirurgijn (1992), die in hun studies meerdere pagina's besteden aan de slavernij. Alleen het werk van Robert Ross, *Cape of torments; Slavery and resistance in South Africa* (London etc. 1983) heeft de slavernij, in dit geval in de Kaapkolonie, als hoofdthema. xix Met 'onder verantwoordelijkheid van de VOC' wordt hier bedoeld alle slavenhandel en slavernij die rechtstreeks door de VOC werd bedreven, dan wel privé door mensen in dienst van de VOC, dan wel plaats hebbend in gebieden gecontroleerd door de VOC.

xx Zie bijvoorbeeld de auteurs in A. Reid, *Slavery, bondage and dependency in Southeast Asia* (St Lucia 1983). Belangrijkste uitzondering vormt Gerrit Knaaps artikel 'Slavery and the Dutch'. Boudewijn Sirks stuk 'Het recht om huysselyk te castyden; slavernij in oost-Indië, 1602-1860'; in R. Daalder e.a., *Slaven en schepen; enkele reis, bestemming onbekend* (Leiden 2001) lijkt tot de marge van deze historiografie te behoren, want getuige zijn bibliografie lijkt hij niet op de hoogte van de hedendaagse literatuur op dit gebied. Heather Sutherland (o.a. *Slavery and the slave trade in South Sulawesi, 1660s-1800s*). In A. Reid, *Slavery, bondage and dependency in Southeast Asia* (St Lucia 1983) en Robert Ross (o.a. *Cape of torments*), afkomstig uit respectievelijk Australië en Zuid-Afrika, wonen en werken wel al lange tijd in Nederland, maar zijn qua achtergrond en oriëntatie toch meer tot de niet-Nederlandse historiografische traditie te rekenen. Onder de VOC-site Batavia van de Rijks Universiteit Gent (!) bevindt zich een site 'Slavery @ the Cape', die een bibliografie toont van 12 publikaties over slavernij in Kaap de Goede Hoop, allemaal niet-Nederlanders, waaronder ook Robert Ross. Andrea Kieskamp (2001) is in dit opzicht de regel die de uitzondering bevestigt.

xxi Knaap, *Slavery and the Dutch*, 196-197.

xxii Kierskamp, *De wereld in één land*, 81.

xxiii Zie James L. Watson's inleiding in zijn *Asian and African systems of slavery* (Berkeley 1980), Anthony Reid's inleiding in zijn *Slavery, bondage and dependency* en Martin Klein's inleiding in zijn *Breaking the chains; Slavery, bondage, and emancipation in modern Africa and Asia* (Madison 1993).

xxiv Knaap, *Slavery and the Dutch*, 202.

xxv 'Because of the extremely high cost of 'free' labour (meaning bondsmen hired from their master...), the English and Dutch were obliged to buy slaves' (Reid 1983, 15). '[T]he Dutch soon accustomed themselves to the phenomenon of slavery. It was the only way to solve the shortage of labor.' (Knaap, *Slavery and the Dutch*, 195).

xxvi S. Abeyasekere, *Slaves in Batavia: Insights from a slave register*. In A. Reid, *Slavery, bondage and dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983), 330

xxvii Sutherland, *Slavery and the slave trade*, 264. 'With their endless need for labour, the Company drew on indigenous slave-trading networks, and probably stimulated their expansion and intensification' (Sutherland, *Slavery and the slave trade*, 267). Wel voegt ze er aan toe dat een gemakkelijke dichotomie van milde, kleinschalige, niet marktgerichte inheemse slavernij tegenover een harde, grootschalige, commerciële wereldmarkt-gerelateerde Europese slavenhandel en slavernij niet opgaat. Sterker nog, ze vormden samen deel van hetzelfde economische systeem (Sutherland, *Slavery and the slave trade*, 264-5).

xxviii "Ofschoon de Statuten van Batavia (1642) willekeurig geweld van slaveneigenaars tegen hun slaven afkeurden, blijkt uit de verhalen van talloze ooggetuigen glashelder, dat zulks in de praktijk

maar al te vaak voorkwam" (C.R.Boxer, *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800* (Leiden 1976 [1965]), 332-333).

xxix Knaap 1995, 202.

xxx Zie Gelman-Taylor, *The social world of Batavia, Blussé, Strange company*, Wagenaar, Galle.

xxxi Hoewel slavernij zowel in West- als in Oost-Indië voorkwam, liepen de gevolgen ervan voor de koloniale samenleving sterk uiteen. De Surinaamse plantage vormde een volstrekt nieuwe creatie met een rigide arbeidsverdeling in een maagdelijk oerwoud. De Europeanen namen in Azië de bestaande vormen van slavernij over. De afwezigheid van grote plantages en de geringe verschillen tussen de slaven en de vrije bevolking in de Aziatische vestigingen verhinderden het ontstaan van gesloten samenlevingen zoals die in West-Indië. Alleen Banda was in dit opzicht een uitzondering⁷, en ook '[d]e slavernij op grote boerderijen in Zuid-Afrika [de Kaapkolonie] vertoonde grote overeenkomst met die op de plantages in Suriname (van Goor, *De Nederlandse koloniën*, 151 en 156).

xxxii Zie bijvoorbeeld van Goor, *De Nederlandse koloniën*, 155; Knaap, *Slavery and the Dutch*, 196.

xxxiii Van de 16.315 inwoners hadden 5.020 een vrije status, en daarvan was niet meer dan circa 45% blank (Public Record Office London, T75, 14). Tussen 1832 en 1863 werden in Suriname ruim 6.300 slaven gemanumitteerd op een gemiddelde slavenbevolking van rond 41.000 slaven (Alex van Stipriaan, 'What's in a name? Slavernij en naamgeving in Suriname tijdens de 18e en 19e eeuw'. *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 9:1 (1990), 25-47 1990, 33).

xxxiv Zie van Goor, , *De Nederlandse koloniën*, 155.

xxxv Zie bijvoorbeeld Reid's retorische vraag 'could the prominence of Indonesians as domestic slaves at the Cape [of Good Hope, South Africa] have something to do with the mild 'Southeast Asian' type of slavery which reportedly obtained there, in contrast to the brutal type associated with Dutch colonies in the Americas?' (Reid, *Slavery, bondage and dependency*, 16).

xxxvi De enige die een poogt waagt tot een vergelijking te komen is van Goor (*De Nederlandse koloniën*, 151-156). Hij doet dit op zeer erudiete wijze, maar kan blijkbaar toch ook niet helemaal loskomen van het Aziatisch discours wanneer hij schrijft dat er open en gesloten slavernijssystemen waren, maar dat dat in de Amerika's iets totaal anders inhield dan in Azië. Interessant zou juist geweest zijn hun overeenkomsten te benoemen aan de hand van dezelfde kolonisator, die tenslotte de focus van zijn studie vormt.

xxxvii Reid, *Slavery, bondage and dependency*, 20.

xxxviii Marijke Barend-van Haften, *Oost-Indië gespiegeld. Nicolaas de Graaff, een schrijvend chirurgijn in dienst van de VOC* (Zutphen 1992), 159-165. J.Gelman-Taylor, *The social world of Batavia*.

xxxix In dit geval in Batavia (Reid, *Slavery, bondage and dependency*, 29).

xl 'A wealth of information has not yet been tapped. Notarial sources such as wills, records of court cases, census data, extensive shipping and trade statistics and general reports can be used to build up a picture of the Dutch-sponsored slave trade, which should also illuminate the indigenous networks which fed or paralleled it'(Sutherland, *Slavery and the slave trade*, 263).

